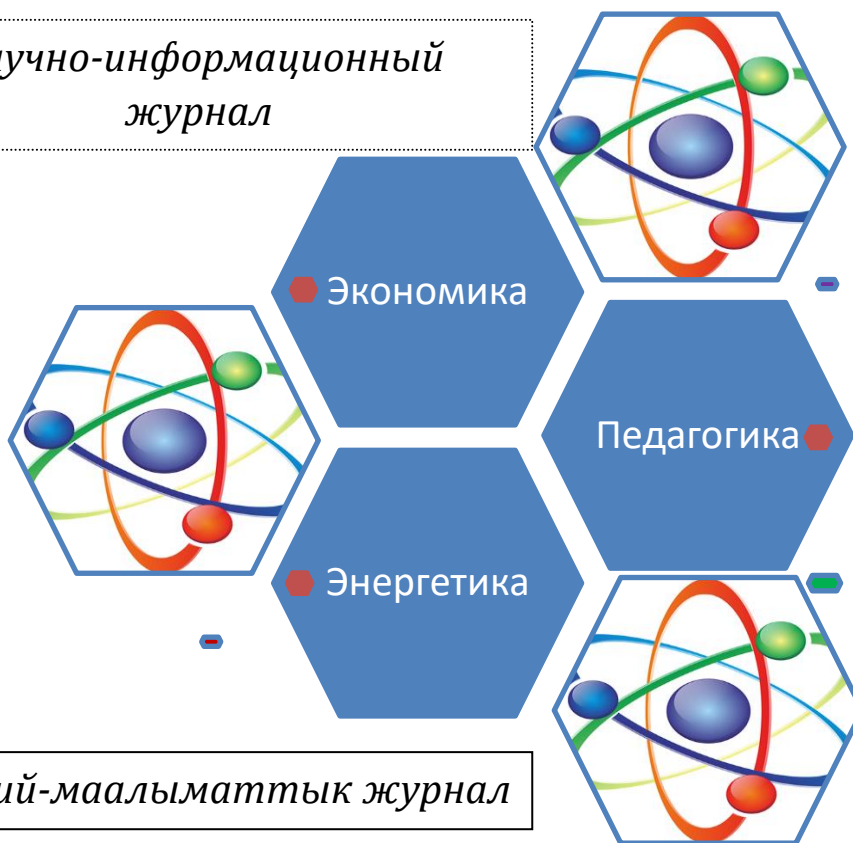

ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И ИННОВАЦИИ

№3, 2022

*Научно-информационный
журнал*

Илимий-маалыматтык журнал

WWW.abbi.kg

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
АЙМАКТЫК БИЛИМ БЕРҮҮ ИНСТИТУТУНУН ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И ИННОВАЦИИ

Илимий журнал 2019 жылы негизделген

Журнал жылына 2 жолу чыгарылат

Бишкек 2021

Илимий журнал Кыргыз Республикасынын юстиция министрлигине караштуу Жалал-Абад областык юстиция башкармалыгынын каттоосунан өткөн №10204 2-декабрь 2019-жыл.

Жыйнакка кирген материалдар автордук редакцияда жарыяланды. Макаланын мазмуну жана шексиздиги үчүн жоопкерчилик авторлорго жүктөлөт. Редакциянын пикири макаланын авторлорунун пикири менен дал келбеши мүмкүн.

Башкы редактор, химия илимдеринин кандидаты

Барпыбаев Т.Р.

Башкы редактордун орун басары улук окутуучу

Рыскулов И.Р.

Редакциялык коллегия:

- техн.илим. канд., профессор Сооронбаев Манасбек Раишбекович
- пед.илим. д-ру., профессор Сакеева Сайыпжамал
- пед.илим. д-ру., профессор Калдыбаев Салидин Кадыркулович
- пед.илим. канд., профессор Алтыбаева Мейликан
- филос. илим. канд., доцент Атамурзаева Бүсара Мамаюсуповна
- пед. илим. канд. Токтомамбетова Жамилиякан Сакибаевна
- пед. илим. канд. Субанов Бекжан Абдыжалилович
- биол.илим. д-ру., профессор Сакбаева Зульфия Исмаиловна
- физ-мат. илим. д-ру., профессор Алыбаев Курманбек Сарманович
- физ-мат. илим. д-ру., доцент Тампагаров Куштарбек Бекмуратович
- экон.илим. д-ру., профессор Өмүрзаков Сатыбалды Ашимович
- хим.илим. д-ру., Сатыбалдиев Абдураим
- хим.илим. канд. Султанкулов Медет Дыйканбаевич
- экон.илим. канд. Садыралиева Гулбайра Раимкуловна
- экон.илим. канд., доцент Усупов Мелис Усенбаевич
- экон.илим. канд. Буланова Зуракан Шаакыевна
- техн.илим.д-ру., профессор Аширалиев Абдиумаматкадыр Ашыралиевич
- техн.илим.д-ру., профессор Кадыркулов С.
- техн.илим.д-ру., профессор Кенжаев Идрис Гулямович
- техн.илим.канд. Кенжекулов Каныбек Назимович
- техн.илим.канд. Белеков Таалай

Редакциянын дареги: Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад обл.,
Таш-Көмүр шаары, Студенттер көчөсү 5
Тел.: (03745) 50343
Факс: (03745) 50343
E-mail: abbi.kg@mail.ru

МАЗМУНУ:

1. Бакивалиева К., Турдубаева М. Ар бир кыргыз жараны жети атасын билүү зарыл	6
2. Керимкулова К.Н., Атамбекова Б.Б. Проблемы русского языка в наше время	9
3. Курманалиева К.Ж. Алымкул Үсөнбаев-улуу залкар акын	14
4. Алиева Б.М., Курванбекова А.К. Мугалимдин кесипкөйлүгүн жогорулатуу жолдору.....	19
5. Мамытова А.М., Жорова С., Шермаматов Ж. Google Диск менен иштөөнүн өзгөчөлүгү	22
6. Култаева Д.Ч. Орунбай к Г. Шарабидинова Г.А. Математика боюнча өз алдынча иштер - окутуунун каражаты катары	27
7. Алымкул к. Даткайым, Төлөнбек к. Акылай, Шералиева Н. С. Математика сабагында булут технологияларын колдонуунун өзгөчөлүктөрү	31
8. Култаева Д.Ч. Орунбай к Г. Шарабидинова Г.А. 5-класстын математикасында процентти окутууга карата маселелерди чыгаруунун жолдору	36
9. Буланов А. Ш. Основные этапы становления и развития органов управления физической подготовкой и спортом в вооруженных силах Кыргызской Республики	39
10. Бешкемпирова Н. А. Роль химического эксперимента в формировании компетентности учащихся	45
11. Мырзанбетова А. К., Маматураимова Н. А. Лизиндин биологиялык ролу	50
12. Ырысбаева А. А. Орто мектептерде окуучуларды сабакка көңүлүн бурдурууда колдонуучу методдор	56
13. Кедейбаева Д. А., Кедейбаева М. А., Дадабаева Н. Мектеп курсундагы заманбап математиканын практикалык сабактарын окутуунун өзгөчөлүктөрү	59
14. Алакенова Э. А. История эволюции терминов в сфере благотворительности	64
15. Тагаева Д. А., Абулкасымова А. А. Математика боюнча кружок сабактарын уюштуруу	69
16. Дуйшеев Ч. И. Билим берүү процессин башкарууда пландаштыруунун ролу	74
17. Байматова Ф. Психологические особенности воспитания современных детей	78
18. Алакенова Э. А. Благотворительность в социально-философской ретроспективе и перспективе	84
19. Өмүрзаков С.А., Тагаева Б.А. Агро өнөр жай комплексин мамлекеттик жөнгө салуусун жакшыртуу	89
20. Тагаева Д. А., Абулкасымова А. А. Башталгыч класстарда математика боюнча класстан тышкары иштерди уюштуруу	93
21. Дуйшеев Ч. И. Пландаштыруу - менеджменттин негизги функциясы катары	99
22. Усупов М.У., Джуманазарова А.А. Кыргыз Республикасынын экономикасын стратегиялык баалоо: инклюзивдик өсүшкө көмөктөшүү	105
23. Ботокова А., Жакыбалиева З. Мамлекеттик билим берүү стандартын окутуу процессине кийрүүнү оптималдаштыруунун айрым ыкмалары	110

-
24. **Умаралиева О., Нурлан к. Гулсана.** Геометрияны турмуштук маселелерди пайдаланып окутуу аркылуу окуучулардын маалыматтык компетенттүүлүгүн калыптандыруу 115
 25. **Жакыбалиева З., Умаралиева О.** Мамлекеттик стандарттын талаптарына ылайык окутуунун өзгөчөлүктөрү 121
 26. **Талипов А.Т., Тагаева Д. А.** Окутуу процессинде интерактивдүү технологиялардан пайдалануу 125
 27. **Тагаева Б.А., Джуманазарова А.А.** Актуальные вопросы развития аудита в Кыргызстане и создание единого рынка аудиторских услуг в странах ЕАЭС 128
 28. **Мыктыбек у. А., Алманбетов А.А.** Кыргызстанда чакан гидроэнергетиканы өнүктүрүү 132
 29. **Кенжекулов К.Н.** Влияние изменения напряжения и частоты питающей сети на работу электродвигателей производственных механизмов 135
 30. **Рыскулов И.Р., Акбарбек у. С., Алманбетов А.А.** Анализ особенности рельефа местности влияющие на режимы работы солнечных теплоэнергетических установок 141
 31. **Жапарова Т.Э.** Билим берүүдөгү инновациялык процесстер 146
 32. **Топчубай к. Т.** Инсанга багыттап окутуугагы мугалимдин иш аракеттери..... 151

УДК 93-94

Бакивалиева Калима,
улук окутуучу
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ ТИПФ
Турдубаева Мастура
улук окутуучу
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ ТИПФ

АР БИР КЫРГЫЗ ЖАРАНЫ ЖЕТИ АТАСЫН БИЛҮҮ ЗАРЫЛ

Аннотация: Кыргыз элинин эне тилине, үрп-адат, каада салттарын жандандыруу мезгилдин талабы экендиги талашсыз. Болбосо кыргыз эне башка дүйнө элдерисыяктуу эле, бир жагынан цивилизациялык, экинчиден ааламдашуу (глобализация) процесстеринин дөңгөлөктөрүнүн тепсендисинде калышы мүмкүн.

Түйүндүү сөздөр: глобандация, миграция, чийден тышкары, жубайы, принцип, кичүүдөн иймен, эринчээк, мерес, тергөө.

КАЖДЫЙ КЫРГЫЗСКОЙ ГРАЖДАНИН ДОЛЖЕН ЗНАТЬ СВОИХ ПРЕДКОВ,ОТЦОВ

Аннотация: бесспорно, что возрождение родного языка, обычаев и традиции кыргызского народа – требование времени. А то бы кыргызской народ, как и другие народы мира, мог бы остаться с одной стороны у подножия цивилизации, с другой – процесса глобализации.

Ключевые слова: глобализация, миграция, за родными степами, супруга, принцип, уважение младших, ленивый, безжалостный, расследование.

EVERY KYRGYZ CITIZEN SHOULD KNOW ITS ANCESTORS, FATHERS

Abstract: there is no doubt that the revival of the native language, customs and traditions of the Kyrgyz people is a requirement of the time. Otherwise, the Kyrgyz people, like other peoples of the world, could remain on the one hand at the foot of civilization, on the other - the process of globalization.

Keywords: globalization, migration, extravagance, spouse, principle, minority, laziness, inheritance, investigation.

Кыргыз элин улут катары нечен кылымдардан сактап келген, эл биримдигин, ынтымагын түптөгөн, балуулуктарынын бири – бул “Жети ата”, “Урук”, “Эл биримдиги” десек жаңылышпайбыз.

Жети ата бул өзүн-өзү таануу деген түшүнүк, анткени ар бир инсан өзүн бир үй-бүлөнүн мүчөсү катары таанып,ал барып, белгилүү бир атанын балдарына “жти атадан” биригип, анан бир урук, андан соң уруу мүчөсү катары жалпы кыргыз элине “Жети атасын билбеген жетесиз кул” деп айтылбаса керек. Анын мааниси тексиз, кул, кайсы жеңилген душмандан колго түшүп, олжого келгенди, болбосо өз туугандарынан чыгып, (кечирилгис күнөө, кылмыш жасап ж.б.у.с) куулуп качып, тентип же таарынып бөлөк бир уруунун арасына баш калкалап келгендигин түшүндүргөн. Андайлар жергиликтүү эл тарабынан “өз агасын агалай албаган, жаттын улагасын сагалайт”, “Өз элине батпаган душманына кор болот”, эгерде таякелеринде жүрсө “Жээн эл юлюойт, желке тас болбойт”, кайын журтунда жүрсө “Күч күйөө” дегендей басмырланып кемсинтилип, кордогон сөз кепке калган. Мунун өзү коомдун ошол инсанга берген баасы, анын эл арасындагы ээлеген орду, ага болгон тарбиялык таасири, өз элинди таап, өз элиң, өз жериндин ынтымагында бол дегенсиген кеп кеңеши.

Андыктан эл ичинде “Өз үйүн өлөң төшөк, өз жлиң өмүрлүк жөлөк”, “Туулган жердин топурагы алтын”, “Бирөөнүн элинде султан болгуча, өз элинде ултан бол”, “Э-

тууган жеринде, ит – тойгон жеринде” деген сыяктуу , бир туугандарын, өз элинин ынтымагы болгон. Кыргызда түрмөсү болбосо дагы жашоодогу эң оор жаза бул тууган ынтымагынан чыгуу, элден чыгуу, катардан калуу өлүмдөн катуу жаза деп эсептеген. Ошол себептен элбизде, ким болбосун, туш жооруса да орчундуу иш баштаса да (той-топур өткөзсө же башына жаман түшсө) адегенде эл эмне дейт, кайдай чечет, кандай кеп-кеңеш берет деп, жакын туугандары менен кеңеш өткөрүп, талкуудан баштаган. “Кушканын менен учуп, куйругу менен колот” дегендей, ар бир кыргыздын жакшылык жамандыгы тууган уругунун колдоосунда, ынтымагында жанакатышуусунда өткөн. Ынтымагында катышуусунда өткөн. Ынтымагы жөнөлө кеп –кеңеш менен чектелбестен, чыгымдарын көтөрүшүү (кошумчо кошуу, конок алуу же ал иш –чарага байланыштуу бир иштин жоопкерчилигин мойнуна алып бүтүрүүсү ж.б.у.с) жана уюштуруу маселерине катышуу, ошну менен бирге тууган арасында ар бири иш билги жөндөмүнө жараша жоопкерчилиги (кызмат орду), статусу аныкталган, ошондой эле ар бир тууганы, өзгөчө жаш балдар, кыздар, өспүрүмдөр иш –чарага кызуу арлашып, аны менен бирге каада салттарды үйрөнүп, тажрыйба топтоп такшалган, тарбияланган. Мындайда бардык туугандар “Бир жакадан баш, бир жеңден кол ” чыгарып дегендей, ынтымакта, уюшкандыгына бекем турушкан. Болбосо куда-сөөк, тай-журт, кайын-журт, кошуна-колон жана жоро жолдошторунун алдында уят болуп, сөзгө-кепке калып шылдың болгон [1].

“Үй-бүлө”, “жети ата”, “урук”, “уруу”, “эл” бир четинен кыргыз элинин социалдык түзүлүшүнүн негизиг чагылдырса, экинчиден, бул кыргыз эилининулуттук идеологиясын түптөйт десек жаңылышпайбыз.

Кыргыз жети ата өтөнчө бири –бирине бир туугандык мамиледе болуп, күнүмдүк жашоо тиричилигин, жамандык жакшылыктарын бирге өткөзүшүп, арадан жети ата өтмөйүнчө бири – бирине кыз берип, келин алышпай, тукумдун(кандын, адеп, жүрүм-турум эрежелеринин) тазалыгын сакташкан. Үй-бүлө ээси эркек болуп, аял киши келин болуп күйөөсүнүн айлына, жерин жердеп, элин элдеп, тилин өздөштүрүп (эгерде бөлөк элден болсо), алардын үрп-адат, каада-салттарын үйрөнүп, ынтымагына кирип, аралашып, алардын кызыкчылыгын коргоп, тукумун улап, кызматын кылып, турмушундагы терген-жыйган оокаты тургай, өлсө сөөгү да барган элине таандык болуп келген. Ошондуктан элибизде кыз балага өз ата-энеси, бир туугандары тарабынан, убактылуу мейман, болочок бирөөнүн бүлөсү катары өтө аяр, назик мамиле жасашса керек. бойго жетип, уядан учкан кезинде “Чыккан кыз чийден тышкары” деп, төркүнүнө келсе, алардын өз ара иштерине кийлигишпей, сыйлуу конок болуп, төрдө олтурса, барган жеринде келин катары алардын кызматтарын кылып босогодо жүрөт, карыган кезинде гана байбиче болуп бала-бакыра, небере-чөбөрөсүнүн сыйына бөлөнүп, төрдө олтурат. Эгерде кандайдыр себептер менен өмүрлүк жарынан эрте ажырап, өзү жесир, балдары жетим калса “Атаң өлсө тайлак бар, кому жерге калбасын, ага өлсө ини бар жеңе жесир жүрбөсүн” дегендей, бир эсептен, агасынан калган балдар тукум кароосуз калбасын, экинчиден, жеңеси жесирлик азабын тартпасын, жалгыз бой аялды жаманатты сөз ээрчибесин, үчүнчүдөн, төркүнүнө кетип калып агасынан калган балдарды, тукумду ээрчитип кетпесин, балдар өз туугандарынын бөлөк өсүп калбасын деп, кайнисине нике кыйып, жеңе катын болуп, жүгү артылган. Агасынан калган тукумду өз балдарынан кем кылбай багуу инисинин ыйык милдети болгон. Далай –далай кыргыз азаматтары, башына түшкөн сыноолордо, талашта бир тууганынын тагдыры менен өз үй-бүлөсүнүн тагдырлары турганда, “Бала белде, катын жолдо, а бир тууган табылбайт” деп бир тууганынын пайдасына чечкен. Андай азаматтардын жоругун, эрдигин эли да, өз балдары да, жубайы да сыйлаган, урматтаган, алар андай бир туугандык мамилелерди өз турмушунда көрүп чоңойгон, а түгүл, өздөрү да ошондой ыйык бир туугандык мамилелерди өз балдарына ккалап, аларды тарбиялаган жана алардан күткөн.

Кыздын балдары төркүнүнө жээн болсо , өз элине тукум катары таандык, аендыктан жогоруда айтылгандай, ар бир эр азамат өз эли менен болуп, элинин ынтымагын аркалап, жер суунун, кызыкчылгын коргоп, тукумун улап, ата салтын, үрп-адатын сактап, кийинки муунга өткөзүп берүүгө милдеттүү болгон.

Ошондой эле "Үй- бүлө", "Жети ата", "урук", "уруу", "эл" ата-бабасы жашаган жер-суу аймак менен да байланыш. "Ата-бабам калган жер, киндик кыным тамган жер" деп, жер-суу бөлүштүрүүдө да чоң мааниге ээ болгон. Анткени ата-бабасынан мураска калган жер-суунун чегин, ата-бабасынын мүрзөлөрү, күмбөздөрү менен далалденген. Ал эмес жесир жетимдер талашында да жети атаны колдонгон. "Жети атадан калган салт, жетик мыкты азамат, жесирин жерге таштабайт" деп, кароосуз калган жетим жесир, кемпир-чалдар болсо, аларды жакын туугандары өз карамагына алып, жайы жайлоого , кышы кыштоого көчкөндө кошо алып көчүрүп , өзгөчө камкордук мамиле жасашып, жакшы багышкан. Өзгөчө кары-картаңдарды уматтоо, улууну сыйлоо, алар жөнүндө өзгөчө камкордук көрүү улутубуздун кайталангыс, эң бир бийик касиети катары баланган. "Карысы бардын ырысы бар", "Карынын сөзүн капка сал", "Кары үйдүн куту" дегендей, карылык-күчтөн кайткан мезгил, бирок акылы жетик, турмуштук тажрыйбасы бай, сөзү, кеп-кеңеши орундуу, бала- бакырасы чоңоюп, өз алдынча үй-бүлө күтүп, жашоодогу даражасы өсүп, опур-топур болуп калган кез. Бул жашка чейин ала бизди дүйнөгө жаратып, багып, тарбиялап, биз жөнүндө камкордук көрсө, азыр "Төрүнөн көрү жакын" демекчи, бу жарыктык дүйнөдө көрөр күнү, ичер суусу күн санап азаюуда. Эң негизгиси , сенин улууларга кылган сый-урматың жана мамилең, өзүңдөн кийинкилерге эбегейсиз сабак, тарбия, "Улууга кылсаң сый урмат, убагында өзүңө кичүүлөрдөн кайтат" демекчи, кийинки кичүүлөрдүн сага юолгон мамилесиненегиз болгон [1].

Бул принцип ар бир кыргыз баласына эне сүтү менен сиңип, анан аң сезиминде терең орун алган, күнүмдүк турмушта кеңири колдонгон. Мисалы, өзүңдөн улуу адамдарга сый көрсөтүү, алар жөнүндө камкордук көрүү, атынан чакырбоо (тергө), таазим кылып салам берүү, тик карап орой сүйлөбө, каяша айтпоо жана одоно мамиле жасабоо, жумшаган ишти аткаруу менен алардын алардын алкышын алуу, улуулар иштеп жатса карап отурбоо, көрмөксөңгө салбоо, "Кары келсе ашка, жаш келсе ишке" дегендей, жардам кылуу, колдорунан жумушун алып бүтүрүү, алардын батасын, алкышын алууга аракет кылуу, аларды кемсинтип, шылдың кылбоо, улуу адамдар келе жатканда алдынан кесе боспоо, алардан өйдө өтпөө, улуулардан мурун тамака кол салбоо, суусундук сунганда, устукан таратканда, энчи бузганда улуулата бөлүштүрүү сөз кезегин улуулата сүйлөө, улуулар сүйлөп жатканда сөзүн бузбоо, улуулардын кеп-кеңешин, акыл-насаатын угуу менен аларды турмушта колдонуу, ооруп-сыктап калса алдына барып сурап коюу, тез сакайып кетишине көмөктө көрсөтүү, дагы ушул сыяктуу турмуштук жагдайларга алайык улууларга сый-урмат көрсөтүү менен коштолгон. Ошол эле учурда улуулардын кичүүлөрдүн алдында жоопкерчилик мамилеси, "Картаңдан ыйман кетсе, жаштардан уят кетет", - деп, жаштарга сүйлөгөн сөзү, кылган иши жана таза жүрүм-туруму менен үлгү болуу аракеттери. Анткени кыргыз баласынын турмушу өз туугандары, урук, уруусу менен тыгыз байланышта, ынтымакта, бирдикте өткөндүктөн, өзгөчө бир коомдук түзүлүш (бири-биине каршы кластардан турбаган, антоганисттик эмес) өзгөчө бир коомдук аң сезим жаралган. Албетте, кыргыздын ар бир эле уруусунда, өз оокатыны тыңы, эмгекчили, эпчили, үйүр- үйүр жылкылуу, короо-короо малдуу байы болуп, ал эми өз оокатын тың кыла албаганы, жалкоосу, жүдөгөн, эринчээк, уйкучусу, айдаарга чычкак улагы жок, кедейи болгон. Кедейи байынын малын кайтарып, кызматын кылып, байы болсо элин багып, элинин камын көрүп, кедей-кембагалын, жетим-жесирин кордбой, кароосуз таштабай, туганчылак камкордугун көрсөтүп, элине тегиз караган. Болбосо сараң тууганына кайрымсыз, мерес атка конуп, өз эли эмес, башка кошуна элдердин арасында да сөзгө-кепке сынып, шылдың болуп, элдин каарына калып, элден чыккан. Бул мамилелердин негизин "Улууга урмат, кичүүгө ызаат", же "Улуудан уял, кичүүдөн иймен"

деп, улууну сыйлоо, кичүүгө улуулук камкордук, аяр мамиле, калыстык, ачык айкындык, теңдик, айкөлдүк түзгөн [2].

Ата-бабабыздын күнүмдүк тиричилиги мал чарбачылык болгондуктан, көчмөн турмуш сүрүп (жайы жайлоодо, кышы кыштоолордо) айыл-айыл болуп, малдын санына жараша жайыттарды кененирээк ээлешип, бири-биринен жетиштүү аралыкта отурукташып, жайы-кышы жаратылышта, баккан малдарына жараша табигый шарттарга ылайыкташып жашашкан. Жоого аттанганда же душман тийгенде, бир атанын балдары болупуруктан, уруудан же жети атадан биригип, ураан чакырып, бирдиктүү күч болуп турган. Мал менен кошумча (ынтымак), калың, айып, кун жана эмгек акы төлөнгөн. Жайытка, айлана-чөйрөгө, жаныбарларга, жалпы эле жаратылышка аяр мамиле жасашкан.

Жыйынтыктоо

Жети атанын турмуштагы дагы бир мааниси бир туугандык, ынтымак, биримдикте жана калыстык менен өзүн-өзү эл, уруу, улут катары башкарууда болгон. Элинен тың чыкмайлары, баатырлары, эл сурагандары, эл багаарлары, уруу башчылары, элине салык салбай, элин тонобой, жерин сатпай, эл-жеринин биримдигин, намысын коргоо үчүн керек болгон чыгымын, ынтымак деп атап, кеңешке салып, жыйын, курултайлардын чечими менен ачык-айкын, калыстыкта аныкталып, жалпы эл көтөргөн [2].

Кыргызда жети атаны мындайча аташкан:

Ата-бала,
 Чоң ата-небере,
 Баба-чөбөрө,
 Буба-кибире,
 Жете-тыбыра,
 Жото-жабыра,
 Жети ата-чүрпө.

Бул “жети ата”, “урук”, “уруу”, “эл биримдиги” десек жаңылышпайбыз. Ошентип, бул макаланын тарбиялык мааниси өтө чоң.

Колдонулган адабияттар:

1. Кутбилим. Ибарат. 18-май 2012-жыл.
2. “Кыргыздар” санжыра, тарых, мурас, салт. Кеңеш Жусупов.
3. “Кыргызстандын тарыхы” 2012-жыл. Бишкек Ж.Осмонов.

УДК 811.161.1

*Керимкулова Калима Нурматбековна
 старший преподаватель
 ТИПФ ЖАГУ им.Б.Осмонова
 k.kerimkulova62@gmail.com
 Атамбекова Бактыгуль Баймурзаевна,
 преподаватель
 Региональный образовательный институт
 batambekova12@gmail.com*

ПРОБЛЕМЫ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАШЕ ВРЕМЯ

Аннотация: В статье рассмотрены состояния русского языка, вызывающие в последнее время серьезную обеспокоенность как профессионалов, так и простых людей.. Тревожит наших соотечественников использование в речи нецензурных слов и слов-паразитов,

засоренность языка, ограниченность словарного запаса. Все большее недовольство и даже раздражение вызывает засилье иностранных слов, значение которых люди подчас даже точно не понимают.

Ключевые слова: русский язык, жаргонизмы, русская речь.

PRODJEMS OF THE RUSSIAN LANGUAGE OUR TIME

Annotation: The state of the Russian language has recently caused serious concern for both professionals and ordinary Russians. Our compatriots are worried about the use of obscene words and words-parasites in speech, contamination of the language, limited vocabulary. The increasing discontent and even irritation is caused by the dominance of foreign words, the meaning of which people sometimes do not even understand exactly.

Keywords: Russian language, jargon, Russian speech.

АЗЫРКЫ МЕЗГИЛДЕГИ ОРУС ТИЛИНИН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация: Бул статьяда орус тилинин бүгүнкү күндөгү абалы жана ошону менен бирге акыркы убакта адамдардын профессионалдык көз карашы боюнча алсак, элдердин арасында сүйлөө речинде эң коркунучтуу жаргондор пайда болуп, адамдар орус тилин жоготуу коркунучунда турат. Орус тилинин ордуна чет тилинин таасири тийип, адамдар, көбүнчө жаштар чет тилинин сөздөрүн колдонушуп сүйлөп калышты.

Түйүндүү сөздөр: орус тили, жаргондор, орус речи.

Что же происходит с нашим языком? Какие приобретения и потери можно в нем наблюдать за последние полтора-два десятилетия?

В короткой статье обо всем не расскажешь. Но все же целесообразно остановиться на том, что наиболее примечательно, что отличает нынешний этап развития нашего языка от предшествующих. Два процесса представляются весьма заметными. Это, во-первых, жаргонизация литературной речи и, во-вторых, усиление процесса заимствования иноязычных слов.

Начиная с конца 80-х годов, русский язык изменяется настолько быстро, что в обществе возникают тревожные, а порой панические настроения. Все чаще говорят не только о порче, но уже и о гибели русского языка. Особенно болезненными оказываются такие темы, как язык интернета, распространение брани, злоупотребления заимствованиями, жаргонизмами и просторечными словами (Русский язык на грани нервного срыва) [1].

1. Жаргонизация литературной речи.

Жаргонизмы (жаргонная лексика) – это слова, употребление которых свойственно людям, образующим обособленные социальные группы, т. е. слова и выражения, встречающиеся в речи людей, связанных определенным родом деятельности, способом времяпрепровождения и прочие [2, 5].

Жаргонизмы широко используются в современном речевом обиходе. По свидетельству лингвистов, жаргонные слова и обороты – не редкость и в литературной речи. Сначала жаргонная лексика проникает в устно-разговорную речь, затем в средства массовой информации, потом в публицистику, публичные выступления политиков, депутатов и писателей. Хорошо это или плохо?

Например, для молодежной среды характерны следующие жаргонизмы: *бабки* – деньги; *клёвый* – особенный, очень хороший; *сачковать* – бездельничать; *хата* – квартира; *стипуха* – стипендия и др.

Для нашего времени рубежа двух столетий характерно вхождение в публичную жизнь таких слоев и групп, представители которых в своих привычках и пристрастиях связаны с разного рода жаргонами и другими формами нелитературной речи. Кроме того, отход в области социальной жизни от канонов и норм тоталитарного государства,

провозглашение свободы как в общественно-политической и экономической сфере, так и в человеческих отношениях сказываются, в частности, на оценках некоторых языковых фактов и процессов: то, что раньше считалось принадлежностью социально непрестижной среды (преступной, мафиозной, просто малокультурной), начинает приобретать права гражданства наряду с традиционными средствами литературного языка. Это ощущают все, не только лингвисты, но и, например, журналисты.

Мы не замечаем, как криминал входит в быт, в лексикон, как языком эзков и урок заговорили телевидение и радио, как поменялись местами минусы и плюсы общественного поведения, как отмененными оказались вековые заповеди и табу, выработанные человечеством для самозащиты [Известия, 11 ноября 1997 г].

В последние десятилетия русский литературный язык испытывает сильнейшее влияние жаргонной и просторечной языковой среды, и не последнюю роль в этом влиянии играют миграционные процессы: перемешивание разных слоев населения, отток сельских жителей в города, усложнение социального состава горожан, интенсификация общения между представителями разных (в том числе и по своим языковым навыкам) групп и т.п.

Роль жаргонов как средства общения в прошлом недооценивалась. До сравнительно недавнего времени в отечественной науке о русском языке считалось, что жаргоны не имеют социальной базы для своего существования. У этой точки зрения были некоторые резоны. Так, достаточно хорошо развитое в дореволюционное время нищенское арго к середине XX века как будто полностью утратило свою социальную базу; арго беспризорников, впитавшее в себя многие элементы воровского жаргона и бывшее довольно активным в 20-е годы, позднее угасает, не имея устойчивого контингента носителей. Однако в конце века оба арго возрождаются в новом социальном и языковом обличье, поскольку множатся ряды нищих и беспризорников, которые пользуются некоторыми специфическими формами языкового выражения, по большей части отличными от тех, что были в ходу у их предшественников. Эти два арго составляют лишь часть многоцветной палитры современных социальных жаргонов и арго: они существуют наряду с такими языковыми образованиями, которыми пользуются уголовники, мафиози, проститутки, наркоманы, фальшивомонетчики, карточные кидалы и другие социальные группы, составляющие некоторую часть городского населения современной России.

Эти многочисленные жаргоны и арго по большей части несамостоятельны, перетекают друг в друга: например, в области лексики и фразеологии жаргоны наркоманов, проституток, нищих имеют много общего, у студенческого жаргона обнаруживается общность со сленгом хиппи, челноки активно используют в своей речевой деятельности торговое арго и т.д.

Жаргонные слова и обороты далеко не редкость и в литературной речи. Сначала жаргонная лексика просачивалась главным образом в устно-разговорную ее разновидность, затем, ближе к нашим дням, - в язык средств массовой информации, а потом широким потоком хлынула в публицистику, в публичные выступления политиков, депутатов и даже писателей [3].

Хорошо это или плохо? Несомненно, плохо, если рассматривать процесс жаргонизации литературной речи исключительно с позиций традиционной нормы, не допуская мысли о неизбежном обновлении набора выразительных средств в ходе языкового развития. Как показывает изучение предшествующих этапов развития русского литературного языка, процесс обновления всегда происходил динамично, а порой и очень трудно, в борьбе архаистов и новаторов. Но всегда для этого процесса был характерен тщательный отбор новшеств, взвешивание их свойств с точки зрения пригодности для коммуникативных нужд культурного общества. Элементы такого отбора можно наблюдать и сейчас: в потоке жаргонных слов и оборотов взгляд тех, кто наделен языковым чутьем и вкусом, различает некоторые, отдельные особенно емкие,

выразительные слова и обороты, которые могут быть употреблены и в литературной речи (разумеется, с определенной стилистической окраской и главным образом в непринужденном общении): например, слова *стукач*, *крутой*, *беспредел*, *тусовка* отмечены в речи образцовых носителей литературного языка.

2. Усиление процесса заимствования иноязычных слов.

Для развития почти каждого естественного языка характерен процесс заимствования слов из других языков. Тем не менее, и к самому этому процессу, и в особенности к его результатам иноязычным словам носители языка часто относятся с изрядной долей подозрительности. Зачем что-то брать у других, разве нельзя обойтись средствами родного языка? Зачем нам ‘имидж’, если есть ‘образ’, к чему ‘саммит’, если можно сказать ‘встреча в верхах’? Чем модный нынче в кинематографии ‘ремейк’ лучше обычной ‘переделки’? И разве ‘консенсус’ прочнее ‘согласия’? [5].

Нередко иноязычное слово ассоциируется с чем-то идеологически или духовно чуждым, даже враждебным, как это было, например, в конце 40-х годов во время борьбы с низкопоклонством перед Западом. Но бывают в истории общества и другие времена, когда преобладает более терпимое отношение к внешним влияниям и, в частности, к заимствованию новых иноязычных слов. Таким временем можно считать конец прошлого столетия и начало нынешнего, когда возникли и существуют такие политические, экономические и культурные условия, которые определили предрасположенность российского общества к принятию новой и широкому употреблению ранее существовавшей, но специальной иноязычной лексики.

Это легко проиллюстрировать сменой названий в структурах власти. Верховный совет стал устойчиво (а не только в качестве журналистской перифразы) именоваться *парламентом*, совет министров *кабинетом министров*, его председатель *премьер-министром* (или просто премьером), а его заместители *вице-премьерами*. В городах появились *мэры*, *вице-мэры*, *префекты*, *супрефекты*, советы уступили место *администрациям*, главы администраций обзавелись своими *пресс-секретарями* и *пресс-атташе*, которые регулярно выступают на *пресс-конференциях*, рассылают *пресс-релизы*, организуют *брифинги* и *эксклюзивные интервью* своих шефов.

Так в русской речи сначала в профессиональной среде, а затем и за ее пределами появились термины, относящиеся к компьютерной технике: само слово *компьютер*, а также *дисплей*, *файл*, *интерфейс*, *принтер* и мн. др., названия видов спорта (новых или по-новому именуемых): *виндсерфинг*, *скейтборд*, *армрестлинг*, *кикбоксинг*, *фристайл* и др. Англицизмы пробивают брешь и в старых системах наименований: так, добавочное время при игре в футбол или в хоккей все чаще именуется *овертайм*, повторная игра после ничьей *плей-офф* и даже традиционное ‘боец’ в кикбоксинге заменяется англицизмом *файтер* [3].

У всех на слуху многочисленные экономические и финансовые термины типа *бартер*, *брокер*, *ваучер*, *дилер*, *дистрибьютор*, *инвестиция*, *маркетинг*, *монетаризм*, *фьючерсные кредиты* и т.п. Многие из них были заимствованы давно, но обращались преимущественно среди специалистов. Однако по мере того, как явления, обозначаемые этими терминами, становились остро актуальными для всего общества, узкоспециальная терминология выходила за пределы профессиональной среды и начинала употребляться в прессе, в радио- и телепередачах, в публичной речи политиков и бизнесменов.

Активное заимствование новой и расширение сферы употребления ранее заимствованной иноязычной лексики происходит и в менее специализированных областях человеческой деятельности: достаточно напомнить такие широко используемые сейчас слова, как *имидж*, *презентация*, *номинация*, *спонсор*, *видео*, *шоу* (и их производные: *видеоклип*, *видеотехника*, *видеокассета*, *видеосалон*; *шоу-бизнес*, *ток-шоу*, *шоумен*), *триллер*, *хит*, *дискотека*, *диск-жокей* и множество других [1, 18с].

Среди причин, которые способствуют столь массовому и относительно легкому проникновению иноязычных неологизмов в наш язык, определенное место занимают причины социально-психологические. Многие носители языка считают иностранное слово более престижным по сравнению с соответствующим словом родного языка: презентация выглядит более респектабельно, чем привычное русское представление, *экслюзивный* лучше, чем *исключительный*, *top-модели* шикарнее, чем *лучшие модели*. Правда, надо сказать, что здесь намечается некоторое семантическое размежевание своего и чужого слов: *презентация* это торжественное представление фильма, книги и т.п.; *экслюзивным* чаще всего бывает интервью, а сказать о ком-нибудь (без намерения пошутить) ‘экслюзивный тупица’ или воскликнуть: ‘Какой экслюзивный сыр!’ по-видимому, нельзя.

Ощущаемый многими большой социальный престиж иноязычного слова, по сравнению с исконным, иногда вызывает явление, которое может быть названо повышение в ранге: слово, которое в языке-источнике именуется обычным, рядовой объект, в заимствующем языке прилагается к объекту, в том или ином смысле более значительному, более престижному. Так, во французском языке слово *boutique* значит ‘лавочка, небольшой магазин’, а будучи заимствовано нашими модельерами и коммерсантами, оно приобрело значение ‘магазин модной одежды’: Одежда от Юдашкина продается в *бутиках* Москвы и Петербурга. Примерно то же происходит с английским словом *shop*: в русском языке название ‘шоп’ приложимо не ко всякому магазину, а лишь к такому, который торгует престижными товарами, преимущественно западного производства (обычный продавец никто ‘шопом’ не назовет). Английское *hospice* ‘приют, богадельня’ превращается в *хоспис* - дорогостоящую больницу для безнадежных больных с максимумом комфорта, облегчающего процесс умирания. И даже итальянское *puttana*, оказавшись в русском языке, обозначает не всякую проститутку (как в итальянском), а главным образом валютную [5, 14с].

Как оценивать происходящую сейчас интенсификацию процесса заимствования? Как относиться к тому, что иноязычные слова нередко вытесняют из употребления слова русские, исконные?

Прежде чем ответить на эти вопросы, посмотрим, какие сферы общения в наибольшей степени подвержены иноязычному влиянию.

Обиходная речь не испытывает сколько-нибудь заметного наплыва иноязычных слов, и это понятно: будучи по большей части словами книжными или специальными, заимствования и употребляются главным образом в жанрах книжной речи, в текстах публицистического, научного и технического характера [2].

Наблюдаются и социальные различия в отношении к иноязычным словам, особенно новым: люди старшего поколения в среднем менее терпимы к чужой лексике, чем молодежь; с повышением уровня образования освоение заимствований происходит легче; представители технических профессий меньше останавливают свое внимание на том, какое слово они видят в тексте или слышат, - русское или иноязычное, чем представители профессий гуманитарных. Подчеркиваю: это в среднем, в целом, но возможно и более сложное отношение к иноязычным словам.

Теперь попытаемся ответить на поставленные выше вопросы.

По поводу интенсификации процесса заимствования: не надо паниковать. Нередко говорят и пишут об иноязычном потоке, заливающим русский язык, о засилье иностранщины, под гнетом которой он гибнет, и такие высказывания рожают чувство безысходности. Но не нужно забывать, что язык представляет собой саморазвивающийся механизм, действие которого регулируется определенными закономерностями. В частности, язык умеет самоочищаться, избавляться от функционально излишнего, ненужного.

Это происходит и с иноязычными словами. Во всяком случае, история русского языка свидетельствует именно о таком его свойстве.

Кто сейчас знает слова *проприетер* (собственник), *индижестия* (несварение желудка), *аманта* (возлюбленная), *супирант* (воздыхатель, поклонник), *репантур* (женская прическа с локонами, свисающими по обеим сторонам лица), *суспиция* (подозрение) и многие другие, которые употреблялись в русском языке XIX века? Вряд ли издавались указы, предписывавшие эти слова изгнать из русской речи, - они устарели, вытеснились сами собой как нечто ненужное. А с другой стороны, много ли добились пуристы прошлого, призывая запретить употребление таких слов, как *эгоизм* (вместо этого предлагалось 'ячество'), *цитата* (предлагались в качестве синонимических замен 'ссылка, выдержка'), *поза* (взамен изобреталось 'телоположение'), *компрометировать* (вместо этого рекомендовали говорить: 'выставлять в неблагоприятном виде'), *игнорировать* (В.И. Даль считал, что это слово непозволительное) и др.[4,105с].

Разумеется, неумеренное и неуместное употребление иноязычных слов недопустимо, но неумеренность и неуместность вредны и при использовании любого слова. Конечно, ни ученые-лингвисты, ни журналисты и писатели не должны сидеть сложа руки, бесстрастно наблюдая, как засоряется иноязычием родная речь. Но запретами здесь ничего сделать нельзя. Нужна планомерная и кропотливая научно-просветительная работа, конечная цель которой - воспитание хорошего языкового вкуса. А хороший вкус - главное условие правильного и уместного использования языковых средств, как чужих, заимствованных, так и своих, исконных.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Крысин Л. П. О русском языке наших дней
– <http://www.philology.ru/linguistics2/krysin-02.htm>
2. Кронгауз М. Русский язык на грани нервного срыва
– <http://philology.by/uploads/logo/krongauz2008.pdf>
3. Жаргонная лексика – <http://scicenter.online/russkiy-yazyik/jargonnaya-leksika-70660.html>
4. Толковый словарь, Даль В. Том, I-II изд. 1880-1882гг.
5. Словарь английского языка, под. Ред., О.С.Ахмановой, Е.А.М.Уисмон, -М.: Русс, изд., 1989

УДК:82.0.97.5

Курманалиева Гүлнуркан Жакыпбековна
улук окутуучу
Аймактык билим берүү институту (АББИ)
e-mail: gulnur2379@mail.ru

АЛЫМКУЛ ҮСӨНБАЕВ-УЛУУ ЗАЛКАР АКЫН

Аннотация: Бул макалада Алымкул Үсөнбаевдин төкмөлүгү, улуу демократ акын Токтогулдун шакирти болуп, таалим алышы жана ал жөнүндө айрым эскерүүлөр, чыгармачылык жолуна иликтөө жүргүзүлдү.

Түйүндүү сөздөр: төкмө, устат, фонотека, патефондук пластинка, фронт, поэтика, совет, искусство

АЛЫМКУЛ УСЕНБАЕВ-ВЕЛИКИЙ ПОЭТ

Аннотация: В статье исследуется творческий путь Алымкула Усенбаева, ученика великого поэта-демократа Токтогула, и некоторые воспоминания о нем, его творческий путь.

Ключевые слова: лирика, мастер, фонотека, граммофонная пластинка, фронт, поэтика, советы, искусство

ALYMKUL USENBAEV IS A GREAT POET

Abstract: This article examines the career of Alymkul Usenbaev, a student of the great democrat poet Toktogul, and some of his memories and car

Keywords: lyric, master, phonotheque, gramophone record, front, poetics, advice, art

Атактуу эл ырчысы, анын дагы бир аты “Төкмө”эле. Тааныган билгендердин баары ушинтип аташчу. Бул сөздүн кыргызча мааниси жалпыга маалим: ырды жамгырдай төгүү, үстөкө-босток чуурутуп айтуу, жакшы ойлорду уйкашка салып буйдалбай тез айтуу. Ал минтип аталууга татыктуу болучу. Кедейчилик-жакырчылык, атасынан жаш калуу – турмушунан эрте бышууга аргасыз кылды. 12 жашынан бирөөлөрдүн малын багууга кетти. Көргөн менен билгенин кыңылдап аз-аздап ырдап айтууга ниеттенип, айылда болгон же айылга келген ырчы комузчу өнөрпоздордон кыя өтпөй, аларда кунт коюп угуп, таалим алууга умтула баштады. Уккан ырларын, жомокторун эл жок жерде кайрадан эстеп, кайталап айтчу болду. Комуз черткенди, ага үн кошуп ырдаганды үйрөндү. Алгач бирин-экин жолдош-жоролоруна, анан жаштардын чакан оюн-шоокторунда ырдап, машыгып жүрдү.

Ырчынын өз сөзү менен айтканда: “Колго комуз тийгенде, оозго ыр өзү түшүп турар эле”. Ошентип жүрүп жаш жигит эл оозуна илинип алат, “Алымкул кошуп ырдайт дейт”, “Таап орду-орду менен айтат, дейт”-деген сыяктуу сөздөр айылдан-айылга тарай баштайт. Эми аны эл көбүрөөк топтолгон үлпөт тамашаларда олтургузуп ырдагышчу болот.

Ырдоо, ырды төгүп айтуу искусствосуна жаңыдан талаптанып жүргөн кезинде анын али жаш тажрыйбасыз жаш шыгын өнүктүрүүгө, ырчылык, төкмөлүк өнөрү жаңыдан калыптанып келе жаткан тажрыйбасы аз жаш акындын шыгын өнүктүрүүгө, чыгармачылыгын жолго салууга Токтогул Сатылгановдун таасири абдан чоң болгон. Алымкул Усенбаевдин балалык кыялы орундалып, 14кө чыккан кезинде улуу акын Таласка келип калат. Ал туу туткан инсаны менен жолугуусу тууралуу “Бир жолу Беш-Таш деген бизге жакын жерге Токтогулдун келгенин угуп калып жөнөдүк. “Токтогулду көрсөм” деп тим эле учуп баратам. Айылга жакындаганда анын үнү угулду. Мурун “көрсөм” деп толкунданып бара жаткан жүрөгүм үнүн уккандан кийин бүт денемди тер каптай баштады” деп эскерген. Ошентип, кыргыздын эки алп таланты жолугуп, жаш ырчы устатынан таалим ала баштайт. Токтогул да Алымкулдун талантын жогору баалап, акын катары калыптанышына чоң түрткү берген. Ал өзү да “устатым акындыктан мурун адамдыкты үйрөттү” деп айткан жайы бар. Эки залкар инсан бирге жүрүп чогуу ырдаган чыгармаларынан “Токтогул менен жолугушуу”, “Акыйкат жана теңчилик”, “Аялдар теңдиги” сыяктуу алым-сабактары белгилүү. Ошондой эле Алымкул Усенбаевдин кыргыз маданиятына кошкон эң негизги салымдарынын бири — Токтогулдун күүлөрүн аткарып нотага, Кыргыз радиосунун фонотекасына жаздырып калгандыгында [5].

Токтогул менен биринчи учурашуудан кийинки эле калган таасир Алымкулда мындайча болгон.

Кол ойносо комузга,
Күү сонуну сенде экен.
Коңгуроодой кошулса
Үн сонуну сенде экен.
Бой-сыпатын карасаң,
Өкчөгөн алтын сакадай,
Козүмө ысык көрүндү,
Көтөрүп баккан атадай.

Ошон үчүн ал өмүр бою: “Током деп, Током минтип ырдаган”, “Током минтип айткан” деп өзүн анын түбөлүктүү окуучусу катары эсептеп келди. Алымкул менен Калыктын Токтогулга болгон мамилесин устаны шакирт сыйлоонун айкын үлгүсү деп атоого болор эле.

Өзүн кайрат бергенде
Карууга толгон билегим,
Кадырлуу Токо агамды,
Калкыма ырдап жүрөмүн
Токтогул деп ырдам

Толкундай берет жүрөгүм,- дейт Алымкул [1, 572-573б.]

Алымкулга аккан суудай чууруган ырды да, шаңшыган бийик үндү да Октябрь революциясы берди. Ал Октябрь таңынан чабыт алды. Улуу акындын демократизминен таалим алып калган жаш ырчы Совет бийлигин жан-дили менен куттуктап, калың элди жаңы тиричиликте бекемдөөгө чакырды, бай-манаптарга, колхоз куруучусунун душмандарына каршы ырдап, алардын бетин ачууга жардамдашты.

Кайгылуу күндөн кутулдук,
Каткырып ойноп күлөлү,

деп, же болбосо:

Жат душмандын жанган оту өчкөн күн,
Жайнап элим жаңы журтка көчкөн күн!

деп сүйүнүп ырдады. Бул мезгилде ал өзүндө пайда болгон чыгармачылык жаңы эргүүнү, түгөнгүс кубатты сезді. Коомдук, чарбанын артыкчылыгын даңазалап, элди колхоздошууга чакырды. Ленин жонундо, Советтик Родина жөнүндө жаңы ырларды чыгарды [1, 574-б.].

Бүт жашоосу жакырчылык, теңсиздик менен алпрушкан Алымкул Үсөнбаев жаңы орногон Совет бийлигин кубануу менен тосуп алат. Чыгармачылыгында да жаңы өзгөрүүлөрдү, партияны, революцияны даңазалап, калкты адамгерчиликке, адилеттүүлүккө, ак көңүлдүккө жана эмгекчилдикке үндөгөн. Жаңы замандагы жаңылыктар, жер-суу реформалары, тең укуктуулук, маданий төңкөрүштөр акындын эмгектеринин негизги мазмунун түзөт. Муну менен гана тим болбостон 1931-жылы алдыңкылардан болуп колхозго мүчө болот. А.Үсөнбаевдин бай мурасынын басымдуу көпчүлүгүн Совет жылдарындагы чыгармалары түзөт. Ал бир ырында мындай дейт:

Лениндин атын укканда,
Толкундады жүрөгүм.
Токтогул болду устатым,

Торгойдой сайрап жүромүн.
Орундатат деп, уктум,
Жанчылган элдин тилегин.

Бул ыр, акындын өз эскертүүсүнө караганыбызда 20-жылдардын башында ырдалган. 30-жылдарда А.Үсөнбаев СССР жазуучулар Союзуна мүчө болуп өтөт 1939-жылы Москвадагы кыргыз адабияты жана искусствосунун декадасына катышат. Ушул эле жылы ага Кыргыз ССРинин эл артисти деген наам берилип, СССР Жогорку Советинин биринчи чакырылышына депутат болуп шайланат [2, 204-205-б.].

Алымкул аксакал эл-жерин жандай көргөн, эл тагдырын өз тагдырым деп түшүнгөн ырчылардан эле. 1936-жылдан, Кыргыз филормониясына чакырылгандан тартып, анын эл менен байланышы ого бетер күчөдү. 1958-жылдын оруп-жыюу маалы болсо керек, Алымкул аксакал болуп, бир катар акын-жазуучулар айылдык эмгекчилер менен чыгармачылык жолугуулар өткөрүп жүрдүк. Комондировкабыз баш-аягы жарым айга созулуп кетти. Маданият үйлөрүндө же клубдарда күн сайын жолугушуу өтөт. Бирок алар кечирээк башталат, анткени, күндүз элдин жумуштан колу бошбойт. Биздин милдетибиз бир аз сөз сүйлөп, анча-мынча ыр окуу менен бүтөт. Алыкени болсо сахнадан такыр жиберилпейт. Улам ар кайсыны сурап ырдытышат. Аксакал адамдын чарчаңкыраап баратканын сезип турабыз, бирок ал өзү жок дебейт. “Болуптур көңүлүңөр калбасын, эми ошону айтып берейин”-дейт да комузунун кулагын толгоп кирет. Кечинде биз конок болгон үйгө дагы эл толот. Тамак келгенден кийин башкабыз уйкуга киребиз, Алыкем болсо али ырдап отурганы, бир оокумда көзүңдү ачсаң жана да ырдап жатканы. Түндө уйкудан калып, чарчап кыйналды го десең, эртеси, анын эртеси да баягы эле калыбы. Эл менен болуу ал үчүн бакты же майрам катары сезилерин биз ошондо түшүндүк. Тигил айыл, бул айылдагы кары-жаштын баарын тааныйт, баарынын атын билет. Качангы кездешкендерин, сүйлөшкөн сөздөрүн же бир болгон окуяларды айтып каткырып күлүп калышат.

Адатта ар бир чоң акындын жеке чыгарган обон кайрыгы болот эмеспи. Алымкулдун да өзүнө таандык обон кайрыгы бар. Анын аткаруучулук өнөрү, ырдоо манерасы башка акындардан айырмаланып турган. Белгилүү музыковед Виктор Виноградовдун белгилешинче Алымкул өзү ак сөөк аристократ мүнөздүү киши болгондуктан акынчылык аткаруучулуктун академиялык стилине, башкача айтканда, терең мазмундуулук стилге жакыныраак болгон. Биздин оюбузча Алымкул эпикалык масштабдагы лирик акын эле. Мисал катары Олжобай менен Кишимжан дастанын келтирсек жетиштүү болоор.

Ооба Алымкул Үсөнбаев өзүнүн улуу устаты Токтогул Сатылгановдун саясий социалдык деңгээлине сатиралык маңызына жетпесе да, музыкалык аткаруучулук жагынан андан ашып түшкөн десек жаңылыштык болбойт. Анткени алардын жашоо тиричилиги, эл үчүн кызмат өтөө мезгилдери эки башка заманга туш келген. Эки акындын турмушу, чыгармачылыгы бири-бирине окшобогон идеологиянын алкагында эки башка саясий-социалдык жана экономикалык шарттарда жүргөн. Бирок ошондой болсо да Алымкул Үсөнбаев устатынан чукугандай сөз тапкычтыкты, сөз байлыктын эң сонун үлгүлөрүн элдик поэзиянын кереметтүү образ жаратуу ыкмаларын үйрөнүп калган. Тактап айтсак, Токтогулдун акындык өнөрүндөгү салттуу 7-8 муундагы ыр түзүлүш формаларын колдонуу тажрыйбасын өздөштүрүп, чыгарган чыгармаларында оригиналдуу жаңы обонго салып ырдаган [5].

Төкмө агабыздын ырчылык чабыты кең, темасы бай болду. Чыгармасында орчундуу орундардын бири Ата Мекендик Улуу согушка арналган ырлары ээлейт. Алымкул колуна курал алып, фронтто жүрүп согушкан жок. Анын ырлары обон-күүлөрү согушту. Ал бардык совет адамдары сыяктуу бул жылдары бел чечип жай алып жаткан жок, эл аралап эмгек азаматтарын тылды чыңоого, жек көрүмчү душманды жер менен жексен кылуу үчүн бардыгын фронтко берүүгө чакырып ырдады. Ал өзүн талыкпаган жалындуу үгүтчү катары көрсөттү. Турмуштун ысык-суугуна башта көп (өткөргөн, баамчыл, акылман карыларга минтип кайрылды:

Көрсөткүн кайрат чаманды,
Касиеттүү карылар,
Көп жашадың, көп көрдүң.
Көз тунарган уруктун
Көпчүлүгүн өткөрдүң...
Бактысын тилеп кайрат кыл
Ата журт коргоп кеткендин.
Карылар кайрат кылбаса
Колхоздун иши болобу?!
Эскилер кирбей шыманып,
Эмгектин орду толобу?!

Ошол жылдары кыргыз элинен белек алып, согушта жүргөн жоокерлерге барып жолугуп, аларга аталык, агалык насаатын айтып да келген учурлар болду [1, 574-575-б.].

“Кыраан учкул балдарым”, “Фашисттер качты сокку жеп”, “Гвардия атандың” өңдүү патриоттук ырларды өз элине тартуулады [4,131-б.].

А.Үсөнбаевдин ырчылыгындагы чоң чыгармачылык ийгиликтери Ата Мекендик согуштан кийинки поэзиясына мүнөздүү. Бул жылдары акындын чыгармалары сан, сапат жагынан жылыштарга ээ болот. Ушул жылдарда акын “Улуу дос”, “Тоо булбулу”, “Биринчи бригада”, “Бактылуу балдар”, “Бакыт ыры”, “Арноо” ондогон ашык ырлар жыйнактарын, поэмаларын жарыялайт, “Менин жерим”, “Комуз” өңдүү орус тилиндеги ырлар жыйнактары басылып чыгат [2, 210–б.].

Алымкул Үсөнбаевдин дагы бир өзгөчөлүгү, ал элдик көп күүлөрдү, айрыкча оз устаты Токтогулдун күүлөрүн чебер аткарчу. Чоң кечелерде ырдап да, комуз чертип да тамаша салып олтурчу. Муну менен бирге элдик лирикалык ырларды өз обондоруна салып аткарчу. Алардын бир далайы патефондук пластинкаларга алынган.

Алымкул элге белгилүү чоң-чоң поэмалардын да автору. Алар: “Эки кыздын айтышы”, “Ысык-Көлдө”, “Айкумүш”, “Биринчи бригада” жана башкалар. Кайсы бир элдик жомокторду да ырга айланткан: “Эшекчи жолборс”, “Көзөлшаа”, “Байкабыл абышка” жана “Жолборс минген киши”. Мындан тышкары “Кожожаш”, “Олжобай менен Кишимжан” эпостору да Алымкул төкмөнүн оозунан жазылып алынган.

Жыйынтыктап айтсак, Алымкул өзүнүн Токтогулдан үйрөнгөн нерселерин чыгармачылык менен колдонуп өрчүтүү менен бирге өзүнүн жеке индивидуалдык стилин таап, кыргыз улутунун төкмө акынчылык өнөрүнүн өсүп-өөрчүшүнө өз салымын кошуп, салттык музыкалык поэтикалык чыгармачылыктын тарыхында жаңы барактарды, жаңы мезгилдерди, жаңы жетишкендиктерди ачып, из калтырган улуу төкмө акын.

Колдонулган адабияттар:

1. Алымкул. С.Эралиевдин эскерүүсү.Ф.,Кыргызстан 1980.
2. Акындар чыгармачылыгынын тарыхынын очерктери.-Фрунзе 1988-ж.
3. Кыргыз поэзиясынын антологиясы.-Ф.,Кыргызстан, 1980-ж.
4. “Тандалган чыгармалар жыйнагы” 1960.
5. “Эркин тоо”газетасы, 24.04.2015-ж.

УДК 811.161.1

*Алиева Б.М., Курванбекова А.К.
Ош мамлекеттик университети*

Мугалимдин кесипкөйлүгүн жогорулатуу жолдору

Аннотация: Мугалимдин кесипкөйлүгүнүн негизги максаты окуучуга билим, көндүм жана билгичтиктерге ээ кылып, инсандык өнүгүүсүнө шарт түзүү. Башталгыч класс мугалиминин окуучуларга “Үч мээрим” повести менен адам баласынын жашоо турмушундагы оң жана терс сапаттарды ажырата билүүгө тарбиялоо.

Ачкыч сөздөр: Мугалим, билим берүү, кесипкөйлүк, окутуу, башталгыч класс мугалими, тарбиялоо, ишмердүүлүк, сабак.

Пути повышения квалификации учителя

Аннотация: Основная цель профессионализма педагога – дать учащимся знания, навыки и умения, способствовать личностному развитию. Научить учащихся различать положительные и отрицательные качества в жизни человека через рассказ учителя начальных классов «Три милосердия».

Ключевые слова: Учитель, образование, профессионализм, обучение, учитель начальных классов, воспитание, деятельность, урок.

Ways to improve the professionalism of a teacher

Annotation: The main goal of a teacher's professionalism is to provide students with knowledge, skills and abilities, to promote personal development. To teach students to distinguish between positive and negative qualities in a person's life through the story of the primary school teacher "Three Mercies".

Key words: Teacher, education, professionalism, training, primary school teacher, upbringing, activity, lesson.

Бүгүн биздин дүйнө абдан тездик менен өзгөрүп жатат. Коомдо болуп жаткан социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр биринчи иретте билим берүү системасына таасир этип, жаңы технологиялардын тездик менен өнүгүүсү жана окутуу процессине сүңгүп кирүүсү билим берүүчү системасын түп тамырынан бери жаңылоону талап кылууда.

Мугалимдик кесип биринчи кезекте адамгерчилиги, адилеттүүлүгү, кызыктуулугу менен өзүнө тартат. Мугалимдик кесип цивилизациянын башатында турган, кийинки өнүгүү доорлорун да коштоп келген. Биринчи жөндөмдөрдүн пайда болушу менен мугалимдер пайда болгон. Алар өзгөчө кесипкөйлөр катары өзгөчөлөнүп, өнөрлөрүн кийинки муунга өткөрүп беришкен. Мугалим – устат, жол көрсөтүүчү, билим берүүчү, психолог, келечек баштоочу, жакындарына болгон сүйүүнү, урматтоону, түбөлүк баалуулуктарды үйрөтүүчү. Мугалим – эң мыкты сапаттардын ээси.

Мугалимдин эч кимде жок, кез келген адамда боло бербеген таланты – билимди башкага өткөрүп берүү жана кыйын нерселерди жеңилдетүү жөндөмү.

Мугалимдер өз предмети боюнча гана маалымат бербестен, жашоо, жүрүм-турум маселелерин чечишет, балдардын дүйнө таанымын кеңейтишет, жашоодо өз ордун табууга жардам беришет.

Акыркы жылдардагы жаңы технологиялардын тездик менен өнүгүүсү жана окуу процессине интенсивдүү түрдө кирүүсү жалпы билим берүүнүн фундаменти болгон башталгыч билим берүүдөгү окутуу процессине иновациялык жаңы методдорду колдонууну ишке ашыруунун зарылдыгын жаратты. Окутуунун традициялык методу ар дайым негизги орунда болуп келген. Окутуунун традициялык системасында маалымат алмашуу билим берүү процессинин эки субъектинин – окуучу менен мугалимдин ортосунда жүрөт.

Кесиптик, дидактикалык-методикалык жеткиликтүүлүк, педагогикалык технология мугалимдин негизги кесипкөйлүгүнүн сапатын аныктайт. Мугалимдин кесипкөйлүгүн анын бир теманын мазмуну талап кылган өзгөчөлүгүнө, максатына, принциптерине ылайык педагогикалык технологияны тандап, колдоно билүү көндүмү, машыккандыгы аркылуу аныкталат.

Негизинен мугалимдин кесипкөйлүгү тууралуу төмөнкүлөрдү айтууга болот:

- окутуп жаткан предмети тууралуу терең билимге ээ болуусу, анын тигил же бул окутуу технологиясында камтылган принциптерин, концептуалдык идеясын билиши;
- мектепте окутуу-тарбиялоо иштерин уюштуруу болгонча жана предметти окутууда түрдүү методдорду, үйрөтүү жолдорун билип, долбоорлордо колдоно билүү;
- окутуу методдорун сабактын темасына карап тандоодо, логикалык ырааттуулуктун сакталышын билүү, ар бир окуучунун жеке мүнөзүнө, айырмачылыгына карап педагогикалык технологияларды тандай алышы;
- тигил же бул педтехнологияны колдонууда ага тиешелүү өзгөртүүлөрдү киригизе алышы.

Башталгыч класс мугалиминин кесипкөйлүгү ишмердүүлүктүн бардык мугалимдер үчүн жалпы мүнөздүү болгон жаңы билимдерди өздөштүрүүсү, окуучуларда билимдерди, билгичтиктерди калыптандыруусу, өз ишмердүүлүгүн пландоосу, долбоорлоосу жана ага талдоо жүргүзүүсү жана окуучулардын таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүн уюштуруусу менен байланыштуу.

Ошондуктан азыркы шарттарда башталгыч класс мугалимин даярдоодогу маанилүү жагдай – алардын окутуунун формаларын, методдорун жана каражаттарын, билим берүүнү гумандаштырууну, билим берүү концепциясын, окуу процессин долбоорлоону өздөштүрүүсү болуп саналат.

Башталгыч класстарда «Алиппе» жана «Адабий окуу» китептеринин мазмунун ырлар, бат айтмалар, жаңылмачтар, табышмактар, макал-лакаптар түзөт. Бул чыгармаларды балдарга тааныштырып, окутуунун ыкмаларын чыгармачылык менен пайдалана билип, алардын жаш өзгөчөлүгүн, билим деңгээлин эске алуу менен түшүнүк берүү, алган түшүнүктөрүн тактоо, бекемдөө жана калыптандыруу бул билим берүү жана тарбиялоо ишине негизги максат экендиги мугалимдин көңүлүнүн чордонунда болууга тийиш. Башталгыч класстын окуучулары үчүн мындай чыгармалар ар тараптан тарбиялоонун куралы катары кызмат кылуу менен алардын эстетикалык, нравалык сезимдеринин өсүшүнө жана калыптанышына, сөз байлыгынын өсүшүнө, образдуу көркөм сүйлөөсүнө, өз ой-пикирин системалуу, туура айтып берүүсүнө чоң таасирин тийгизет. Көркөм чыгармалар окуучулардын түшүнүгүн кеңейтип, акыл-эсин өстүрүп, алардын ар нерсеге болгон кызыгуу жөндөмдүүлүктөрүн активдештирет.

Мугалимден ар бир сабакка чыгармачылык менен мамиле жасоо талабын коюп жаткандыгы бекеринен эмес. Бала сабакта эркин отурса мугалим кесипкөйлүк менен түшүндүрсө ошондо гана жемиштүү болот.

Демек сабактын таасирдүүлүгү, жугумдуулугун артыруу, ички сырларын ачуу, окутуунун формасын, ыкмаларын эркин тандоо, баланын жан дүйнөсүнө кирүү, окуучуну эргитүү болгондо гана сапатуу, терең билимге ээ болоруна шек жок.

Мисалы: “Үч мээрим” - деген темадагы сабактын иштелесин сунуштайбыз.

Сабактын максаты:

а) *Билим берүүчү жагы:* Окуучуларга “Үч мээрим” повести менен адам баласынын жашоо турмушунда күндүөлүк, тиричилигинде кездешүүчү оң жана терс сапаттарды ажырата билүү терең ачып берүү.

б) *Өркүндөтүүчүлүк жагы:* Сүрөттөр менен иштөө, оозеки аңгемелерди түзүү, синквейн, класстер түздүрүү, макалдардын маанисин ачып берүү.

в) *Тарбиялык жагы:* Окуучулардын ыймандуулукка, тазалыкка, мээримдүүлүккө чакыруу, энени сыйлоого, өнөрдү сүйүүгө, сулуулукту урматтоого тарбиялоо.

Бул сабак “Сабак – жомок” формасында өтүлөт.

Сабак компьютер, сүрөттөр, таблицалар, жыландын колго жасалган сөлөкөтү, таяныч сөздөр, макалдар, учкун сөздөр менен жабдылат.

Сабакты баштаардан мурда “Алтын эреже” иштелип чыгат. Бүгүнкү сабак эне жөнүндөгү ыр менен башталат.

1. Эне жөнүндө ыр ырдалат. Ар бир окуучу энелерге каалоо, бир сап ыр айтышат.

2. Сабак жакшы өтүлүшү үчүн “Алтын эрежени” иштеп чыгабыз. Кандай эрежелерди кабыл алабыз? Ким айтат?

- а) Тартипти сактоо;
- б) Кол көтөрүп сүйлөө;
- в) Өз оюн ачык айтуу;
- г) Башканын сөзүн уга билүү;
- д) Активдүү катышуу.

3. Окуучуларга суроолор таяныч сөздөр берилет. Компьютердеги сүрөттөрдөн эмнелерди көрүп турасыңар?

Эмне үчүн жылан чоор угуп жатат?

Эмне үчүн бала жыланга оролуп турат, бала коркпойбу, баланы чакпбайбы?

Ошол таяныч сөздөрдү пайдаланып оозеки сүйлөмдөрдү, аңгемелерди, түзүшөт. Өз ойлорун айтышат.

Демек, балдар биздин бүгүнкү сабагыбызда А. Стамовдун “Үч мээрим” деген повестинен үзүндү өтөбүз.

4. Андан соң жаңы тема түшүндүрүлөт.

Белгилүү прозаик Стамовдун “Үч мээрим” повести жомоктук стилде жазып адамдарды ыймандуулукка, адептүүлүккө, тазалыкка чакырат. Мээримдүүлүк жалгыз гана адамдарга гана таандык эмес, жан жаныбарларга да мүнөздүү экендигин ишенимдүү сүрөттөйт. Ойкайында жашаган игит Бөрүбайдын чечкиндүүлүгүн, өнөрлүүлүгүн, боорукердигин баса көрсөтөт. Бала менен энени эч ким, эч качан ажырата албай тургандыгын Аманаттын образы аркылуу берет. Акыры ата баланын тилеги менен жылан эмнеге көз бүтүп, суйкайган сулуу энеге айланат.

Демек балдар жыландардын тукумунда бир кылымда бир жолу адам баласына туш келүүчү тагдыр болот экен. Мына ушуну биз “Үч мээримден” көрдүк.

5. Сабакты бышыктоо үчүн эки бөлүктүү күндөлүктү толтуруу.

Бул чыгармадан кайсыл сүйлөм сага жакты, ал сүйлөмдөн сен кандай реакция алдың?

6. Үч топко бөлүнүп суроолорго жооп алуу. Топтун атын чыгармадагы каармандардан алып коёбуз.

- I. Эне.
- II. Ата.
- III. Бала.

Үч топтон бирден окуучу чыгып суроолор боюнча өз ойлорун презентация кылуу. Демек балдар ата менен баланын тилеги менен жылан эне адамга айланды. Адам деген улуу атты ар намыс, сыймык менен алып жүрүү керек.

7. Жыйынтыгында. Ар бир окуучу өз энесин сыйлап, урматтоого тийиш экендигин баса белгилеп кетем.

8. Үй тапшырма. “Менин сүйүктүү энем” деген темада дил баян жазып келүү. Окуучулардын билими бааланып, сабак соңуна чыгат.

Корутунду

Ошентип, мугалимдин кесипкөйлүгү окуучуга билим, көндүм жана билгичтиктерге ээ кылып, ата-энени сүйүүгө, мекенди сүйүүгө жана инсандык өнүгүүсүнө шарт түзүү. Окутуу процессинде окуучуларга окуп, үйрөнүү аркылуу төмөнкүдөй компетенцияларга ээ кылат: ой жүгүртүүгө, сүйүүгө, мээримдүүлүккө, ар түрдүү идеялар менен ой-пикирлерди кабыл алууга, окуучулардын окуу процессинде активдүү болушуна өбөлгө түзүү, окуучуларда сөз байлыгын байытуу жана ар бир окуучу ой жүгүрткөнгө жөндөмдүү болуп инсан катары калыптанышына чоң таасирин берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Алиева Б.М. Мугалимдик кесипке даярдоодо психологиялык-педагогикалык даярдыктардын мааниси // Наука и новые технологии. -- Бишкек, – 2009. – №7. – С. 266 - 268.
2. Абдраимова З.С. Мугалим, сабак жана сынчыл ойлом стратегиялары.-Ош, 2008.14-16.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М., –1996. – 392 с.

УДК 004

*Мамытова А.М., магистр
Жороева С., магистр
Шермаматов Ж., магистр
Ош мамлекеттик университети*

GOOGLE ДИСК МЕНЕН ИШТӨӨНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Аннотация: Макалада булут технологияларынын тиркемеси болгон Google disc менен иштөөнүн өзгөчөлүгү каралат. Буга чейин маалыматтарды сактоодо компьютердин, мобилдик түзүлүшүнүн көлөмү боюнча маселе жаралып келген. Маалыматтарды Google disc ке сактоо менен мына ушул маселени чечүүгө боло тргандыгына токтолобуз. Акыркы учурларда маалыматтарды сактоодо, алмашууда, ташууда колдонулган маалымат алып жүрүүчүлөрдүн (лазердик оптикалык дисктер, флеш карталар) ордуна Google disc колдонулуп калды.

Ачык сөздөр: файл, компьютер, диск, маалымат, компьютердин маалыматтарды сактоосу, презентация, текстик редактор.

ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ С GOOGLE ДИСКОМ

Аннотация: В статье рассматриваются особенности работы с Google Диском, приложением облачных технологий. Раньше была проблема с памятью компьютера и мобильного устройства для хранения данных. Отметим, что эту проблему можно решить, сохранив данные на диске Google. В последнее время вместо носителей данных (лазерных

оптических дисков, флеш-карт) используются Google Диск для хранения, обмена и передачи данных.

Ключевые слова: файл, компьютер, диск, информация, память компьютера, презентация, текстовый редактор.

FEATURES OF WORK WITH A GOOGLE DISK

Abstract: The article discusses the features of working with Google Drive, a cloud technology application. There used to be a problem with computer memory and mobile storage device. Note that this problem can be resolved by saving the data to Google Drive. Recently, instead of data carriers (laser optical discs, flash cards), Google Drive has been used to store, exchange and transfer data.

Key words: file, computer, disk, information, computer memory, presentation, text editor.

Google диск – бул интернет тармагындагы берилгендерди: тексттик документтерди, таблицаларды, презентацияларды, графикалык объектерди түзүүгө, өзгөртүүгө, сактоого жана аларды башка коллегалары менен бөлүшүүгө мүмкүн болгон электрондук сактоочу жай

Google диск 2012-жылы 24-апрелде чыккан. Google өкүлдөрүнүн айтымында, 2013-жылдын ноябрь айынан 2019-жылдын май айына чейин активдүү колдонуучулардын саны 120 миллиондон 1 миллиард адамга чейин өскөн.

Google диск 2012-жылдын апрелине чейин GoogleDocs онлайн кампасы катары да кызмат кылган. Эми Google Документтеринде түзүлгөн бардык файлдар дискте сакталат, жана docs.google.com дареге Google Дискке багытталат. Google Дискте маалымат сактоо мейкиндиги 1 ГБ тан 15 Гб ка чейин берилет.

Google Диск (Google Drive) иштей баштагандан кийин, кызматтар расмий түрдө Google Документтер, Google Таблица жана Google Презентация деп аталышкан. 2014-жылдын апрелинде үч өнүмгө тең өзүнчө мобилдик тиркемелер пайда болду. 2013-жылдын январь айында Оффлайн режиминин функциясы Презентацияда, ал эми декабрда – Таблицаларда пайда болду.

Google диск 15 ГБ акысыз сактоо мейкиндигин камсыз кылат. Эгерде бөлүнгөн орун жетишсиз болсо, кошумча 100 ГБ тан 2 Тбга чейин сатып алса болот .

2013-жылдын 13-майында, Google Gmail, Google Drive жана Google Photos сактагычтарынын чектери бириктирген. Gmail үчүн 10 ГБ жана Google диск жана Google Фото үчүн 5 ГБ ордуна, колдонуучу эми бир эле учурда, анын ичинде Google диск үчүн 15 ГБ алат.

Google дискте файлдарды төмөнкү форматтарда көрүүгө мүмкүнчүлүк берет:

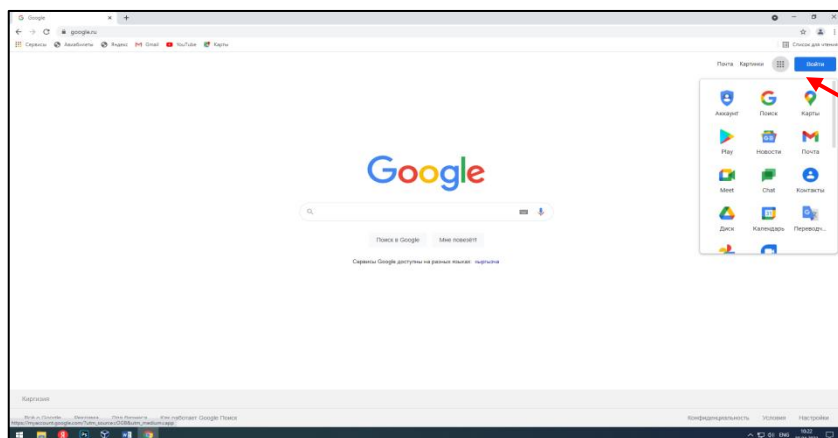
Кадимки файлдар: архивдер (ZIP, RAR, TAR, GZIP); аудио файлдар (MP3, MPEG, WAV, OGG, OPUS); сүрөттөр (JPEG, PNG, GIF, BMP, TIFF, SVG); тексттик файлдар (TXT); видео файлдар (WebM, MPEG4, 3GPP, MOV, AVI, MPEGPS, WMV, FLV, OGG).

Adobe файлдары: Autodesk, AutoCad (DXF); Illustrator (AI); Photoshop (PSD); Документтин көчмө форматы (PDF); Postscript (EPS, PS); Масштабдуу вектордук графика (SVG); TIFF форматындагы сүрөттөр; TrueType (TTF).

Microsoft файлдары: Excel (XLS, XLSX); PowerPoint (PPT, PPTX); Сөз (DOC, DOCX); XML кагаз өзгөчөлүгү (XPS); Сыр сөз менен корголгон Microsoft Office файлдары.

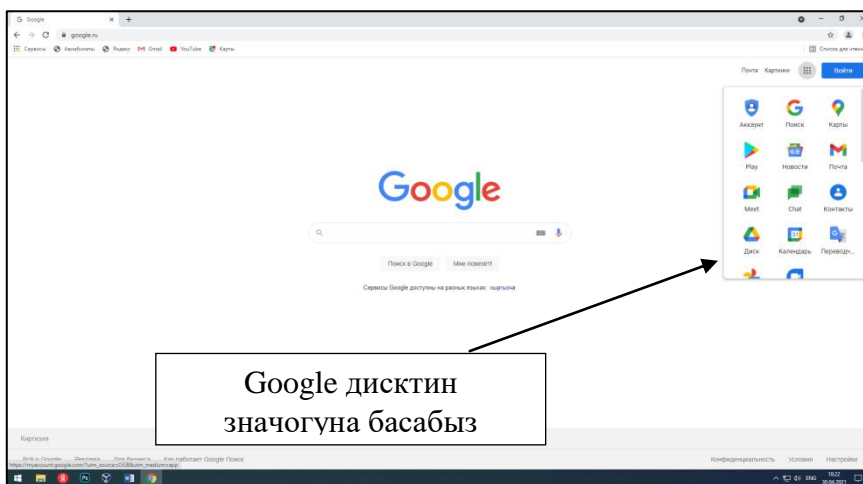
Apple файлдары: Редактордун файлдары (KEY, NUMBERS).

Google Диск – бул каалаган түзмөктө файлдарды сактоо жана иштөө үчүн ыңгайлуу жана маалымат сактоодо коопсуз жай. Google Дискти жүктөө (ачуу) үчүн өзүбүздүн аккаунтка кирип, аккаунтун жанында жайгашкан көп чекиттерге басабыз (1-сүрөт).

Ушул чекиттерге басабыз

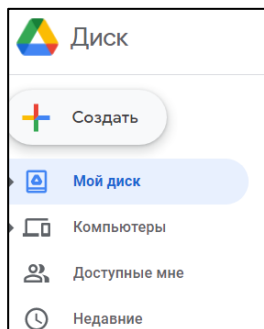
1- сүр. Google дискти жүктөө.

Google дисктин значогуна басабыз

2- сүр. Google дискти ачуу

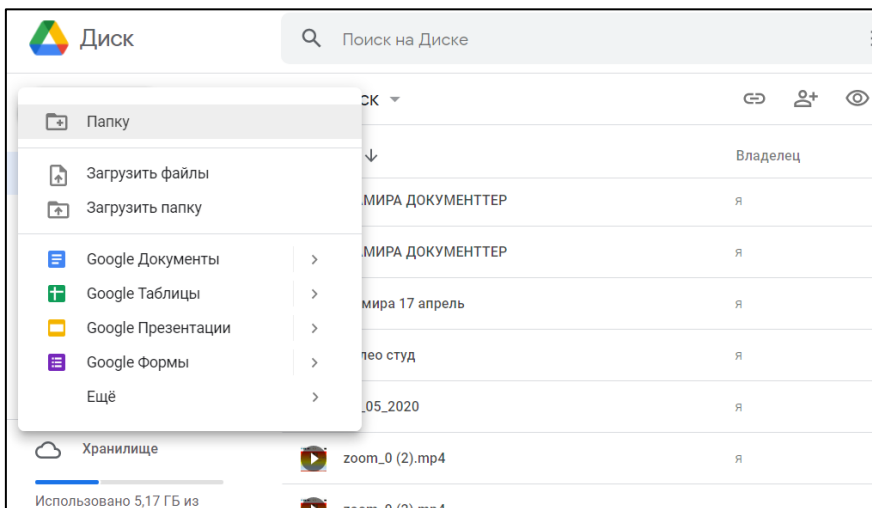
Дисктин значогуна басып жүктөп алабыз (2-сүрөт). Эгерде электрондук почтаны кийирүү терезеси чыкса, почтаны жазып кирүү керек.

Google дискке компьютерде түзүлгөн файлдарды жүктөө керек болсо Google дисктеги Создать командасын басып, компьютерден керектүү файлды таап Открыть кнопкасына басуу керек.

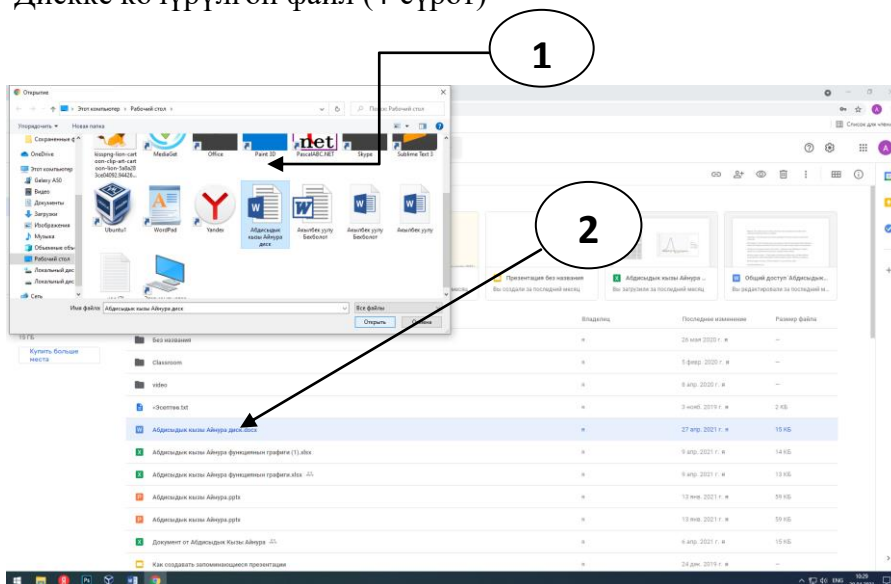
Анда Google дисктин төмөнкү оң бурчунда файлын жүктөлүп жаткандыгы тууралуу белги чыгат. Жүктөө аяктаган соң *завершить* кнопкасына басып коёбуз. Жүктөлгөн файл Google дискке жайгашып

калат (3-сүрөт).

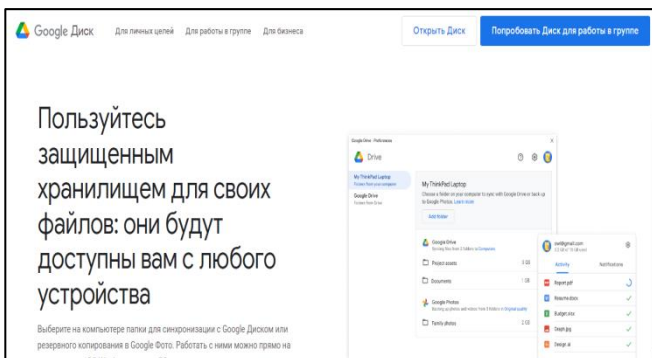
3-сүр. Файлдарды жүктөө командасы

Дискке көчүрүлгөн файл (4-сүрөт)

4-сүр. Дискке көчүрүлгөн файл

Жалпы макасаты бир группадагы колдонуучулар үчүн Google диск түзүүгө болот (5-сүрөт).

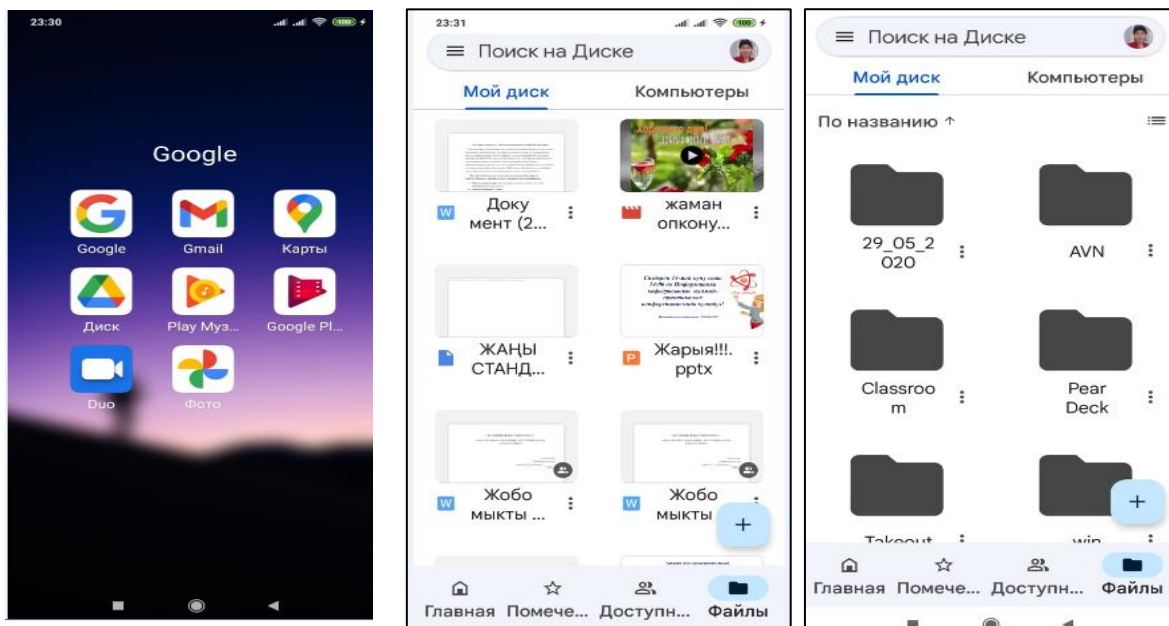
5-сүр. Жалпы группа үчүн Диск ачуу

Мында канча колдонуучуга доступ ачылган болсо, ошол колдонуучулардын бардыгы маалыматтарын сакташат.

Мобилдик телефон аркылуу да Google дисктеги файлдар менен кадимки компьютерде иштегендей эле иштерди аткарууга болот.

Мобилдик телефондо иштөө компьютерде иштөөгө караганда алда канча жеңил. Анткени, мобилдик телефонго аккаунт кийирүүнүн зарылдыгы болбойт (мобилдик телефон өзүбүз түзгөн аккаунтка регистрация болгон).

Мобилдик телефондон Google дисктин значогуна бассак, дисктин ичиндеги файлдардын тизмеги чыгат (6-сүрөт).

6-сүр. Мобилдик телефондогу Google дисктеги файлдар жана папкалар

Мобилдик телефондон документ, таблица, презентация түзүүгө, иштөөгө, сканерлөөгө, башка колдонуучуларга жөнөтүүгө болот. Ошондой эле бир документ менен биргеликте иштөөнү уюштуруу үчүн доступ ачып иштөөгө болот.

Корутунду

Жыйынтыктап айтсак, Google диск документтер менен иштөөдө, файлдарды алмашууда колдонуучулар үчүн абдан ыңгайлуу.

Кайсы жерде жүргөндүгүнө карабастан, бардык түзүлүштөрдөн (компьютер, мобилдик түзүлүш, планшет, ноутбук) каалаган убакытта кирүүгө болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Справка Google Диск // Как установить Google Диск на Mac или ПК. - 2015.
2. Справка Google Диск // Начало работы с Google Диском. - 2015.
3. Справка Google Диск // Как загружать файлы в Google Диск. - 2015.
4. Справка Google Диск // Как настроить совместный доступ в Google Диск. - 2015.
5. Google Docs [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/144023>.
6. Google URL Shortener [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/>.
7. Google-Класс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/6YQzCp>
8. Google-Книги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://upweek.ru/google-knigi.html>. II
9. Абалуев, Р. Н. Интернет-технологии в образовании [Текст]: метод. пособие / Р. Н. Абалуев, Н. Е. Астафьева, Н. И. Баскакова, Е. Ю. Бойко, О. В. Вязовова. – Изд. 4-е. 2002. – 136 с. 6

10. Апатова, Н. В. Информационные технологии в школьном образовании [Текст] / Н.В. Апатова. – М.: Просвещение, 1996. – 68 с.
11. Бабич, И. Н. Новые образовательные технологии в век информации [Текст] / И. Н. Бабич. - М.: Международной конференции «Применение новых технологий в образовании», 2003. – 68-70 с.
12. Беспалько, В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения [Текст] / В.П. Беспалько. – М.: 1995. – 79 с.

УДК 372.14

*Култаева Д.Ч. ОшМУ, доцент,
kultaeva-dinara67@mail.ru
Орунбай к Г. ОшМУ, магистрант,
gulmiraosh@mail.ru
Шарабидинова Г.А. ОшМУ, магистрант,
gulhae7@mail.ru*

МАТЕМАТИКА БОЮНЧА ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТЕР - ОКУТУУНУН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ

Аннотация: Макалада башталгыч класстардын математика сабагында өз алдынча иштерди уюштуруунун формалары баяндалат. Математика боюнча окуу материалын өздөштүрүүдө өз алдынча иштерди уюштуруу мугалим үчүн жоопкерчиликтүү эмгек болуп саналат. Өз алдынча иштөө аркылуу окуучулардын өз билимдерин өстүрүү, өзүн-өзү башкаруу жана өзүн-өзү өнүктүрүү жөндөмдүүлүктөрүн камсыз кылуучу компетенттүүлүктөрү калыптандырылат.

Түйүндүү сөздөр: өз алдынча иштер, окутуунун методдору, заманбап технологиялар, таанып билүү, жаңы технологиялар, дифференцирлештирүү, окутуу процесси.

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА ПО МАТЕМАТИКЕ - КАК УЧЕБНЫЙ ИНСТРУМЕНТ

Аннотация: В статье излагается формы организации самостоятельных работ на уроках математики в начальных классах. Самостоятельная работа является той деятельностью обучающихся, которая непосредственно направлена на формирование у них ОК и ПК, обеспечивающих развитие способности к самообразованию, самоуправлению и саморазвитию.

Ключевые слова: Методы обучения, современные технологии, самостоятельные работы, познания, новые технологии, дифференцирование, процесс обучения.

INDEPENDENT WORK IN MATHEMATICS AS A LEARNING TOOL

Abstract: The article describes the forms of organizing independent work in mathematics lessons in primary grades. Independent work is the activity of students that is directly aimed at the formation of their OK and PC, ensuring the development of the ability for self-education, self-government and self-development.

Key words: teaching methods, modern technologies, tasks for independent work, new technologies, knowledge, differentiation, learning.

Азыркы мезгилдеги илимий, техникалык, экономикалык тармактардагы жаңы ачылыштардын пайда болушу окуучуларды маалыматтык технологияларды колдонууга кызыгууларын жаратып, сабакка болгон кызыгуулары кандайдыр бир деңгээлде төмөндөп бара жаткандай. Ошондуктан окуучулардын ар кандай жолдор менен сабакка болгон кызыгууларын пайда кылып, өз алдынча иштерди уюштурууда түрдүү методдорду, технологияларды колдонуу аркылуу окуп үйрөтүү баарыбыздын көңүлүбүздүн борборунда болуп калды.

Учурда билим берүүнүн негизги маселеси, окуучулардын алган билимдерине өз алдынча анализ жүргүзүү, аларды жаңы ситуацияларга колдонуу, ар кандай шарттарда чечимдерди таап, өз алдынча жыйынтык чыгаруу жана жалпылоо билгичтиктерин калыптандыруу болуп саналат.

Өз алдынча иш – бул мугалимдин жетекчилиги астында анын берген тапшырмасы боюнча окуучулар өз күчүн жана активдүүлүктөрүн көрсөтүүсү аркылуу окуу маселесин өз алдынча чечүүсүн уюштуруучу окутуунун методу болуп саналат. Окуучуну башталгыч мектептен эле өз алдынча иштөөгө көнүктүрүү керек. Ал башталгыч билим берүү этабында өз алдынча иштөө машыгууларына ээ боло албаса, жогорку класска барганда окуу материалынын көлөмүнүн жана предметтердин көптүгүнөн берилген тапшырмаларды аткарууга жетише албай калат. Натыйжада, бала өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүнөн төмөн окуп, окууга болгон кызыгуусу жоголот.

Математика сабагында өз алдынча иштерди уюштуруунун максаты:

- окуучулардын негизги эсептөө машыгууларын калыптандыруу;
- логикалык ойлоосун өстүрүү;
- ар бир окуучунун мугалим менен болгон диалогун өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк жаратуу.

Математиканы окуп үйрөтүүдө өз алдынча иштерди уюштуруунун мааниси чоң, анткени математика предмети логикалык ойлоону өстүрүүгө, өз ара пикирлешүүгө, так жана түшүнүктүү сүйлөөгө өбөлгө түзөт. Мындай шарттарды ишке ашырууда мугалимдин алдында турган маселе окуучулардын өз алдынча иштөө жана активдүү ойлоосун өстүрүү менен программада каралган материалдар боюнча бекем билимдерди камсыз кылуу болуп саналат [1].

Математика боюнча өз алдынча иштер окутуу жана тарбиялоо процессинин өзгөчө курамдык бөлүгүн түзөт. Аны окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун формасы катары кароо керек. Кенже класстын окуучулары тапшырмаларды аткарууда көбүнчө чоңдордун жардамына муктаж болушат. Түрдүү типтеги өз алдынча иштерди аткаруу менен окуучулардын билимдери, билгичтиктери, көндүмдөрү жана жекече сапаттары өнүктүрүлүп:

- сабакта гана эмес сабактан тышкары убактарда да өз алдынча иштөөгө үйрөнүшөт;
- өзүнөн чоңдордун жардамысыз эле өздөрү жумуштарды аткара алышат;
- мектептин тегерегинде уюштурулуучу чыгармачыл иштерге өз алдынча даярданышып, активдүү катышып, лидерлик сапаттары калыптандырылат;
- өз алдынча ой жүгүртүү, ой корутундулоосу калыптандырылат.

Өз алдынча иштер үчүн ар бир сабакта атайын убакыт каралып, пландуу жана системалуу түрдө өткөрүлсө гана анын эффективдүүлүгү артат. Өз алдынча иштөө аркылуу окуучулардын өз билимдерин өстүрүү, өзүн-өзү башкаруу жана өзүн-өзү өнүктүрүү жөндөмдүүлүктөрүн камсыз кылуучу компетенттүүлүктөрү калыптандырылат.

Окуучулардын өз алдынчалыгуунун деңгээли жөнөкөй аракеттерди аткаруусунан баштап, бара-бара татаалданып жана жогорку көрсөткүчтөгү ишмердүүлүгүнүн мүнөзү менен байланышкан. Окуучунун өнүгүү деңгээли анын жөндөмдүүлүгү менен ченелет жана бааланат.

Күтүлүүчү натыйжалар:

- 1) окуучулардын билгичтиктерин калыптандыруу;
- 2) жаңы теманы үйрөнүү аркылуу активдүүлүгүн жогорулатуу;
- 3) түрдүү мисал-маселелерди чечүүдө аргументтештирүүгө, формулировкалоого жана жыйынтык чыгарууга үйрөтүү;
- 4) түрдүү информациялардын булагынан кошумча маалыматтарды алуусуна жетишүү;
- 5) алган билимдерин практикада колдоно алуусу.

Өз алдынча иштердин эффективдүүлүгүн арттыруу үчүн мугалим класста түрдүү методикалык көрсөтмөлөрдөн, алгоритмдерден жана эстетиктерден колдонуусу зарыл. Түрдүү тапшырмаларды аткарууда же аткарылган тапшырмаларды анализдөөдө, ар дайым окуучулардын көңүлүн ошол көрсөтмөлөргө, алгоритмдерге жана эстетиктерге буруп турат. Бул өз кезегинде окуучулардын ишмердүүлүгүн уюштуруунун кээ бир жолдорун, аракеттердин анык бир тартибин өздөштүрүүгө жана зарыл болгон билгичтиктерди тез алууга жардам берет.

Ар бир өз алдынча ишти текшерип, эмнени билди, дагы эмнеге өзгөчө көңүл буруу керектигин аныктап жана жыйынтыгын чыгарып туруу абзел. Өз алдынча иштөө учурунда кетирилген каталардын себебин аныктап, аны оңдоонун туура жолун табууга мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Традициялык сабакта мугалим түзгөн сабактын конспектисинен, окуу китебинен жана методикалык көрсөтмөлөрдөн колдонот, б.а. чектен чыкпайт, окуу материалын түшүндүрүүдө жана бышыктоодо сабактын жарымы эле мугалимдин сөзүнө кетет. Ал пландалган материалды аткарууга ашыгат: чыгаргыла, көчүрүп алгыла, салыштыргыла, тапкыла, аткаргыла ж.у.с. Класс менен иштөө фронталдык формада жүрөт. Билим берүү процессине ата-энелер тартылбайт. Бааны окуучулардын билимине таянып мугалим өзү коет.

Ал эми билим берүүнүн учурдагы проблемаларына ылайык жаңы стандарт менен иштеген мугалим:

- окутуунун ыкмаларын, жолдорун, формаларын эркин тандай турган сценарийленген сабактын планын колдонот;
 - сабакка даярданууда окуу китебинен, методикалык көрсөтмөлөрдөн, интернет ресурстарынан, коллегаларынын материалдарынан пайдаланат.
 - сабактын жарымынан көбү окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүнө жумшалат;
 - сабактагы тапшырмалардын формулировкасы: анализдегиле, далилдегиле, түшүндүрүп бергиле, салыштыргыла, символдор менен туюнткула, моделин же схемасын түзгүлө, сүйлөмдү уланткыла, жыйынтык чыгаргыла, чечүүнүн жолун же чечимди тандагыла, изилдегиле, баалагыла, өзгөрткүлө, ойлоп тапкыла ж.у.с. Сабактын формасы группалык, топтордо же жуптарда иштөө формасында өтүлөт;
 - сабакты эки педагог - психолог же логопед мугалимдер менен биргеликте тьютордун же ата-энелердин катышуусу менен өткөрөт;
 - билим берүү процессине ата-энелер катышып, мугалим менен тыгыз байланышта болот;
 - окуучулар берилген тапшырмалар боюнча окуу материалдарына өз ара биргеликте даярданышып, презентациялап көрсөтүшөт.
- Окуучулардын көңүл буруу, ойлоо, тапкычтык жана эсептөө машыгууларын өстүрүү үчүн түрдүү тапшырмаларды берүүгө болот:
- өтүлгөн теманы текшерүүгө карата карточкалар;
 - жаңы материалды үйрөнүү үчүн тапшырмалар;
 - түрдүү татаалдыктагы дидактикалык маселелер;
 - сабакка кошумча маалыматтарды даярдоо боюнча тапшырмалар.

Мисал катары төмөнкү тапшырманы карайлы.

Цифралардын арасына барабардык туура чыга тургандай амал (+, -, *, :) белгилерин жана кашааларды койгула.

5	5	5	5	=	3
5	5	5	5	=	4
5	5	5	5	=	5
5	5	5	5	=	6
5	5	5	5	=	7
5	5	5	5	=	26
5	5	5	5	=	30
5	5	5	5	=	55
5	5	5	5	=	50
5	5	5	5	=	120
5	5	5	5	=	130
5	5	5	5	=	625

Заманбап мугалим инструктор, консультант, модератордун ролун аткарып, сабакта инновациялык методдордон көбүрөөк пайдаланып, окуучуларды пассивдүү угуучудан, окуу процессинин активдүү катышуучусу катары тарбиялоого тийиш. Окуучу билим берүү процессинин активдүү катышуучусу катары өз алдынча ойлонуп, ой жүгүртүп, өз пикирин эркин айтууга жана керек болгон учурда өз оюн далилдеп берүүгө көнүгөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. 3-басылышы. Б.: «Улуу тоолор» 2015. – 384 б.
2. Алтыбаева М. А. Математика сабактарында окуучулардын билимдерин текшерүү формалары
3. Алтухова Е.В. Уроки учительского мастерства. Методическое пособие. Волгоград: Учитель, 2009. 299 с.
4. Пидкасистый П.И., Коротяев В.И. Самостоятельная деятельность учащихся в обучении: Единство и особенности овладения учащимися знаниями и методами самостоятельной познавательной деятельности: Учеб. Пособие. М.: Изд-во МГПИ, 1978.

УДК 004.37

Алымкул кызы Даткайым, ОшМУ, магистрант
datkasaliev@gmail.com

Төлөнбек кызы Акылай, ОшМУ, магистрант
akylay@mail.ru

Шералиева Нурзат Султаналиевна,
 ОшМУ, магистрант
nurzat_01@mail.ru

МАТЕМАТИКА САБАГЫНДА БУЛУТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН КОЛДОНУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация: Макалада математика сабагында булуттук технологияларды колдонуунун өзгөчөлүктөрү каралат. Учурда булут технологияларын билим берүүдө, илимде, коомдун ар кайсы аймактарында колдонуу чөйрөсү уламдан улам кеңейип жатандыгын өз практикабыздан байкап жатабыз. Булут технологияларынын жардамында компьютердин (ноутбук, планшет, мобилдик түзүлүш) эсинен көз карандысыз түрдө маалыматтарды сактоо, даяр программаларды булуттан алып иштетүү, мониторинг жүргүзүү, билимдерди текшерүү, баалоо, интерактивдүү тапшырмаларды түзүү ж.у.с. көйгөйлөрдү чечүүгө болот. Ошондуктан булут технологияларын окуу процессинде колдонуу бүгүнкү күндө актуалдуу болууда.

Түйүндүү сөздөр: булуттук технологиялар, онлайн платформалар, интерактивдүү тапшырмалар, окуу процесси, гугл сервистери

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МАТЕМАТИКЕ

Аннотация: В статье рассматриваются особенности использования облачных технологий в математике. На своей практике мы видим, что использование облачных технологий в образовании, науке и в различных сферах жизни общества расширяется. С помощью облачных технологий данные могут храниться независимо от памяти компьютера (ноутбук, планшет, мобильное устройство), готовые программы запускаются в облаке, мониторинг, проверка знаний, оценка, создание интерактивных задач и т.д. Поэтому использование облачных технологий в процессе обучения актуально сегодня.

Ключевые слова: облачные технологии, онлайн-платформы, интерактивные задачи, процесс обучения, сервисы Google.

FEATURES OF USING CLOUD TECHNOLOGIES IN MATH

Abstract: The article discusses the features of the use of cloud technologies in mathematics. In our practice, we see that the use of cloud technologies in education, science and in various spheres of society is expanding. With the help of cloud technologies, data can be stored independently of the computer memory (laptop, tablet, mobile device), ready-made programs are launched in the cloud, monitoring, knowledge testing, assessment, creation of interactive tasks, etc. Therefore, the use of cloud technologies in the learning process is relevant today.

Keywords: cloud technologies, online platforms, interactive tasks, learning process, Google services.

XXI кылым компьютердик технологиялардын өнүккөн кылымы десек болот. Азыркы коомдогу жаштар электрондук маданияттын дүйнөсүндө жашайт. Анткени коомдун тездик менен өнүгүшү билим берүү тармагынын өзгөрүшүнө алып келүүдө. Колдонулган МКТ каражаттары дайыма эле толук жана максатка ылайыктуу түрдө

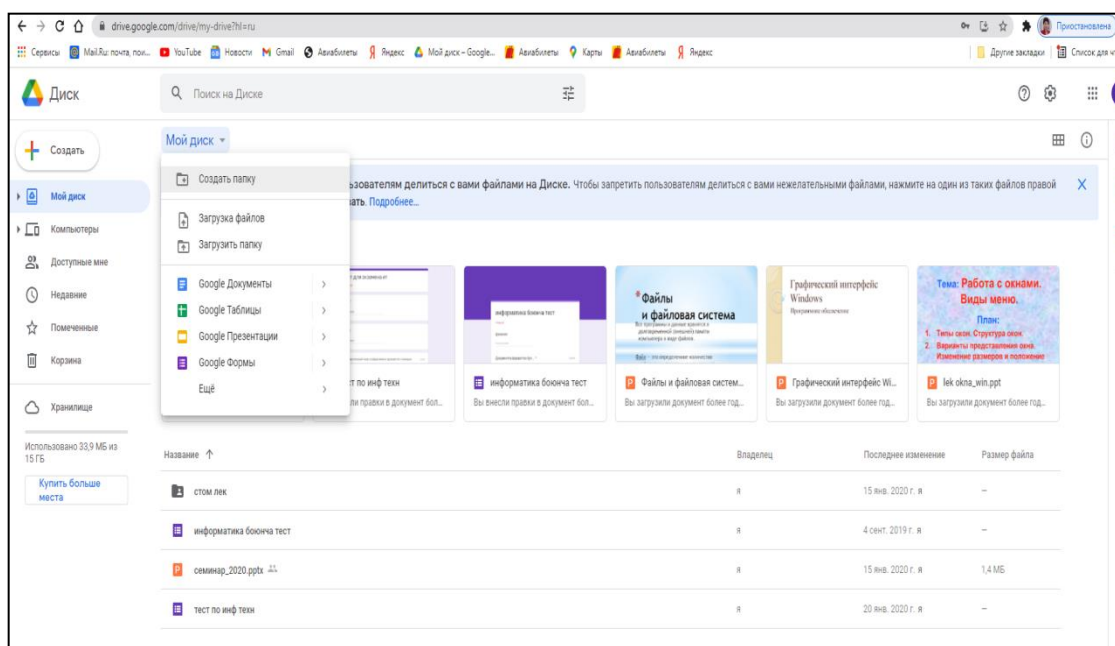
колдонула бербейт. Көптөгөн мугалимдер, жаңы жабдууларды алгандан кийин, технология менен иштөө көндүмдөрүнө, тиешелүү билимдерге жана кээ бир билим берүү мекемелерине, тийиштүү программалык камсыздоого, тейлөө жана контролду аткаруучу компетенттүү персоналга ээ эмес. Ошондуктан бүгүнкү күндөгү мугалимдер өздөрүнүн үстүнөн тынымсыз иштеп, МКТ тармагы боюнча квалификациясын жогорулатып, ар дайым изденүү жолунда болуусун коом талап кылууда.

Булуттагы эсептөө идеясы 1960 - жылы пайда болгон, ошондо Жон Маккарти качандыр бир убакта эсептөө "популярдуу коммуналдык кызматтардын" жардамы менен жасалат деп айткан. Чындыгында эле булуттук технологияларды колдонуу чөйрөсү кеңейип, окуучулардын, студенттердин арасында IT тармагына кызыккандардын саны көбөйүп бара жаткандыгына күбө болуп жатабыз.

Булут эсептөө идеологиясы 2007-жылдан бери байланыш каналдарынын тез өнүгүшүнө жана колдонуучулардын керектөөлөрүнүн тез өсүшүнө байланыштуу популярдуулукка ээ болду деп эсептелет [1].

Булуттагы эсептөө ("булутта маалыматтарды иштетүү" термини) колдонуучуга интернет кызматы түрүндө компьютер ресурстарын берүү дегенди түшүндүрөт. Учурда ыңгайлуулугуна байланыштуу Google тарабынан көрсөтүлгөн булут кызматтары ("Гугл Документтер", Таблицалар "Календарь" ж.б.) акырындык менен жеке колдонуучулардын арасында кеңири жайылтыла баштады.

Булут технологияларын популярдуулугунун өсүшүнүн себептери болуп: аларды колдонуу мүмкүнчүлүктөрү ар түрдүү жана тейлөөнү да, персоналды да, инфраструктураны да үнөмдөөгө мүмкүндүк берет [2]. Маалыматты иштетүүдө жана маалыматты алыскы борборлордо сактоодо, маалымат алмашуудагы көйгөйлөрдүн баары дээрлик толугу менен кызмат көрсөтүүчүгө өтөт. Билим берүү жаатында абдан ыңгайлуу, жаңы программалык камсыздоону сатып алуу талап кылынбайт, компьютердин, планшеттин же мобилдик түзүлүштөрдүн эсинен көз карандысыз түрдө маалыматтарды алмашуу, сактоо маселелери чечилет.

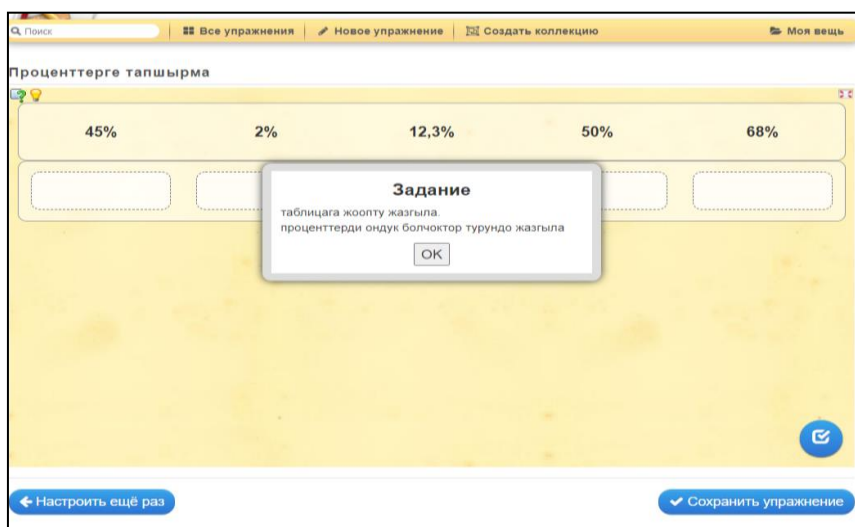

1-сүр. Google дисктин башкы бети

Гуглдун булуттук сервистери менен иштөө үчүн төмөнкү жабдуулардын болушу шарт:

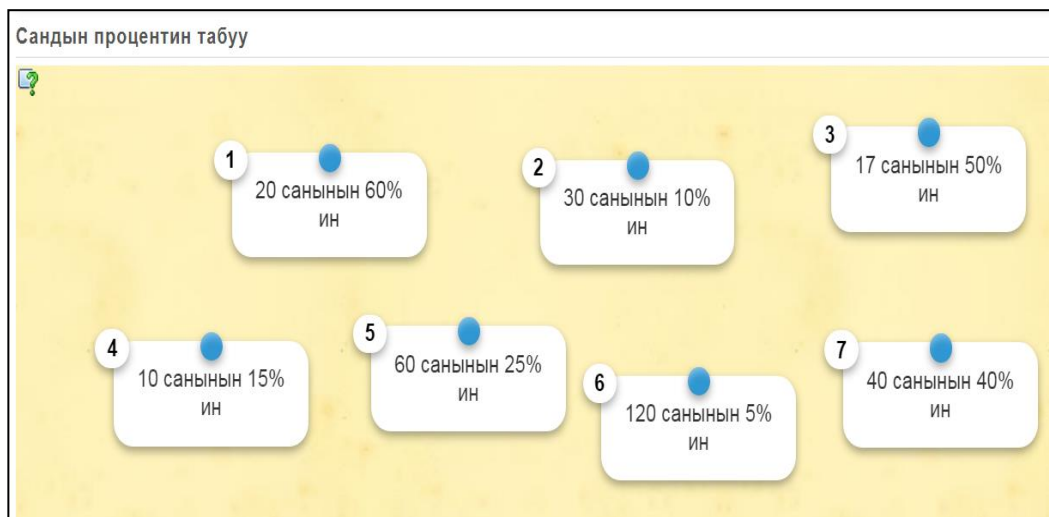
- Интернетке туташкан компьютер (планшет) менен жабдылган мугалимдин (студенттин, окуучунун) жеке жумуш орду;
- интерактивдүү доска;
- маркерлер (түстүү болсо жакшы болот);
- жеке кеңсе товарлары.

Сабакты уюштуруу этабында окуучулардын билими, көндүмдөрү жана жөндөмдөрү актуалдаштырылат (Саламдашуу, андан кийин фронталдык сурамжылоо жүргүзүлөт). Ушул учурда окуучулар үчүн түшүнүктүү болгон онлайн сервистерден колдонсок болот. Мисалы, 7-класстарга “Проценттер” деген теманы баштоо алдында онлайн сервистердин жардамында реалдуу убакытта төмөнкүдөй тапшырмаларды түзүп сунуштасак болот (2-сүрөт):

2-сүр. Онлайн интерактивдүү тапшырмаларды колдонуу

Окуучулар бул тапшырманы аткарышкан соң, жалпы класс менен тууралыгын текшерип, буга тескерисинче сандын процентин табууга карата оозеки суроолорду берүү менен жаңы сабакка даярдайбыз.

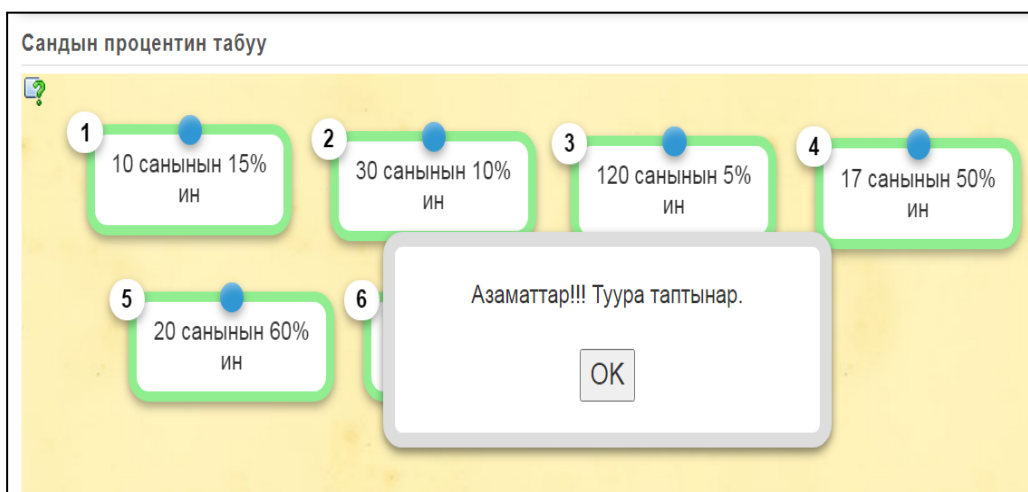

3а-сүр. Сандын процентин табууга карата тапшырмалар

Жаңы теманы баяндоодо да онлайн сервистеринен пайдаланып, сандын процентин табууга жана проценти боюнча санды табууга карата бир нече тапшырмалардын түрлөрүн класс менен бирге аткарууга болот [3].

Сабак учурунда булуттук сервистердин жардамында түрдүү интерактивдүү тапшырмаларды түзүү жана колдонуу өз кезегинде окуучулардын (студенттердин) маалыматтык коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга шарт түзөт:

- аккаунт ачуу;
- электрондук почта менен иштөө;
- гугл диск менен иштөө;
- практикалык ишмердүүлүгүндө социалдык тармактарды колдонуу;
- интернет тармактарынан маалыматтарды издөө көндүмдөрүнүн өнүгүүсү;
- интернет-сабаттуулугунун өнүгүүсү;
- электрондук файлдар менен иштөө көндүмдөрү, алган билимдерин практикада колдонуусу.

36-сүр. Аткарылган тапшырманын жыйынтыгы

Үйгө тапшырма берүүдө же кайтарым байланыш үчүн булуттук сервистеринин Classroom платформасын колдонууга болот. Мында сабакта өтүлгөн теориялык материалдар Лента бөлүгүнө ал эми Задания бөлүмүнө практикалык тапшырмалар мугалим тарабынан жайгаштырылат. Окуучулар ал жерден тапшырмаларды алышып, аткарып, кайра classroom га жөнөтүшөт. Мугалим окуучулар жөнөткөн тапшырмаларды ачып тууралыгын текшерип, тиешелүү баллын коет. Коюлган баллдар Оценки бөлүгүнө жайгаштырылат жана канча балл алгандыгы окуучунун өзүнө да көрүнөт. Бул окуучу жана мугалим үчүн үйгө тапшырмаларды берүүдө, өз алдынча иштерди аткарууда, билимдерин баалоодо абдан ыңгайлуулугу менен өзгөчөлөнөт.

Маалыматтык жана коммуникациялык технологиялар окутуунун эффективдүүлүгүн жогорулатуудагы бир катар маселелерди чечүүдө кубаттуу каражат болуп саналат [4]:

- онлайн жана оффлайн окутууну ишке ашыруу;
- окуучулардын ишмердүүлүгүн баалоонун сапатын өзгөртүү;
- окуу-тарбиялоо процессине ата-энелердин кызыкдар болуусу;

- билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын информациялык-коммуникациялык маданиятын жогорулатуу;
- окуучулардын окууга болгон мотивациясын жогорулатуу;
- окуу процессин башкарууда ийкемдүүлүктү камсыздоо.

Учурда окутууда колдонулган булут технологияларынын популярдуусу катары гуглдун сервистерин (гугл диск, гугл документтери, таблицалары, презентациялары, гугл карта, гугл интерактивдүү доскасы, гугл календарь) айсак болот.

Булут технологиялары колдонуучулар үчүн көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдү тартуулайт:

- Бардык маалыматтар булутта сакталат, б.а., маалыматтар компьютердин, планшеттин же мобилдик түзүлүштөрдүн эсинин көлөмүнө көз карандысыз түрдө алыстатылган серверде сакталат;
- Кайсы жерде жүргөндүгүнө карабастан ар түрдүү түзүлүштөрдөн жеткиликтүү (интернеттин болушу гана жетиштүү);
- Атайын программаларды орнотуунун зарылдыгы жок, булуттан каалаган программаларды алып иштетүүгө болот;
- online текшерүү жүргүзүү жана баалоого мүмкүндүгү [5].

Корутунду

Жыйынтыгында, студенттерди, аспиранттарды, адистерди аралыктан окутууда, прикладдык маселелерди чечүүдө, илимий изилдөөлөрдө жана билим берүү чөйрөсүндө булут технологияларын колдонуунун келечеги абдан кеңири экендигин айткыбыз келет.

Кээ бир кыскартуулар:

МКТ – маалыматтык коммуникациялык технологиялар

IT – Internet Technology Интернет технологиялар

Колдонулган адабияттар:

1. Облачные технологии: основные понятия, задачи и тенденции развития <http://swsys-web.ru/cloud-computing-basic-concepts-problems.html>
2. ОБЛАЧНЫЕ ВЫЧИСЛЕНИЯ как настоящее и будущее ИТ [Электронный ресурс] - URL: <http://venture-biz.ru/informatsionnye-tehnologii/205-oblachnye-vychisleniya>.
3. Облачные технологии Microsoft для образовательных учреждений [Электронный ресурс]-URL:<http://hotuser.ru/forstudents/2465-oblachnye-tehnologii-microsof-dlya-obrazovatelnykh-uchrezhdenij>.
4. Облачные технологии в образовании [Электронный ресурс] - URL: <http://edu-lider.ru>
5. Облачные технологии в образовании [Электронный ресурс] - URL: <http://wiki.vspu.ru/workroom/tehnol/index>.
6. Сейдаметова З.С., Сейтвелиева С.Н. Облачные сервисы в образовании [Электронный ресурс] - URL: http://ite.kspu.edu/ru/webfm_send/211.

УДК: 51.37.02(575.2)

Култаева Д.Ч. ОшМУ, доцент,
 kultaeva-dinara67@mail.ru
 Орунбай к Г. ОшМУ, магистрант,
 gulmiraosh@mail.ru
 Шарабидинова Г.А. ОшМУ, магистрант,
 gulhae7@mail.ru

5-КЛАССТЫН МАТЕМАТИКАСЫНДА ПРОЦЕНТТИ ОКУТУУГА КАРАТА МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУНУН ЖОЛДОРУ

Аннотация: Макалада 5-класстын математика сабагында окуучуларга процентти окутууга карата берилген маселелерди чыгаруунун ыкмалары каралат. Учурда көпчүлүк окуучулар процент боюнча эсептөөлөрдү жүргүзүүдө жана маселелерди чыгарууда кыйналышат. Турмушта, практикада, кандайдыр бир эсептөөлөрдү жүргүзгөндө процент боюнча эсептөө жүргүзө алышпайт. Ошондуктан процентти окутууга карата берилген практикалык жана турмуштук маселелерди чыгарууга көңүл буруу зарылдыгы жаралды. Процентти табууга карата маселелердин тибин аныктап, аларды чыгаруунун жолдорун билүү аркылуу окуучулардын берилген сандын процентин, проценти боюнча санды табуу боюнча эсептөө көндүмдөрүн калыптандырууга болот.

Түйүндүү сөздөр: проценттин мааниси, математиканы окутууда, проценти боюнча санды табуу, чыгаруунун ыкмалары, турмуштук маселелер, логикалык билгичтиктери.

СПОСОБЫ РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ НА ПРОЦЕНТА В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ 5-КЛАССЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются способы решения задач в процентах обучаемые учащихся 5 класса по математике. В данной время большинство учеников затрудняется решать примеры и задачи заданные в процентах. Некоторые вычисление в жизни, на практике не могут решать задачи в процентных соотношениях. Поэтому возникла необходимость обучение в решениях задачи в процентных соотношениях из жизненной практики. Формирует навыки при решении задач в процентных соотношениях и помогает определить тип задачи, способы решения процентов в вычисления чисел процентах.

Ключевые слова: значение процента, обучение математики, найти числа заданного процента, способы решение, жизненные задачи, логические умение.

WAYS OF SOLVING PROBLEMS FOR PERCENTAGE IN TRAINING MATHEMATICS 5-CLASS

Annotation: In this article, methods for solving problems on percent in teaching students in mathematics grade 5 are considered. At this time, most students find it difficult to solve examples and tasks given in percentages. Some calculations in life, in practice can not be solved in percentages. Therefore, it became necessary to learn how to solve the problem as a percentage of life practice. When solving problems in percentages, it forms skills and helps determine the type of problem, how to solve percentages, and calculate numbers in percentages.

Key words: The value of interest, the training of mathematics, find the numbers of a given percent, ways of solving, life problems, logical skills.

Коомдук өндүрүштө адам өзүнүн керектөөлөрүн канаттандырууда ар кандай жөнөкөй ченөөлөр, эсептөөлөр менен кездешет. Ошондой эле микродүйнөдөн баштап макродүйнөгө чейин математика колдонулбаган бир да аймак жок. Математика илими күндөлүк турмушка эле керек болбостон, адамдардын оюн, логикасын өстүрүүчү,

тарбиялоочу өзгөчө стилге ээ. Бүгүнкү күндө окуучулардын топтогон билимдерине эмес алган билимин өз практикасында колдоно билүүсүнө өзгөчө көңүл бурулууда.

Учурда окуучуларга жөн гана билим берип тим болбостон, алган билимдерин практикада колдоно алууга үйрөтүү ар бир мугалимдин негизги маселеси болууга тийиш. Ошондуктан башталгыч класстардан баштап эле математиканы окутууга чоу көңүл буруу өтө манилүү [1].

5-класстын математикасында окуучулар процент түшүнүгү менен таанышышат. «Процент» темасы байыртан эле колдонулуп келгендигине карабастан бардык убакта ар дайым актуалдуу болуп келет. Заманбап коомдо % белгиси бар ар кандай рекламалык жазууларды жолуктурууга болот, мисалы: «бардык товарга 50% арзандатуу», «акция 30%, 50%, 70%» ж.б. Көптөгөн продуктыларды же башка нерселерди сатып алууда «процентти» жакшылап түшүнүп жана аны эсептөөнү билүү зарылдыгы жаралат [2].

Проценттер күнүмдүк турмушта, экономикада, финансылык эсеп-кысап жүргүзгөндө, статистикада, илимде, техникада, медицинада, завод, фабрикаларда ж.б. ар дайым кездешет. Адам баласынын өзүнүн жашоо турмушунда процентке байланыштуу күтпөгөн маселелерди чыгарууга туура келет. Ошондуктан ар бир адам баласы проценттин маанисин так билүүсү жана ага карата маселелерди чыгара билүүсү зарыл. Процент турмуштан алынган жагдай катары кабыл алынып, математикада окутуунун мазмуну жана каражаты катарында кызмат кылат. Процент боюнча маселелерди чыгаруу математика предметин турмуш менен байланыштырууга мүмкүндүк берип, окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүнүн өсүшүнө көмөктөшөт.

Албетте, ар дайым эле телефон, компьютер, калькулятор менен эсептөөгө боло бербейт. Мындай учурда эсептөө машыгуулары калыптанган окуучу гана эсептөөлөрдү жүргүзө алат [1, 3].

Процентке карата берилген турмуштук маселелерди карайлы.

Адегенде дайыма 1% канчага барабар экендигин таап алуу керек. Ал үчүн ошол санды 100гө бөлүү керек. Сандын жүздөн бир бөлүгү процент деп аталат.

$$1\% = \frac{1}{100} = 0,01$$

$$5\% = \frac{5}{100} = 0,05$$

$$20\% = \frac{20}{100} = 0,2$$

$$33\% = \frac{33}{100} = 0,33$$

Процентке карата маселелерди чыгарууда алардын типтерин айырмалай билүү керек.

1. Кышкы каникулда окуучулар үчүн автобуска жол акыны 25% ке арзандатышты. Эгерде жол акы каникулга чейин 10 сом турса, окуучунун жол акысы канча болот?

Чыгаруу:

$$10 \text{ сомдун } 25\% \text{ ти } - 0,25 \cdot 10 = 2,5 \text{ (сом),}$$

$$10 - 2,5 = 7,5 \text{ (сом)} - \text{ жол акынын жаңы баасы.}$$

Жообу: 7,5 сом.

2. Киного билеттин басы 300 сом болгон. Жаны жыл майрамына карата 12% ке кымбаттады. Билеттин баасы канча сомго кымбаттады?

$$\text{Чыгаруу: } 300 : 100 \cdot 12 = 36 \text{ (сом)}$$

Жообу: Билеттин баасы 36 сомго кымбаттаган.

Берилген сандын проценти боюнча санды табуу.

3. Эне 1,5 кг алма сатып алып, акчасынын 50% коротту. Эне баардык акчасына канча кг алма сатып алат эле.

$$\text{Чыгаруу: } 1,5 : 50 \cdot 100 = 3 \text{ (кг)}$$

Жообу. Эне баардык акчасына 3 кг алма сатып алмак.

Эки сандын проценттик катышын табуу: $(a : b \cdot 100 \%)$

4. Автобус бир шаардан экинчи шаарга баруу үчүн 50 км жол жүрөт. Ал 30 км жолду басып өттү. Жолдун канча процентин басып өткөн.

$$\text{Чыгаруу: } 30 : 50 \cdot 100 = 60\%$$

Жообу. Автобус жолдун 60% тин басып өткөн.

Берилген санды процентке чоюйтуу: $(a \cdot (1 + \frac{p\%}{100}))$

5. Өткөн жылы математика сабагынан жогорку класстын 140 окуучулары “5”- деген баа алышкан. Ал эми бул жылы “5” алгандардын саны 15% ке көбөйгөн. Бул жылы жогорку класстын канча окуучусу “5” алышкан.

$$\text{Чыгаруу: } 140 \cdot (1 + \frac{15\%}{100\%}) = 161$$

Жообу: 161 окуучу “5”-деген баа алышкан.

Берилген санды процентке кичирейтүү $(a \cdot (1 - \frac{p\%}{100\%}))$

6. 2015-жылы мектепти 100 бала бүтүргөн. Ал эми 2016-жылы 2015-жылга караганда 25% аз бала бүтүргөн. 2016-жылы мектепти канча бала бүтүргөн?

$$\text{Чыгаруу: } 100 \cdot (1 - \frac{25\%}{100\%}) = 75$$

Жообу: 2016-жылы мектепти 75 бала бүтүргөн.

Процентке карата берилген маселелерди мындан башка пропорция түзүү жолу менен да чыгаруу ыңгайлуу [4].

Бул ыкма менен процентти окутууга берилген маселелердин жөнөкөйүн да жана татаалын да чыгарууга болот. Анда пропорция түзүү жолу менен мисалдарды чыгарып көрөлү.

7. Асан менен Акмат чогуу иштешип 1800с табышты. Асан көп иш кылганына байланыштуу тапкан акчанын 65% алуу керек. Ал эми Акмат калган 35% алуу керек. Асан жана Акмат канчадан акча алышат?

$$\text{Чыгаруу: } \frac{1800}{x} = \frac{100\%}{65\%}$$

$$1800 : x = 100 : 65$$

$$100 * x = 1800 * 65$$

$$100 * x = 117000$$

$$x = 117000 : 100$$

$$x = 1170$$

$$1800 - 1170 = 630$$

Жообу: Асан 1170 сом, Акмат 630 сом алат.

Процентти окутууга карата маселелерди чыгаруунун максаты – математиканын турмушта, практикада бардык жерлерде колдонулушун окуучулар түшүнүшөт. Математика сабагына болгон кызыгуулары артат, сабак учурунда, үйдө же башка жерлерде болсун процентке карата берилген ар кандай типтеги маселелерди кыйналбай аткара алышат жана математиканын турмушта колдонулушуна ынанышат.

Жыйынтыктоо

Жыйынтыктап айтсак, процентке карата берилген маселелерди чыгарууда окуучулардын логикалык ойлоосу өнүгөт, билгичтиктери жана көндүмдөрү калыптанат.

Адабияттар

1. Бекбоев И. Б. ж. б. Математика: Орто мектептердин 5-кл. үчүн окуу китеби /И. Бекбоев, А. Абдиев, А. Айылчиев, Н. Ибраева, А. Касымов. – Толук. 3-бас. – Б.: Билим-компьютер, 2015. – 264 б.

2. Как решаем задачи на проценты? [Электронный ресурс]: Математ. – Режим доступа: <https://www.tutoronline.ru/blog/legko-i-prosto-reshaem-zadachi-na-procenty>.

3. Математика. 5 класс: поурочные планы по учебнику Н.Я. Виленкина и др. Сост. Г.И. Григорьева – Учитель-АСТ, 2003-80с

4. Нагибин Ф.Ф. Математическая шкатулка: Пособ. для уч-ся 4-8 кл. сред. шк. - 5-е изд. – М.: Просвещение, 1988. – 200с.

5. Трошин В.В. Магия чисел и фигур [Текст] : Занимат. материалы по математике – М. : Глобус, 2007 .- 315 с.

УДК 355/359.08

*Буланов Азанкан Шаакыевич
старший преподаватель
ТИПФ ЖАГУ им.Б.осмонова*

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КУРАЛДУУ КҮЧТӨРҮНДӨГҮ ДЕНЕ ТАРБИЯ МЕНЕН СПОРТТУ БАШКАРУУ ТҮЗҮМДӨРҮНҮН НЕГИЗГИ КАЛЫПТАНУУ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ЭТАПТАРЫ

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасында дене тарбия жана спортту башкаруу түзүмдөрүнүн калыптануу жана өнүгүү жолу келтирилген. Ошондой эле дене тарбия жана спортту башкаруу түзүмдөрү тарабынан иштелип чыккан буйруктар, көрсөтмөлөр, колдонмолор, аскердик-колдонмо түрлөрүнүн квалификациялык талаптары, көнүгүүлөр жана нормативдер каралган.

Түйүндүү сөздөр: дене тарбия жана спорт, аскердик-колдонмо, марш-бросок, спортчу-разрядниктер, нормативдер, аскердик Доктрина, аскердик машыгуулар.

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ОРГАНОВ УПРАВЛЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКОЙ И СПОРТОМ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация: В данной статье рассматривается становление и развитие органов управления физической подготовкой и спортом в Вооруженных Силах Кыргызской Республики. А также вопросы изданных приказов, руководств, направлений, квалификационные требования в военно-прикладных видах, упражнения и нормативы.

Ключевые слова: физическая культура и спорт, военно-прикладное, марш-бросок, спортсмены разрядники, нормативы, военная Доктрина, военные тренировки.

THE MAIN STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MANAGEMENT BODIES OF PHYSICAL TRAINING AND SPORTS IN THE ARMED FORCES OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Annotation: This article discusses the formation and development of physical training and sports management bodies in the Armed Forces of the Kyrgyz Republic. As well as issues of issued orders, guidelines, directions, qualification requirements in military applied types, exercises and standards.

Key words: physical culture and sports, military applied, forced march, sportsmen-dischargers, standards, military Doctrine, military training.

Становление и развитие органов управления физической подготовкой и спортом в Вооруженных Силах Кыргызской Республики связано с исполнением постановления Государственного Комитета Оборона от 2 сентября 1941 г. № ГКО – 614 с.

В соответствии с данным постановлением, приказом Народного Комиссара Оборона Союза ССР от 2 сентября 1941 г. № 291 сформировано Управление лыжной, горной и физической подготовки Красной Армии с численностью 25 военнослужащих и 5 человек гражданского персонала. В 1946 г. Управление лыжной, горной и физической подготовки Красной Армии переформировано в Управление физической подготовки и спорта Вооруженных Сил с подчинением его главнокомандующему Сухопутными войсками. В 1948 г. создано Главное управление боевой и физической подготовки Сухопутных войск. В его структуру вошло Управление физической подготовки и спорта, в составе 6 отделов: отдел физической подготовки Сухопутных войск и контроля за физической подготовкой ВВС, ПВО, ВДВ; отдел физической подготовки вузов; отдел по спорту в Советской Армии; отдел стрелкового спорта; отдел НИР и разработки наставлений и пособий; отдел финансово-материального обеспечения. Общая численность Управления физической подготовки и спорта составляла 54 военнослужащих и 11 человек гражданского персонала.

В январе 1961 г. Управление физической подготовки и спорта в составе ГУБП Сухопутных войск было расформировано и вместо него в составе ГУБП Сухопутных войск сформирован отдел физической подготовки и спорта Сухопутных войск численностью 12 военнослужащих. В 1962 г. создан Спортивный комитет Министерства обороны СССР (приказ МО СССР от 25 июня 1962 г. № 161) в составе: отдел физической подготовки, отдел спортивной работы, отдел международных спортивных связей, финансовый отдел, финансовая инспекция, группа кадров и строевой подготовки, секретного подразделения и несекретного делопроизводства.

В период с 1962 по 1963 г. он подчиняется непосредственно Министру обороны СССР, а с 1964 создан отдел физической культуры и спорта в составе Главного управления боевой подготовки ВС КР численностью 2 военнослужащих в составе 1 отделов (физической подготовки, спортивной работы). 1 декабря 2001 г. Отдел выведен из состава ГУБП ВС КР, переименован в управления физической культуры и спорта Вооруженных Сил Кыргызской Республики и переподчинен первому заместителю Министра обороны КР в составе: отдел физической подготовки, отдел спортивной работы и международных спортивных связей, группа главных и старших тренеров ВС КР.

Красная Армия в 1938–1939 гг. вела непосредственные боевые действия против японских захватчиков у озера Хасан и реки Хал-кин-Гол, совершила освободительные походы в Западную Украину и Западную Белоруссию. Физическая подготовка Красной Армии в 1940–1941 гг. и физкультурная работа среди населения характеризуется дальнейшим усилением массовости и повышением военно-прикладной направленности. Это явилось результатом изучения опыта боевых действий (особенно войны с белофиннами в 1939–1940 гг.), которые вела Красная Армия по обеспечению

безопасности северо-западных границ СССР. С 1 января 1940 г. решением правительства СССР был введен новый усовершенствованный комплекс ГТО, который носил яркую военно-прикладную направленность. Процесс совершенствования физической подготовки в предвоенные годы характеризуется наличием элементов ее военизации. На занятиях по плаванию большое внимание стало уделяться плаванию в обмундировании, с оружием и снаряжением, а также переправам вплавь и с помощью подручных средств. На занятиях по рукопашному бою наряду с изучением технических приемов много времени отводилось единоборствам на винтовках с мягким наконечником, а также сочетанию приемов рукопашного боя с преодолением препятствий и метанием гранат. Усилилась тренировка в марш-бросках и лыжных переходах на дистанции от 5 до 30 км и более, а также в противогазах и с полной выкладкой. С началом Великой Отечественной войны изменились задачи физической подготовки и спортивной работы в Красной Армии. В связи с этим Инспекция физической подготовки исключается из штата Инспекции пехоты Красной Армии и ее личный состав передается для укомплектования созданного Управления лыжной, горной и физической подготовки. Управление было создано в целях усиления руководства подготовкой к боевым действиям на лыжах, в горах, рукопашном бою и физической подготовкой военнослужащих в Красной Армии. С учетом недочетов в ведении боевых действий в зимний период 1941–1942 гг. издается приказ НКО СССР от 23 октября 1943 г. № 433 «О формировании лыжных частей». На Управление лыжной, горной и физической подготовки возлагается методическое руководство боевой подготовкой лыжных частей и подразделений и маршевых лыжных рот.

В целях эффективного руководства физической подготовкой в 1941–1945 гг. было разработано и внедрено в войска около 25 основа полагающих документов. Это приказы, директивы, наставления, руководства и указания командования. В годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. физическая подготовка и спортивная работа используется как средство подготовки военнослужащих к боевой деятельности на фронтах Великой Отечественной войны, а также их реабилитации в период отдыха после напряженных боевых действий. Несмотря на сложности, в годы войны широкое распространение получили заочные военно-спортивные соревнования. После Великой Отечественной войны развитие физической подготовки в Вооруженных Силах условно делится на несколько этапов, смена которых осуществлялась вместе с качественными преобразованиями вооружения, боевой техники и родов войск. Этим этапам соответствовал выход в свет новых Наставлений по физической подготовке. В период с 1945 г. были разработаны и введены в действие НФП–48, НФП–54, НФП–59, НФП–66, НФП–78, НФП–87, НФП–2001, НФП–2009 . В каждом новом Наставлении система физической подготовки получала дальнейшее совершенствование. Развивались руководство, планирование, организация и обеспечение физической подготовки. Оценка уровня физической подготовленности военнослужащих проверялась, в том числе и в многочисленных военных конфликтах в различных регионах планеты, в которых принимали участие советские воины. В августе 1948 г. в Москве Управлением физической подготовки и спорта была проведена VII Спартакиада Вооруженных Сил (первая после окончания войны). В ней участвовали более 2000 лучших воинов-спортсменов. Эти крупнейшие комплексные спортивные соревнования играли большую роль в развитии массового спорта. В январе 1950 года вводится в действие Положение о порядке присвоения спортивных званий и разрядов спортсменам армии и флота. Этот документ был разработан на основе Единой Всесоюзной спортивной классификации и определял права командиров и начальников в присвоении тех или иных званий и разрядов. Основу

занятий спортом в армии и на флоте в то время составляла регулярная тренировка и соревнования по упражнениям, входящим в программы физической подготовки и комплекс ГТО, а также по специальным военно-прикладным упражнениям и видам спорта Единой всесоюзной спортивной классификации. Исходя из особенностей организации боевого обучения и воспитания войск, были определены основные виды спорта, обязательные для всех видов Вооруженных Сил (легкая атлетика, плавание, лыжный и стрелковый спорт, тяжелая атлетика, военно-прикладные упражнения и др.), а также виды спорта, культивируемые преимущественно внутри того или иного вида Вооруженных Сил (в ВВС – акробатика и прыжки в воду; в ВМФ – гребля, парусный спорт, прыжки в воду и водное поло; в горных частях Сухопутных войск – альпинизм). Это позволяло более конкретно решать специальные задачи физической подготовки в различных видах Вооруженных Сил. Для улучшения организации физической подготовки большое значение имело введение с 1 января 1953 г. в воинских частях штатной должности начальника физической подготовки и спорта. В 1956 г. был утвержден Научно-методический совет, президиум совета и положение о совете Управления физической подготовки и спорта ГУБП Сухопутных войск. Большое внимание уделялось научно-исследовательской работе в ВУЗах. Главным направлением в ней был поиск путей дифференциации обучения физической подготовке военнослужащих различных специальностей. Результатом явились новые упражнения и нормативы по физической подготовке войск. В 1959 г. было положено начало проведению ежегодных Всеармейских смотров спортивной работы. Это были заочное соревнование частей, соединений, военно-учебных заведений и видов Вооруженных Сил за лучшие показатели в постановке спортивной работы: подготовке значкистов ГТО, спортсменов-разрядников и мастеров спорта, спортивного актива, создании спортивной базы и пропаганде спорта. В результате смотра выявлялись лучшие в Вооруженных Силах части, корабли, соединения, военно-учебные заведения и вид ВС, которые поощрялись Министром обороны СССР, а также специальными призами ЦК ВЛКСМ. В частях и на кораблях, военно-учебных заведениях стали лучше готовить общественные спортивные кадры; спортивных организаторов, тренеров, судей. Этот актив помогал командирам и начальникам проводить массовую спортивную работу на высоком уровне, лучше организовывать сдачу норм ГТО и готовить разрядников. Во многих частях развертывалось соревнование между воинами за высокие показатели в спорте, овладение нормами ГТО, получение спортивных разрядов и судейских званий. В Вооруженных Силах СССР была установлена стройная система проведения спортивных и военно-спортивных соревнований снизу доверху: проводились ежегодные всеармейские смотры массовой спортивной работы, порядок проведения которых постоянно совершенствовался. С 1 января 1956 г. вместо комплекса ГТО в Вооруженных Силах вводится Военно-спортивный комплекс (ВСК). Являясь составной частью системы физического воспитания, ВСК стал основой массовой работы в Вооруженных Силах. В конце 50-х годов продолжались исследования по дальнейшему усилению военной прикладности спорта и приближению содержания спортивной работы к физической и боевой подготовке личного состава. В результате были разработаны классификационные требования по ряду военно-прикладных упражнений, которые в 1961 г. вошли в Единую Всесоюзную спортивную классификацию. Установлены разрядные нормы по лыжной гонке на 10 км, кроссу на 3 км и военному троеборью. Работа по овладению нормами ВСК способствовала повышению качества воинского обучения и воспитания личного состава армии и флота. Военно-спортивный комплекс состоял из норм и требований. В нормы были включены 5 обязательных для всех военнослужащих

упражнений (пятиборье) и 3 специальных упражнения (троеборье), взятых из программы по физической подготовке соответствующих видов Вооруженных Сил и родов войск, а также требования по спортивной подготовке (наличие спортивного разряда или судейской категории). Таким образом, в Вооруженных Силах было положено начало развитию системы оценки физической и спортивной подготовленности по единым военно-прикладным упражнениям, в которой по одним и тем же упражнениям установлены учебные нормативы, нормы Военно-спортивного комплекса и разрядные нормативы. Это способствовало организации целеустремленной учебно-тренировочной работы по овладению военно-прикладными упражнениями во всех формах физической подготовки и повышению качества занятий, а также позволяло успешнее готовить спортсменов-разрядников по наиболее важным для воинов видам упражнений. В конце 1950-х гг. продолжились исследования по дальнейшему усилению военно-прикладного характера спорта и приближению содержания спортивной работы к физической и боевой подготовке личного состава. В результате были разработаны классификационные требования по ряду военно-прикладных упражнений, которые в 1961 г. вошли в Единую Всесоюзную спортивную классификацию. Были установлены разрядные нормы по лыжным гонкам, ускоренному передвижению, военному троеборью, что повысило активность личного состава на занятиях массовыми видами спорта. Военнослужащие после успешной сдачи соответствующих нормативов с гордостью носили на парадных мундирах знаки «Воин-спортсмен» и спортивного разряда. Одним из важнейших документов, введенных в действие в 1960 г., явилось Положение о физической подготовке и спорте в высших военно-учебных заведениях. Новые требования к строительству Вооруженных Сил, а также активное развитие физической подготовки и спорта в армии и на флоте потребовали нового подхода к организации структуры руководства физической подготовкой и спортом. 25 июня 1962 г. приказом Министра обороны СССР вместо Управления физической подготовки и спорта при Главном управлении боевой подготовки Сухопутных войск был создан Спортивный комитет Министерства обороны СССР. В связи с сокращением срока действительной военной службы было пересмотрено содержание и структура ВСК. В 1964 г. в целях дальнейшего развития физической подготовки было утверждено Положение о Военно-спортивном комплексе. Теперь каждому сдающему разрешалось по выбору выполнять упражнения того или иного многоборья. Так же внесены изменения в требования по спортивной подготовке и порядок учета работы по подготовке значкистов «Воин-спортсмен». С 1966 г. стали ежегодно проводиться все-армейские заочные соревнования по кроссу на 3 км и лыжные гонки на 10 км, а с 1977 г. «Офицерские старты», которые включали военно-прикладные упражнения и проводились одновременно во всех воинских частях ВС СССР. Продолжались и совершенствовались смотры массовой спортивной работы. Их ведение стимулировало расширение и углубление спортивной работы в войсках, способствовало вовлечению всего личного состава в систематическую физическую тренировку. Итоги смотра определялись по показателям подготовленных значкистов «Воин-спортсмен» и спортсменов-разрядников. Помимо этих показателей, в тот же период с целью поощрения подготовки спортсменов высокой квалификации стало учитываться также число подготовленных мастеров спорта по олимпийским и военно-прикладным видам спорта. Значимость итоговых проверок смотров спортивной работы повышалась и от того, что по результатам выполнения нормативных упражнений ВСК всем проверенным военнослужащим, а также частям, соединениям и военно-учебным заведениям ставились оценки за физическую подготовку. Широкий размах массового спорта,

совершенствование качества учебно-воспитательной работы, использование современных передовых методов тренировки позволили спортсменам Вооруженных Сил успешно выступить в крупнейших спортивных соревнованиях. Были проведены очередные спартакиады Вооруженных Сил, армейские спортсмены принимали участие в спартакиадах народов СССР, СКДА и в составе сборных команд страны – в чемпионатах Европы, мира и в Олимпийских играх. 1978–1987 гг., 1999–2001г. оценка уровня физической подготовленности военнослужащих проверялась в военных конфликтах тех лет, где принимали участие советские воины, в том числе в боевых действиях в Афганистане, на юге Республики. Практический опыт показал, что многие положения НФП–78 не соответствуют требованиям боевой подготовки. В эти годы активно проводили исследования в войсках и вузах, во время учений и в местах постоянной дислокации. Результатом этой деятельности стало принятие нового Наставления по физической подготовке и спорту (НФП–87). В 1992 г. в Кыргызстане утверждена Концепция национальной безопасности, новая Военная доктрина, начинается реформа Вооруженных Сил и переход к 3-видовой их структуре по сферам боевых действий – суша, воздух и города, в связи с этим Спортивному комитету Министерства обороны поручено организовать работу по подготовке системы руководящих документов по физической подготовке и спорту для Вооруженных Сил Кыргызской Республики. В соответствии с утвержденной концепцией структура руководящих документов имела вид пирамиды. Наверху планировалось Положение о физической подготовке и спорту в Вооруженных Силах. В каждом виде Вооруженных Сил и роде войск предполагалось свое наставление по физической подготовке. По наиболее существенным сторонам физической подготовки должны были быть выпущены Руководства. Более подробные моменты предполагалось описать в курсах и инструкциях. В соответствии с директивой Министра обороны Кыргызской Республики в 2005 г..

С 2006 г. начался новый этап развития физической подготовки и спорта в Вооруженных Силах Кыргызской Республики, который в значительной мере позволил повысить значение физической подготовки в ВС КР. Так, под руководством и непосредственном участии должностных лиц Управления ФП ВС КР были разработаны проекты таких знаковых документов, как Концепция совершенствования физической подготовки в Вооруженных Силах Кыргызской Республики до 2016 года; Стратегия социального развития Вооруженных Сил Кыргызской Республики на период до 2025 г., утвержденная решением Коллегии Министерства обороны Кыргызской Республики от 28 марта 2008 г. (

Наставление по физической подготовке ВС КР (НФП–2009); Наставление по горной подготовке; Руководства по физической подготовке видов и родов войск (СВ; ПВО; Спец.войска); меры материального и морального стимулирования; нормативные и правовые акты, регулирующие различные виды обеспечения физической подготовки и спорта. Следует отметить, что в период с 2005 г. по настоящее время разработаны и представлены на утверждение в Министерство спорта Кыргызской Республики правила военно-прикладных видов спорта, которые получают развитие в армии. С ноября 2012 г. реформирование Вооруженных Сил приобрело новую природу и динамику. Министром обороны КР были повышены требования к непосредственной обученности и готовности войск к ведению боевых действий в любых, зачастую незнакомых условиях. Управление физической подготовки ВС КР было переподчинено первому заместителю Министра обороны, с подчинением ему Центрального спортивного клуба Армии,

Основными задачами Управления являются: управление физической подготовкой в ВС КР и реализация полномочий МО КР в сфере физической подготовки граждан допризывного и призывного возраста; управление спортом в ВС КР; руководство спортивными организациями ВС КР организация деятельности МО КР по обеспечению участия КР в Международном совете военного спорта (СИЗМ); управление горной подготовкой в ВС КР.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, в ВС КР создана стройная система физической подготовки и спорта, которая тесно связана с повседневной жизнью и деятельностью войск, боевой и специальной подготовкой, которая направлена на формирование высокой физической подготовленности военнослужащих к выполнению боевых и специальных задач. Планируя свою работу, Управление физической подготовки и спорта Вооруженных Сил КР ставит целью усиление требований к физической подготовленности всех категорий военнослужащих, улучшение качества организации и проведения всех форм физической подготовки и обеспечение необходимого уровня физической подготовленности военнослужащих к выполнению боевых и других задач. Победа в современном бою доступна лишь физически сильным, закаленным и выносливым воинам.

Использованная литература :

1. Приказ МО СССР от 25.06.1962 № 161.
2. Приказ МО КР от 19.07.2004 № 227.
3. Приказ МО КР от 02.02.2005 № 25.
4. Директива МО КР от 02.12.2008 № Д-101.

УДК 372.854

*Бешкемпирова Назира Ашимжановна,
магистрант ЖАГУ им. Б.Осмонова
beshkempirovan@mail.ru*

РОЛЬ ХИМИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА В ФОРМИРОВАНИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация: В данной статье приведены литературный обзор химического эксперимента – как одного из методов обучения при формировании химической компетентности учащихся. Актуальность выбранной темы заключается в развитии учебно-познавательной компетентности учащихся через активизацию химического эксперимента, изменение лабораторно-практических занятий в сторону усиления исследовательской деятельности.

В статье перечислены виды химического эксперимента и приведены краткая характеристика каждого из них. Использование на уроках химии эксперимента помогает развивать у учащихся познавательные, коммуникативные, регулятивные, личностные, формирует и совершенствует экспериментальные компетентности. Химический эксперимент способствует общему воспитанию и всестороннему развитию личности.

Ключевые слова: химический эксперимент, обучение, воспитание, развитие, химические компетентности, мотивация, словесно-наглядный метод, индукция, дедукция.

ОКУУЧУЛАРДЫН ХИМИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ХИМИЯЛЫК ТАЖРЫЙБАЛАРДЫН РОЛУ

Аннотация: Бул макалада окуучулардын химиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруудагы окутуу методдорунун бири катары химиялык экспериментке адабияттык талдоо берилген. Тандалган теманын актуалдуулугу химиялык экспериментти активдештирүү менен окуучулардын билим алуу жана таанып билүү компетенттүүлүгүн өнүктүрүүдө, илимий-изилдөө ишмердүүлүгүн күчөтүү камтылган.

Макалада химиялык эксперименттин түрлөрү саналып, алардын ар бирине кыскача мүнөздөмө берилген. Химия сабактарында эксперименттерди системалуу колдонуу менен окуучулардын когнитивдик, коммуникативдик, регулятивдик, инсандык компетенциялары, ошондой эле кубулуштарды жана процесстерди көзөмөлдөөдө эксперименттик компетенциялары калыптанып, өнүгөт. Химиялык эксперимент инсандын жалпы билим алуусуна жана ар тараптуу өнүгүүсүнө шарт түзөт.

Ачык сөздөр: химиялык эксперимент, окутуу, тарбиялоо, өнүктүрүү, химиялык компетенциялар, мотивация, вербалдык-визуалдык метод, индукция, дедукция.

THE ROLE OF A CHEMICAL EXPERIMENT IN FORMING THE COMPETENCE OF PUPILS

Abstract: This article provides a literature review of a chemical experiment as one of the teaching methods in the formation of students' chemical competence. The relevance of the chosen topic lies in the development of educational and cognitive competence of students through the activation of a chemical experiment, a change in laboratory and practical classes in the direction of strengthening research activities.

The article lists the types of chemical experiment and gives a brief description of each of them. The systematic use of experiments in chemistry lessons helps to develop cognitive, communicative, regulatory, personal competencies, as well as an algorithm for monitoring phenomena and processes, forms and improves experimental competencies. A chemical experiment contributes to the general education and comprehensive development of the individual.

Key words: chemical experiment, teaching, education, development, chemical competencies, motivation, verbal-visual method, induction, deduction.

Химия – самая удивительная наука, еще со школьных лет она завораживает своей непохожестью на другие предметы. С одной стороны, она очень конкретна и имеет дело со многими веществами, которые нас окружают. С другой стороны в химии много и абстрактных понятий, которые нельзя увидеть и пощупать, так как она изучает мельчайшие частицы, неподвластные глазу и устанавливает сложные законы природы [1].

Химический эксперимент занимает важное место в обучении химии. Особенность его, как средства обучения и познания, состоит в том, что в процессе наблюдений и при самостоятельном выполнении опытов учащиеся не только быстрее усваивают знания о свойствах веществ и химических процессах, но и учатся подтверждать знания химическими опытами, а также приобретают умение работать самостоятельно. При проведении опытов и наблюдении за происходящими процессами они познают многообразие веществ, накапливают факты для сравнений, обобщений и выводов. Учащиеся убеждаются, что сложными химическими процессами можно управлять, что в химических явлениях нет ничего сверхъестественного, они подчиняются объективным законам, постижение которых обеспечивает возможность широкого использования химических превращений в практической деятельности людей.

Изучать химию в школе трудно, а порой даже скучно. И со временем можно потерять интерес к этому важному предмету. Занимательный эксперимент, как раз и необходим для возникновения интереса у учащихся. Именно химический

эксперимент – источник знания о химических веществах и их превращениях, позволяющий увлечь учащихся химической наукой, развивающий способность применять теоретические знания на практике. Только опытным путем можно подтвердить или опровергнуть гипотезу, возникшую при наблюдении.

Химический эксперимент условно можно разделить на несколько типов: занимательный химический эксперимент; демонстрационный эксперимент; лабораторные работы; решение экспериментальных задач и научно-исследовательский эксперимент. Важно отметить, что большое внимание необходимо уделять технике выполнения лабораторных работ и правилам техники безопасности при работе в лаборатории [2].

Химический эксперимент выполняет триединую образовательную функцию (*обучения, воспитания и развития* учащихся). В процессе обучения химический эксперимент служит *источником* познания, выполняет функцию *метода* (познания химических объектов, решения учебных проблем, проверки учебных гипотез), функцию *средства* обучения (иллюстрации, исследования и т.п.), а также *средства* воспитания и развития обучающихся.

Традиционно различают *следующие типы* школьного химического эксперимента [3]:

1. Демонстрационный химический эксперимент;
2. Лабораторные химические опыты;
3. Лабораторная работа;
4. Практическая работа;
5. Лабораторный практикум;
6. Домашний химический эксперимент;
7. Натуральный химический эксперимент в видеозаписи.
8. Виртуальный химический эксперимент.

Важнейшим из словесно – наглядных методов обучения является использование демонстрационного химического эксперимента.

Демонстрационным называют эксперимент, который проводится в классе учителем, лаборантом или иногда одним из учащихся. Демонстрационные опыты указаны в программе, но учитель может заменить их другими, эквивалентными в методическом отношении, если у него отсутствуют требуемые реактивы.

Демонстрационный эксперимент учитель использует в начале курса, когда учащиеся еще не имеют навыков работы по химии, с целью научить их наблюдать процессы, приемы работы, манипуляции. Это делается чтобы возбудить интерес к предмету, начать формирование практических умений, ознакомит их с внешним видом химической посуды, приборов, веществ. Демонстрационный эксперимент необходима, если изучаемые объекты опасны или сложны и не могут быть, следовательно, использованы для самостоятельной работы учащимися.

Правильное проведение демонстраций на уроках химии—необходимая предпосылка для организации различного рода самостоятельных работ. В процессе демонстрационного эксперимента, учитель организует наблюдение учащихся, показывает правильные приемы обращения с лабораторным оборудованием, фиксирует внимание учащихся на целесообразности и принципе действия его, условиях проведения опытов, технике безопасности. Демонстрация является своеобразным наглядным инструктажем, на который учителю в процессе обучения приходится затрачивать немало времени. Наглядный инструктаж, основанный на подражании учителю, реализуемый с помощью различных пособий, в том числе приборов, таблиц, схем, экранных средств, сокращает время на формирование умений и навыков химического эксперимента и способствует правильному выполнению ученического эксперимента [4, 5].

Наглядность, выразительность опытов – это первое и основное требование к эксперименту. *Кратковременность* опытов – это второе требование к

эксперименту. *Убедительность, доступность, достоверность* – это третье требование к эксперименту. Обязательно очень важные требования – *безопасность* выполняемых опытов.

Путем наблюдения и проведения опыта обучающиеся познают многообразную природу веществ, накапливают факты для сравнений, обобщений, выводов [6].

Ученический эксперимент составляют лабораторные опыты, выполняемые фронтально или группой в процессе изучения, закрепления или проверки нового материала, а также практические занятия, решение экспериментальных задач по вариантам после изучения отдельных тем программы [5].

Ученический эксперимент разделяют на лабораторные опыты и практические занятия. Они различаются по дидактической цели. Цель лабораторных опытов – приобретение новых знаний, изучение нового материала. Практические занятия обычно проводятся в конце изучения темы и служат для закрепления и совершенствования, конкретизации знаний, формирование практических умений.

Выполнение ученического эксперимента должно проходить по следующим этапам:

- 1) осознание цели опыта;
- 2) изучение вещества;
- 3) сборка или использование готового прибора;
- 4) выполнение опыта;
- 5) анализ результатов и выводы;
- 6) объяснение полученных результатов и составление химических уравнений;
- 7) составление отчета.

Выполняя лабораторные опыты и практические работы, учащиеся самостоятельно исследуют химические явления и закономерности, при этом формируются экспериментальные умения и навыки в обращении с реактивами и оборудованием. Все это способствует улучшению теоретических знаний и политехнической подготовке учащихся. Особое внимание обращается на технику выполнения работы: процессы растворения веществ, нагревание в пробирке или колбе, проверка среды растворов растворами индикаторов, проведение качественных реакций и т.д.

Лабораторные опыты по химии могут быть индивидуальными, групповыми, коллективными. Место лабораторного опыта в структуре урока отводится в процессе изучения нового материала; учащимся можно о нем заранее не предупреждать.

Успех лабораторного опыта на уроке зависит от его подготовки. Прежде всего нужно продумать расстановку и подбор оборудования на каждом столе. Реактивы в емкостях с этикетками должны быть обязательно проверены.

Во время работы необходимо руководить учащимися, но ничего не объяснять, чтобы не отвлекать их внимания; отмечать кто как работает, кто нарушает правила техники безопасности, делать замечание в случае нарушения дисциплины, следить за результатами [3, 7].

Для примера рассмотрим химический эксперимент по теме «Первоначальные понятия химии». При выступлении можно использовать следующую информацию и выполнить демонстрационные опыты.

Химия – наука о природе. Она изучает вещества, их строение, свойства и процессы превращения одних веществ в другие

Вещество – это разновидность материи, состоящая из определенных атомов, молекул или ионов. Каждое вещество обладает только ему соответствующими свойствами. Изучить вещество – это значит определить его свойства. Некоторые из них можно установить с помощью наших органов чувств (агрегатное состояние, цвет, запах, вкус, звук при ударе предмета о предмет или при его разламывании, состояние поверхности предмета при его исследовании на ощупь). Большинство других свойств

веществ (температуры изменения агрегатных состояний, плотность, растворимость, электропроводность, химические свойства и т.д.) можно определить лишь с помощью специальных методов и приборов.

Свойства веществ, проявляющиеся в процессе их превращения в другие вещества, называются химическими свойствами. Явления, которые при этом происходят, называются химическими явлениями. Химические свойства веществ также определяются с помощью специальных методов, простейшие из которых – нагревание и приведение веществ в непосредственное соприкосновение друг с другом.

Опыты 1. Вещества горючие и негорючие.

а) Подожгите лучинку в пламени горелки. Отметив ваши наблюдения, сделайте предположения о превращении вещества лучинки в процессе ее горения. Погасите лучинку, опустив ее в стакан с водой.

б–г) Внесите в пламя горелки с помощью пинцета небольшие отрезки железной, медной и алюминиевой проволоки. Обратите внимание, что эти вещества не горят, но медная проволока покрывается черным налетом, а образец алюминия плавится.

Опыт 2. Превращения древесины. Поместите несколько тонких лучинок в пробирку, закрепите ее в почти горизонтальном положении отверстием вниз, подставьте под отверстие стакан и сильно нагрейте содержимое. Наблюдайте образование ряда новых веществ в различных агрегатных состояниях.

Опыт 3. Мрамор «превращается» в газ. Поместите кусочек мела или мрамора в пробирку и прилейте 2–3 мл раствора соляной кислоты. Наблюдайте выделение нового вещества – углекислого газа и «исчезновение» исходного вещества.

Опыт 4. Образование нерастворимого вещества. В пробирку с раствором сульфата меди объемом 2–3 мл добавьте несколько капель раствора гидроксида натрия. Наблюдайте образование нового вещества в виде синего творожистого осадка.

Можно сформулировать следующие вопросы и задания для учащихся:

1. Для чего необходимо знать свойства веществ и материалов?
2. Опишите свойства 2–3 веществ из перечня: сахар, поваренная соль, сера, железо, углекислый газ, вода, золото, уксусная кислота, алюминий, кислород, мел, медь.!
3. Укажите на конкретных примерах свойства отдельных веществ, которые применяются в промышленности, сельском хозяйстве, медицине, быту и т.д. [8].

Заключение: Химический эксперимент – это эффективное средство формирования положительной мотивации к изучению предмета, исследовательской компетенции, а, так же, других ключевых компетенций, важный источник знаний. В сочетании с техническими средствами обучения он способствует более эффективному овладению изучаемым материалом, а так же алгоритмом исследований.

Химический эксперимент можно использовать в качестве метода познания, или методического приема, или как средство наглядности [2].

Химический эксперимент обладает и рядом специфических особенностей: повышает учебную мотивацию; формирует концептуальное понимание химической теории на основе эмпирических данных; развивает проблемное и критическое мышление на основе когнитивного противоречия; выступает не только средством закрепления, демонстрации химических знаний, но и методом, формирующим новое знание [8].

Химический эксперимент позволяет эффективно сформировать экспериментальные умения и навыки учащихся. Эти результаты обучения позволяют осуществлять перенос теоретических знаний в практическую область, формируют практико-ориентированное мышление учащихся, основанное на способности выдвигать гипотезы, проверять их, устанавливать химические закономерности, выводить из практической области теоретические знания. Для качественного формирования экспериментальных умений и навыков необходимо системное погружение обучающихся в исследовательскую среду.

Заключение

Систематическое использование на уроках химии эксперимента помогает бороться с формализмом в знаниях, развивает умения наблюдать факты и явления и объяснять их сущность в свете изученных теорий и законов; формирует и совершенствует экспериментальные умения и навыки; прививает навыки планировать свою работу и осуществлять самоконтроль; воспитывает уважение и любовь к труду. Эта работа способствует общему воспитанию, всестороннему развитию личности, готовит к деятельности на современном производстве.

Использованная литература:

1. Бахтиярова Ю.В., Миннуллин Р.Р., Галкин В.И. Основы химического эксперимента и занимательные опыты по химии: учебное пособие для вузов и школ / Ю.В. Бахтиярова, Р.Р. Миннуллин, В.И. Галкин. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2014. – 144 с.
2. Полупаненко Е.Г. Школьный химический эксперимент : учебное пособие / Е.Г. Полупаненко; ГОУ ВПО ЛНР Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Луганск : Книта, 2018. – 176 с
3. Мария С. Пак Теория и методика обучения химии: учебник для вузов /М. С. Пак. – СПб: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2015. – 306 с. ISBN 978–5–8064–2122-8. С. 117-120
4. Назарова Т. С. и др. Химический эксперимент в школе/Т. С. Назарова, А. А. Грабецкий, В. Н. Лаврова.—М.: Просвещение, 1987.— 240 с: ил.— (Б-ка учителя химии). С. 5-8
5. Чернобельская Г.М. Методика обучения химии в средней школе: Учеб. для студ.высш.учеб.заведений. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – С. 74-84.
6. Озерова И.И. Химический эксперимент – важнейший метод и средство обучения химии URL: ресурс: <https://infourok.ru/himicheskiy-eksperiment-vazhneyshiy-metod-i-sredstvo-obucheniya-himii-2079883.html>
7. Космодемьянская С.С., Гильманшина С.И. Методика обучения химии: учебное пособие / С.С. Космодемьянская, С.И. Гильманшина Татарский государственный гуманитарно-педагогический университет. - Казань: ТГГПУ, 2011. – с. 75-77
8. Моргачева Н.В., Сотникова Е.Б. Химический эксперимент как метод естественнонаучного познания в современной школе // Современные наукоемкие технологии. – 2020. – № 9. – С. 183-188;

УДК 612.115.3

*Мырзанбетова Айжана Кадыралиевна,
магистрант,*

*Маматураимова Назгуль Абдулмиталиповна, к.х.н
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад Мамлекеттик Университети*

E-mail: aijanka.98a@mail.ru

E-mail: nazgulambarova@mail.ru

ЛИЗИНДИН БИОЛОГИЯЛЫК РОЛУ

Аннотация: Макалада лизиндин адам жашоосундагы биологиялык ролу боюнча каралды, лизин денеден синтезделген карнитиндин аркасында энергиянын деңгээлин сактап, жүрөктүн туруктуу иштешин көзөмөлдөйт. Лизин коллаген түзүүгө жана ткандарды калыбына келтирүүгө катышат. Бул хирургиялык жана спорттук жаракат алгандан кийин калыбына келтирүү мезгилинде колдонулат.

Ачкыч сөздөр: Лизин, аминокислота, глюкогендик, катогендик, гидрофоб, аспарагин, глютамин, эмульгатор, глюкоза.

БИОЛОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ЛИЗИНА

Аннотация: В статье обсуждается биологическая роль лизина в жизни человека, лизин поддерживает уровни энергии и контролирует работу сердца посредством карнитина, синтезируемого организмом. Лизин участвует в образовании коллагена и восстановлении тканей. Применяется в период восстановления после хирургических и спортивных травм.

Ключевые слова: Лизин, аминокислота, глюкогенные, катогенные, гидрофоб, аспарагин, глютамин, эмульгатор, глюкоза.

BIOLOGICAL ROLE OF LYSINE

Abstract: The article discusses the biological role of lysine in human life, lysine maintains energy levels and controls heart function through carnitine synthesized by the body. Lysine is involved in collagen formation and tissue repair. It is used during the recovery period after surgical and sports injuries.

Keywords: Lysine, amino acid, glucogenic, cathogenic, hydrophobic, asparagine, glutamine, emulsifier, glucose.

Иштин актуалдуулугу. Азыр жалпысынан мээнин иш-аракети белоктордун, атап айтканда лизин аминокислотасынын курамына жана функциясына жараша болот. Нейрондордо, анын ичинде гистондордо лизинге бай белоктордун басымдуулугу, ошондой эле алардын мазмуну менен нерв элементтеринин структуралык жана функциялык түзүлүшүнүн татаалдыгы менен түз байланышы аныкталган. Лизин камтыган белоктордун көбү мээ кыртышындагы нейрондордун денелеринде жана процесстеринде, өзгөчө пирамидалык типтеги клеткаларда табылган. Лизиндин алмашуусунун бузулушу нерв тканында кыйратуучу процесстерди жаратып, акыл-эстин артта калышына алып келери аныкталган. Бул эффекттер мээнин иштешинде лизиндин чоң мааниси бар экендигин болжолдоого негиз берет. Чынында эле, акыркы жылдары кээ бир нейротрансмиттердик системаларга анын таасири көрсөтүлдү.

Иштин максаты: Лизин аминокислотасынын жүрүм-турумдун ар кандай түрлөрүнө, иммундук жооптун өнүгүшүнө жана спецификалык эмес коргонуу факторлорунун активдүүлүгүнө тийгизген таасиринин өзгөчөлүктөрүн ачып берүү.

Лизин—бул алмаштырылгыс аминокислота, дээрлик бардык белоктордун курамына кирүү менен өсүүнү, ткандардын калыбына келишин, дене коргогучтарды(антитело), гормондорду, ферменттерди, альбуминдерди иштеп чыгууда эң зарыл деп эсептелет.

Аминокислота - (органикалык зат) жаныбарлар жана өсүмдүк организмдеринин бардык белокторунун негизги курулуш материалы болуп саналат. Алар органикалык бирикмелер, алардын молекуласында бир эле учурда карбоксил жана амин топтору бар. Аминокислоталардын негизги химиялык элементтери көмүртек (С), суутек (Н), кычкылтек (О) жана азот (N), бирок башка элементтер да кээ бир аминокислоталардын радикалдарында кездешет. 500гө жакын табигый аминокислоталар белгилүү.

Аминокислоталарды колдонуу багыттары:

- Аминокислоталар поликонденсацияланууга жөндөмдүү, бул аларга полиамиддерди (белоктор, пептиддер, энант, нейлон, нейлон) түзүүгө мүмкүндүк берет. Аминокислоталардын полиамиддер менен өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжасында, мисалы, нейлон булаларын же башка бышык кездемелерди алууга болот, алар жип, аркан, тор ж.б.

- Айыл чарбасында аминокислоталар негизинен тоют кошумчалары катары колдонулат.

• Тамак-аш өнөр жайында аминокислоталар даам берүүчү кошумчалар катары колдонулат.

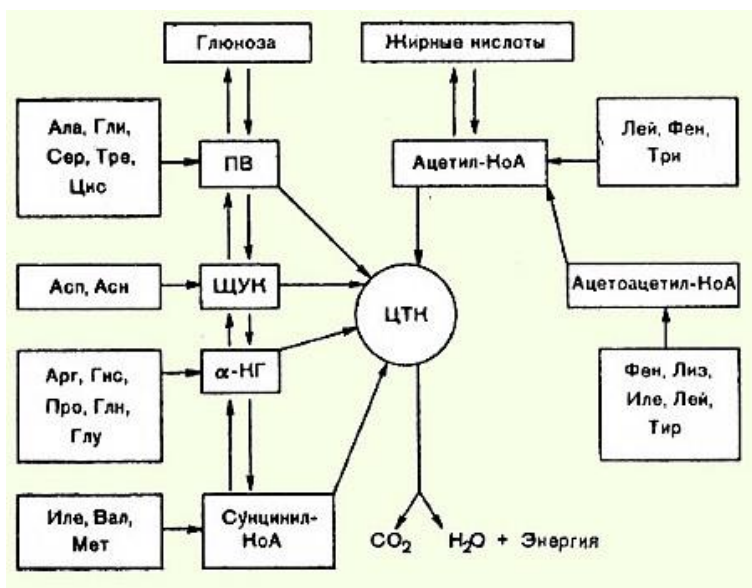
• Химия өнөр жайында глютамин же аспарагин кислоталары сыяктуу аминокислоталарга гидрофобдук топторду киргизүү полимерлерди синтездөөдө, ошондой эле жуугучтарды, эмульгаторлорду, кошумчаларды өндүрүүдө кеңири колдонулуучу беттик-активдүү заттарды (ПАВ) мотор майынын кошулмаларын алууга мүмкүндүк берет.

Аминокислоталардын түрлөрү

• Глюкогендик: глицин, аланин, валин, пролин, серин, треонин, цистеин, метионин, аспарат, аспарагин, глутамат, глутамин, аргинин, гистидин.

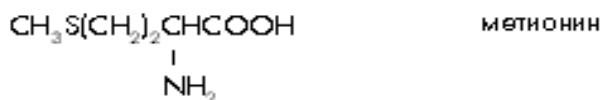
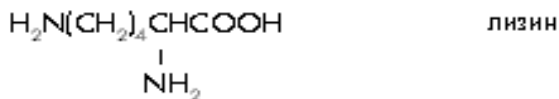
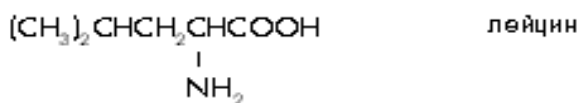
Глюкогендик аминокислоталар - бул аминокислоталар, метаболизм процесси учурунда глюкозага же гликогенге айланышы мүмкүн болгон α-көмүртек чынжыры.

Буларга ажыроо реакциясы учурунда пируват жана ТСА метаболиттерин пайда кылуучу аминокислоталары кирет.

• **Кетогендик:** лейцин, лизин.

Кетогендик аминокислоталар – аминокислоталар, алардын алмашуу процессинде организмде кетондук денелер(тело) пайда болот; кетогендик аминокислоталарга пролин, лейцин ж.б.

№1-таблица. Аминокислоталардын классификациясы

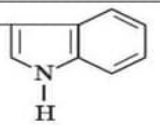
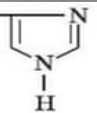
Аминокислоталар бири-биринен α-көмүртек атому менен байланышкан аминокислота молекуласындагы атомдордун тобу болгон жана белок синтези учурунда пептиддик байланыш түзүүгө катышпаган R радикалынын химиялык табияты менен айырмаланат. Дээрлик бардык α-амино жана α-карбоксил топтору белок молекуласынын

пептидик байланыштарын түзүүгө катышат, ошол эле учурда эркин аминокислоталарга мүнөздүү кислота-негиздик касиеттерин жоготот. Демек, белок молекулаларынын түзүлүшүнүн жана функциясынын өзгөчөлүктөрүнүн бардык ар түрдүүлүгү аминокислота радикалдарынын химиялык табияты жана физика-химиялык касиеттери менен байланышкан. Мына ошого байланыштуу белоктор башка биополимерлер мүнөздүү боло албагантхимиялык өзгөчөлүккө ээ боло алат жана бир катар уникалдуу функцияларга да ээ боло алышат.

Аминокислота топтору

- алмаштырылгыс аминокислоталар – аминокислоталардын бул түрлөрү организм тарабынан синтезделе албайт, ошондуктан аларды тамак менен жутуу керек.
- алмашылуучу аминокислоталар – аминокислоталардын бул түрлөрүн организм башка компоненттерден синтездей алат.
- Шарттуу алмаштырылгыс аминокислоталар – аминокислоталардын бул түрлөрү көбүнчө организм тарабынан синтезделет, бирок стресс учурунда(көнүгүү, оору) жетишсиз санда өндүрүлөт же таптакыр синтезделбейт.
- Жарым-жартылай алмаштыруучу.

1-таблица. Аминокислоталардын классификациясы

Аминокислота	химиялык белгиси	-R	молекулалык формуласы
Глицин	Gly (G)	-H	C ₂ H ₅ NO ₂
Аланин	Ala (A)	-CH ₃	C ₃ H ₇ NO ₂
Валин	Val (V)	-CH(CH ₃) ₂	C ₅ H ₁₁ NO ₂
Лейцин	Leu (L)	-CH ₂ -CH(CH ₃) ₂	C ₆ H ₁₃ NO ₂
Изолейцин	Ile (I)	-CH(CH ₃)-C ₂ H ₅	C ₆ H ₁₃ NO ₂
Цистеин	Cys (C)	-CH ₂ -SH	C ₃ H ₇ SNO ₂
Метионин	Met (M)	-CH ₂ -CH ₂ -S-CH ₃	C ₅ H ₁₁ SNO ₂
Серин	Ser (S)	-CH ₂ -OH	C ₃ H ₇ NO ₃
Треонин	Thr (T)	-CH(OH)-CH ₃	C ₄ H ₉ NO ₃
Фенилаланин	Phe (F)	-CH ₂ -C ₆ H ₅	C ₉ H ₁₁ NO ₂
Тирозин	Tyr (Y)	-CH ₂ - -OH	C ₉ H ₁₁ NO ₃
Триптофан	Trp (W)	-CH ₂ - 	C ₁₁ H ₁₂ N ₂ O ₂
Аспарагиновая кислота	Asp (D)	-CH ₂ -COOH	C ₄ H ₇ NO ₄
Глутаминовая кислота	Glu (E)	-CH ₂ -CH ₂ -COOH	C ₅ H ₉ NO ₄
Аспарагин	Asn (N)	-CH ₂ -CO-NH ₂	C ₄ H ₈ N ₂ O ₃
Глутамин	Gln (Q)	-CH ₂ -CH ₂ -CO-NH ₂	C ₅ H ₁₀ N ₂ O ₃
Гистидин	His (H)	-CH ₂ - 	C ₆ H ₉ N ₃ O ₂
Лизин	Lys (K)	-(CH ₂) ₄ -NH ₂	C ₆ H ₁₄ N ₂ O ₂
Аргинин	Arg (R)	-(CH ₂) ₃ -NH-C(=NH)-NH ₂	C ₆ H ₁₄ N ₄ O ₂

Демек, аминокислоталарды эки чон топко бөлүүгө болот: алмаштырылгыс (организмге сырттан берилет) жана алмаштыруучу (организмде синтезделет). Ошондой эле үчүнчү жана төртүнчү тобу бар - жарым-жартылай алмаштыруучу жана шарттуу алмаштырылгыс. Бирок бул бөлүнүү абдан ээнбаштык. Негизинен мындай «эсептөөлөрдү» жүргүзүү үчүн сөз кандай организмдер жөнүндө болуп жатканын эске алуу зарыл.

Чоң дени сак адам үчүн маанилүү аминокислоталар: валин, изолейцин, лейцин, лизин, метионин, треонин, триптофан, фенилаланин, селеноцистеин, пирролизин. Бул 10 маанилүү аминокислоталар. Гистидин да көп учурда алмаштырылгыс деп аталат. Булар 11 аминокислота. Аргинин да балдар үчүн өтө зарыл. Жалпысынан адам үчүн 12 маанилүү аминокислота бар. Жаңы төрөлгөн ымыркайлар жана оорулуу адамдар кээ бир аминокислоталарды организмде иштеп чыгара алышпайт. Бул аминокислоталар *шарттуу түрдө алмаштырылгыс* болуп саналат. Аларга: тирозин, цистеин кирет. Алар организмде синтезделет, бирок башка аминокислоталардын катышуусунда.

Жарым-жартылай алмаштырылышы мүмкүн - алар организмде синтезделет, бирок аз. Булар гистидин жана аргинин. Көрүнүп тургандай, башка классификация боюнча, аргинин жана гистидин алмаштырылгыс деп аталат, ал эми башкалар боюнча - шарттуу алмаштырылат. Ал эми кээде шарттуу алмаштырылгыс да, жарым-жартылай алмаштырылуучу да бир топко бириктирилет.

Алмаштырылуучу аминокислоталарга төмөндөгүлөрдү кошууга болот: аланин, аспарагин, аспарагин кислотасы (аспарат), глицин, цистеин, глутамин, глутамин кислотасы (глутамат), пролин, серин, таурин *, тирозин. 11 маанилүү эмес аминокислота бар.

**Таурин аминокислоталардын кээ бир функцияларын аткарат, бирок структуралык жактан аларга кирбейт.*

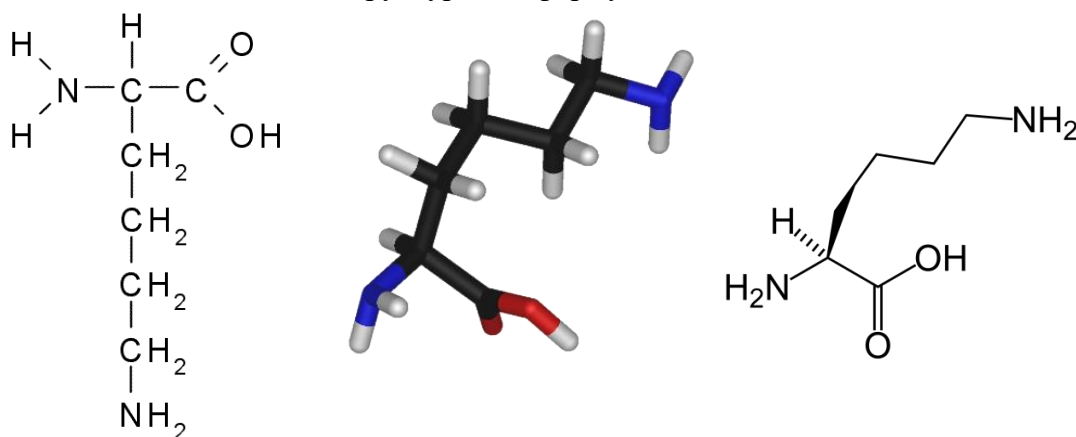
Ошентип, 20 аминокислота бар, анын ичинен 8и маанилүү деген пикир туура эмес.

Мына ошол себептен биз алмаштырылгыс аминокислота болуп эсептелген лизиндин биологиялык ролун карап көрөлү.

Лизин (2,6-диаминогександык кислота, [лат. Lysin](#)) — негиздик касиеттери жакшы байкалган [алифатикалык аминокислота](#); [алмаштырылгыс аминокислота](#).

Химиялык формуласы: $C_6H_{14}N_2O_2$

Структуралык формуласы:

Лизин белоктордун курамына кирет. Бул аминокислота вирууска, айрыкча сасык тумоонун козгогучтарына каршы, ошондой эле учук чыгаруучу вирустарга каршы иштейт. Жаныбарларга жасалган изилдөөлөрдө көрсөткөндөй, организмдеги лизиндин жетишсиздиги, иммунодефициттик абалга алып келет.

Лизин денеден синтезделген карнитиндин аркасында энергиянын деңгээлин сактап, жүрөктүн туруктуу иштешин көзөмөлдөйт. Изилдөөлөрдө көрсөткөндөй, 5000 мг

лизиндин бир дозасы карнитиндин деңгээлин 6 эсеге жогорулатат. Бул үчүн витамин С, тиамин (В1) жана темир жетиштүү санда болушу керек. Лизин коллаген түзүүгө жана ткандарды калыбына келтирүүгө катышат. Бул хирургиялык жана спорттук жаракат алгандан кийин калыбына келтирүү мезгилинде колдонулат.

Лизин кальцийдин кандан сиңүүсүн жана анын сөөк ткандарына жеткирилишин жакшыртат, ошондуктан остеопорозду дарылоо жана алдын алуу программасынын ажырагыс бөлүгү боло алат. Лизин менен аргининди бирге кабыл алуу (күнүнө 1-2 г) организмдин иммундук реакциясын, атап айтканда, нейтрофилдердин санын жана активдүүлүгүн жогорулатат. Лизин аргининдин аракетин күчөтөт. Лизин кандагы триглицериддердин деңгээлин төмөндөтөт. Лизин пролин жана С витамини менен бирге артериялардын бүтөлүшүнө алып келген липопротеиддердин пайда болушуна жол бербейт, ошондуктан жүрөк кан тамыр патологияларында пайдалуу болот.

Лизин линзанын (хрусталиктин) бузулушун басаңдатат, айрыкча диабеттик ретинопатияда (көз карегинин оорусу).

Жыйынтыктоо

Лизиндин жетишсиздиги белок синтезине терс таасирин тийгизет, натыйжада чарчоо жана алсыздык, табиттин начарлашы, өсүү жана арыктоо, көңүл топтой албай калуу, ачуулануу, көз алмасынан кан агуу, чачтын түшүшү, аз кандуулук жана репродуктивдүү көйгөйлөр пайда болот. Синтетикалык лизин тоютту жана тамак-ашты байытуу үчүн колдонулат.

Лизинди алуудагы негизги булактарга жумуртка, эт (өзгөчө кызыл эт, козу, чочконун эти, канаттуулар), соя, буурчак, сыр (өзгөчө пармезан) жана балыктын айрым түрлөрү (мисалы, треска жана сардина) кирет. Көпчүлүк дан эгиндеринде лизин аз, ал эми буурчак өсүмдүктөрүндө лизин абдан көп.

Колдонулган адабияттар:

1. Рональд Клатц, Роберт Голдман [Текст]/ Рональд Клатц, Роберт Голдман // «Эра молодости (Anti-aging революция), изд. Москва, Санкт-Петербург, «Ост», 2007 г.
2. И.Л. Кнуняни [Текст]// Химическая энциклопедия: в 5 т. / гл. ред. И.Л. Кнунянц и др.. - М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1988. 623 с.
4. Ленинджер А. Биохимия [Текст]// А. Ленинджер. Москва: Мир, 1976.957 с.
6. Бобрешова О.В. [Текст]/ Лизин одна из важнейших незаменимых аминокислот в обеспечении полноценного питания // О.В. Бобрешова и др.; под общ. ред. А.С. Фаустова. - Воронеж: Воронежский государственный университет, 2003. — 80 с.
3. Шапошник В.А. [Текст]/ Разделение валина, лизина и глутаминовой кислоты электродиализом с ионообменными мембранами // В.А. Шапошник,
48. Дэвени Т. [Текст]/ Аминокислоты, пептиды и белки // Т.Дэвени, Я.Гергей. -М.: Мир, 1976.-368 с.
76. Гринштейн Дж[Текст]/ Химия аминокислот и пептидов // Дж. Гринштейн, М. Виниц М.: Изд-во «Мир», 1965. - 824 с.

УДК: 51.37.02(575.2)

Ырысбаева Айсырга Алмаматовна

окутуучу,

Ош мамлекеттик педагогикалык университети

E-mail: aisyrge160209@mail.ru

ОРТО МЕКТЕПТЕРДЕ ОКУУЧУЛАРДЫ САБАККА КӨНҮЛҮН БУРДУРУУДА КОЛДОНУУЧУ МЕТОДДОР

Аннотация: Учурда окуучулардын сабакка болгон көңүлүн бурдуруу максатында окутуунун эффективдүү формаларын жана методдорун изилдөө активдүү жүрүп жатат. Анткени окуу материалын өздөштүрүүнүн сапатына жаңычыл технологияларды колдонуу өбөлгө болоору шек туудурбайт, анын үстүнө мамлекеттин саясатында да бул багытка олуттуу маани берилип жатат. Макала мугалим сабагында окуучулардын сабакка көңүлүн бурдуруунун методдорун колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүнө арналган. Сабактарда окуучулардын көңүлүн бурдуруунун жолдору жөнүндө кеңири баяндалат.

Түйүндүү сөздөр: мугалим, окуучу, метод, сүрөт, экстрасенс, проектор.

МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВНИМАНИЯ УЧАЩИХСЯ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация: В настоящее время изучаются эффективные формы и методы обучения, чтобы привлечь внимание студентов к уроку. Нет сомнений в том, что использование инновационных технологий будет способствовать повышению качества учебных материалов, и государственная политика придает большое значение этой сфере. В статье рассматриваются возможности использования учителями методов для вовлечения учеников в урок. На уроках подробно рассказывается, как привлечь внимание студентов.

Ключевые слова: учитель, ученик, метод, рисование, экстрасенс, проектор.

METHODS USED TO ATTENTION STUDENTS IN SECONDARY SCHOOLS

Annotation: Currently, effective forms and methods of teaching are being studied in order to attract the attention of students to the lesson. There is no doubt that the use of innovative technologies will improve the quality of educational materials, and government policy attaches great importance to this area. The article discusses the possibilities for teachers to use methods to involve students in the lesson. The lessons detail how to get the attention of students.

Key words: teacher, student, method, drawing, psychic, projector.

Мугалимдик кесипте татаал компоненттердин бири – бул окуучулардын билимин жогорулатуу үчүн сабак учурунда окуучунун көңүлүн сабакка буруу болуп эсептелет. Бул жаңыдан ишин баштаган жаш мугалимдер үчүн бир топ эле татаал, анткени окуучу жаңы мугалимге калыптанбаган. Окуучунун аң-сезими мугалим тарабынан берилген материалдын маанисин жана пайдалуулугун толук түшүнбөйт, ошондуктан мугалим өзүнүн ишмердүүлүгүн окуучулардын көңүлүн топтоп, аларды сабакка көңүл бура турган кылып уюштурушу керек. Окуучулардын көңүлүн активдештирүү аркылуу ишке ашырууга болот.

1. Башка тил.

Мугалим сабакты баштаарда чет тилде же ойдон чыгарылган тилде баштаса, окуучулардын көңүлүн эң башынан тартып алат. Ушундай жол менен сабакты телефон ойноп жаткандардын да көңүлүн бурдура алат, анткени алар эмне болуп жатканын түшүнүш үчүн угушу

керек. Мен бул методду сабак учурунда пайдаланып көрдүм. Жыйынтыгы жакшы болду. Эң негизгиси уялбоо керек.

2. Экстрасенс бол

Бул метод окуучулардын курамын алдын ала билгендер үчүн ылайыктуу.

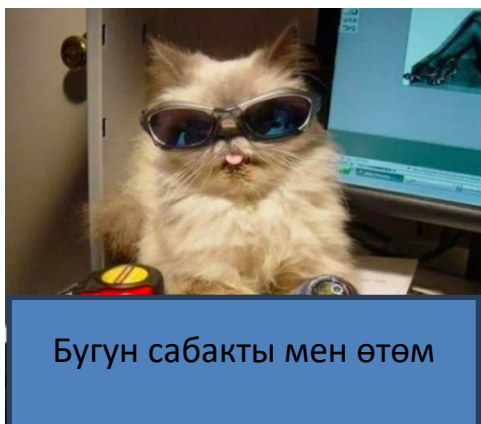
Сыйкырдуу рецепт:

- окуучулардын социалдык медиа аккаунттарын изилдеңиз
- Кээ бир кызыктуу фактыларды чогултуу
- Окуучулардын темасына фактыларды байланыштырыңыз
- Окуучуларды өзүнүздүн маалыматыңыз менен таң калтырыңыз

Бирок, фактыларды тандоодо этият болуу керек. Үй-бүлө, улут, ыйман, саясат темаларын мектепте айтаган жакшы. Окуучулар менен окуучулар кызыккан нерселер жана хоббилер жөнүндө сүйлөшүү оң болот. Окуучулар мындай көңүл бурууга сөзсүз ыраазы болушат.

3. Сабак учурунда күлкүлүү сүрөт кошуу

Азыркы окуучулар заманбап, алардын көңүлүн буруу кыйын, айрыкча интернетте, айланада алаксыгандар көп болгондо. Орточо көңүл буруу болжол менен 10 секунд. Андыктан сабак учурунда окуучуларга пректордун жардамында экранга төмөндөгүдөй сүрөттөрдү темага байланыштырып чыгарып туруу керек. Шок кылуудан коркпосок болот: Сүрөткө парик, күлкүлүү көз айнек, шляпа, жаркыраган галстук тагып кооздоо керек. Тамашалуу болуу коркунучтуу эмес. Окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун жокко чыгарып алуу коркунучтуу болсо керек менимче.

Бугун сабакты мен өтөм

4. Күндөгүдөн башкача фонду колдонуу.

Эреже боюнча, сабак учурунда окуучуларды алаксытпай, чарчатпай турган нейтралдуу фонду тандоону сунуштаймын. Бирок көңүл буруу үчүн, эрежени бир аз бузуп, кызыктуу бир нерсе ойлоп табуу зарыл. Бул кооз сүрөт, плакат, чиймелер менен такта болушу мүмкүн. Жыйынтыгында сабактын темасына байланыштуу кандайдыр бир түрдө чагылдырган нерсе.

5. Классты кызыктуураак жерге алмаштыруу

Сабак үчүн эки жерди алдын ала даярдап алуу керек: бири нейтралдуу, экинчиси жарыгыраак жана жандуураак. Кадимки дубалга салыштырмалуу класстын ички жасалгасы да атмосфераны жандандырат. Сабакты жаратылыш койнунда, музейлерде ж.б. жерде сабак өтүлсө жашоону жана кыймылды кошот. Ашыкча статикалык тыныгуулар болот. Баланын сабакка болгон кызыгуусу артат.

6. Сабак учурунда окуучулар менен машыгуу.

Дайыма компьютерде отурганда бала талып калат. Окуучулар жаш энергиялуу болгондуктан алар кыймылдабай отура албайт. Сабактын ортосунда көнүгүү же бий тыныгуусу деп көнүгүү жасатып койсок болот. Албетте кызыктуу, жеңил көнүгүүлөрдү.

7. Күтүлбөгөн конокту эксперт катары чакыруу

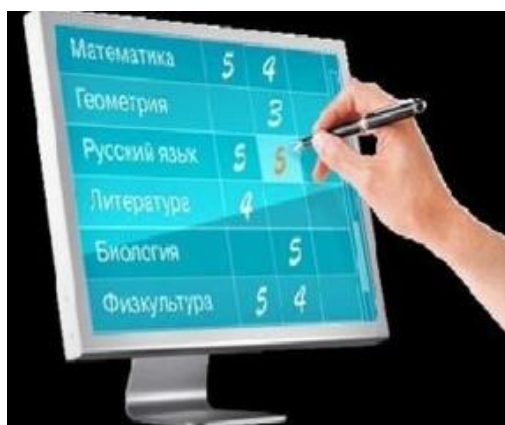
Ар бир адам сюрприздерди жакшы көрөт. Окуучуларга сюрприздер пайдалуу болгондо, аларды ого бетер сүйүшөт. Сабакка мыкты эксперти алып келип, өзүнүн тажрыйбасы менен бөлүшсө, алар үчүн күтүүсүз белек болот. Бирок бул тууралуу окуучуларга айтпоо керек.

8. Сабакта чүчүкулак уюштуруу

Белектер темасын улантуу: окуучулар белектер үчүн бир аз күрөшүү керек экенин түшүндүрүп берүү керек. Жыйынтыгы жакшы болгондорго белек берүү же жакшы баа коюу өзгөчө жагымдуу. Темага байланыштуу. Компьютерде иштөөсүн, тесттен ийгиликтүү өтүү, эң кызыктуу суроо ж.б., шарт болуп калышы мүмкүн. Бул интерактивдүүлүктү кошуп, окуучуларды активдүү болууга түрткү берет.

9. Башка байланыш каналдарын туташтыруу

Мындай учурду элестетип көрөлү. Азыркы учурда баарыбыз Ватсап группалар бар, ошол группаны да жандандырып койсок болот. Окуучу сабактан алаксып калган учурда, ага СМС келет: *"Менин бул сабагымдан эмнени түшүндүм. Мага сенин пикириң керек!"*. Мындай билдирүү бир гана таң калтырбастан, окуучуну кайра сабакка алып келет.

10. Жакшы окугандарга жакшы баа убада берүү

Акыркы, эң жөнөкөй, бирок абдан маанилүү кеңеш – окуучуларга убада кылган бааны бир бал кошуп берүү. Окуучулар күткөн баа алалбай калса абдан кайгырышат, натыйжасы күткөндөрүнөн ашып кетсе абдан кубанышат. Сабакта кошумча маалымат менен бөлүшүп, теманы программада көрсөтүлгөндөн да кеңири кеңейтип өтүү керек. Мугалим үчүн бул кыйын эмес, окуучулар үчүн бул таң калыштуу жана жагымдуу. Стандарттан жана эрежелерден четтөөдөн коркпоо керек. Эксперимент кылып, классты изилдесек, ошондо биздин сабагыбыз эсте каларлык жана кызыктуу өтүп максатыбызга жетибиз [2].

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда: жогорудагы айтылган ыкмаларды окутуучулук компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө ниет кылган ар мугалим пайдаланып окутуунун

кандай форматта өтпөсүн окуучунун көңүлүн өзүнө тартып, сабакка болгон кызыгуусун арттырууга болот. Мугалим дайыма сабак учурунда окуучулардын көңүлүн сабакка бурдурууга аракеттенет. Окуучунун көңүлүн өзүнө буруп, аны белгилүү бир убакытка чейин сактап жок дегенде жаңы материалды түшүндүрүү үчүн жетишүү керек. Окуучулар сабакка мүмкүн болушунча алаксыбай, мугалимди кунт коюп угушу үчүн бир канча ыкмалар жазылды. Акыркы мезгилде окуучулардын көңүлүн сабакка тартуу жана активдештирүү маселеси дагы актуалдуу болуп калды. Окуучунун көңүл бурдуруусун таң калтыруунун, жаңылыктын, көңүл ачуунун элементтери, окуучулардын көңүлүн жана активдүүлүгүнүн пайда болушуна жана өсүшүнө көмөктөшүүчү ыкмалар, психикалык таасир берүүчү ыкмалар каралды.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз педагогикасы: Энциклопедиялык окуу куралы / Башкы ред. Ү. Асанов
2. Орто мектепте окутуунун методдору. Акматали Алимбеков.
3. Педагогика. Бекембай Апыш. Бишкек.

УДК 378.147-322:51

*Кедейбаева Дильбара Арстаналиевна,
п.и.к., доцент, ОшМУ,
e-mail: dilbar_63@mail.ru
Кедейбаева Максат Арстаналиевна,
аспирант, ОшМУ
Дадабаева Нафиса,
магистрант, ОшМУ*

МЕКТЕП КУРСУНДАГЫ ЗАМАНБАП МАТЕМАТИКАНЫН ПРАКТИКАЛЫК САБАКТАРЫН ОКУТУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация. Коом жана өндүрүштүк технологиялардын өнүгүүсү менен адистерге коюла турган талаптар да өзгөрөт. Окутууда компетенттүүлүк мамиле билим берүү программасын окутуунун мазмунун, методдорун жана технологияларын, педагогикалык адистердин квалификациясын, окутуу шарттарын, билим берүүнүн натыйжаларын, студенттердин өз алдынча өнүгүүсүн сапаттуу талдоону жана трансформациялоону талап кылат.

Бул макалада мектеп математикасында практикалык мисал-маселелердин колдонмо жагына көңүл буруу менен окуучулардын билим берүү деңгээлдерин өстүрүү каралган.

Ачкыч сөздөр: окутуунун жаңы технологиясы, мүмкүнчүлүктөр, практикалык мисалдар, кесипке багытталган тапшырмалар, туунду, колдонмо маселе.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ СОВРЕМЕННОЙ МАТЕМАТИКИ В ШКОЛЬНЫХ КУРСАХ

Аннотация. С изменением общества и производственных технологий изменяются и требования к подготовке будущих специалистов. Компетентностный подход в образовании требует качественный анализ содержания обучения, методов и технологий образовательной программы, квалификацию педагогических кадров, условий и результатов обучения, самообразования и саморазвития обучающихся.

В настоящей статье рассматривается обращение внимания на практическую сторону задач и примеров школьной математики и развитие этим уровня знаний учащихся.

Ключевые слова: новая технология обучения, возможности, практические примеры, компетентностно-ориентированные задания, производная, прикладные задачи.

FEATURES OF TEACHING PRACTICAL CLASSES OF MODERN MATHEMATICS IN SCHOOL COURSES

Annotation. With the change of society and production technologies, the requirements for the training of future specialists are also changing. The competence-based approach in education requires a qualitative analysis of the content of training, methods and technologies of the educational program, the qualifications of teaching staff, the conditions and results of training, self-education and self-development of students.

In this article, attention is paid to the practical side of problems and examples of school mathematics and the development of the level of knowledge of students by this.

Keyword: new learning technology, opportunities, practical examples, competence-oriented tasks, derivative, applied tasks.

Экономикалык көз карашта билим берүү системасы конкреттүү билим, билгичтиктер жана көндүмдөр (жаңы вариантта – компетенциялар) топтомуна ээ, заманбап профессионалдык коомдо талап кылынуучу адистерди даярдоо системасы катары каралат. Бул орто кесиптик билим берүүгө да, жогорку профессионалдык билим берүүгө да тиешелүү. Коом жана өндүрүштүк технологиялардын өнүгүүсү менен адистерге коюула турган талаптар да өзгөрөт. Мындай өзгөрүүлөр билим берүүнүн баардык баскычтарында окутуунун өндүрүштүк эффективдүүлүгүн көрсөтүү менен окумуштуулардын изилдөө объектисин түзүүдө [4].

Окутуунун заманбап технологиясы катары : программалык тестирилөө, модуль системасы интерактивдүү окутуу, сынчыл ойлорду өстүрүү программасынын стратегиясы жана башкалар практикаланууда. Жогоруда белгиленген окутуунун жаңы технологиялары окуучулардын чыгармачыл жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн ачуу аркылуу аларды өзүн-өзү өнүктүрүү, ой жүгүртүүсүн өстүрүү, тарбиялоо, билгичтиктерин жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу максаттарын көздөп, окутуу технологиясынын мазмунун жана багыттарын бир топ оптималдаштырып жаңыртты. Айрыкча бул илим негизиндеги тармактарга тиешелүү. Бул мааниде билим берүү системасы инерттүү эсептелет.

Мисалы, азыркы учурда заманбап математика аттракторлор, вейвлеттер, кватерниондор, фракталдар сыяктуу жаңы сандык жана топологиялык структуралар менен иштейт, бирок бул жана башка жаңы түшүнүктөр ЖОЖдор программасына, айрыкча мектептин математика курсуна акырындык менен кирип барууда.

ЖОЖдордогу математика программасы Евклид, Декарт, Лейбниц, Лагранж убагындагы теорияларды үйрөнүүдөн турат. Геометриялык курулмалар, дифференциалдык жана интегралдык эсептөөлөрдүн маанилүүлүгүн төмөндөтпөй, булар математиктин андан ары иштөөсүндө инструмент катары гана колдонуусун айтып өтүү керек.

Бул «инструмент» азыркы учурда колдонмо программалардын математикалык пакеттеринин мүмкүнчүлүктөрү эсебинен модернизацияланган. Maple, MathCad, Scilab ж.б. пакеттер матрицаларды аныктоочуларын эсептеп чыгаруу, теңдемелер системасын чечүүгө, туунду жана интегралды табуу, ошондой эле изилденип жаткан функциянын графигин түзүү мүмкүнчүлүгүн берет [4].

Ошентип, математиканын негизги курсунда заманбап маалыматтык жана коммуникациялык технологиялардан пайдалануу бир топ убакытты үнөмдөйт, бул убакытты жаңы материалды үйрөнүүгө бошотот.

Мунун ордуна эмне сунушталат? Чындап эле, эмне менен алмаштыруу керек деген суроого эки варианттагы жооп табабыз (окуу жараянын бифуркациялоо):

1) Математикалык теориялардын практикалык толук тануусун көбөйтүү зарыл. Бул жерде теңдемелердин тамырын табууга же болбосо график түзүү максатында функцияларды изилдөө маселелерин санын көбөйтүү эмес, балким сапаттуу маселелерди чечүү эске алынат. Мындай мамилеге А.Н. Колмогоровдун редакциялаган “Алгебра жана анализдин башталышы 10-11-кл” окуу китебиндеги тапшырмалар мисал боло алат [3].

2) Фракталдык геометрия, так эмес көптүктөр математикасы, сызыктуу эмес (нелинейная) динамика, башаламандык теориясы, синергетиканын математикалык негизи сыяктуу жаңы математикалык теорияларды үйрөнүү.

Бирок бул эки жол жаңы теориялардын методдорун колдонуп математикалык мисалдарды чечүү болуп биригүүсү мүмкүн. Айрыкча заманбап технологиялар математикалык эксперименттерди өткөрүүнү тездештирүүгө жана визуалдаштырууга (элестетүүгө) жардам берет.

Бул макаланын максаты: мектеп математикасында практикалык мисал-маселелердин колдонмо жагына көңүл буруу менен окуучулардын билим берүү деңгээлдерин өстүрүү.

1-бөлүк боюнча токтололу. Азыркы замандын башкы өзгөчөлүгү болуп курчап турган дүйнөнүн улам барган сайын өтө тездик менен өзгөрүшү эсептелет. Өзгөрүүнүн масштабы, анын адамдын өзү жана коомдун бардык чөйрөсүнүн жашоосу үчүн таасири абдан чоң болгондуктан, ал цивилизациянын өнүгүүсүнүн жаңы глобалдуу проблемасын – өзгөрүп турган дүйнөдөгү адам проблемасын жаратты. Мындан жашоо-тиричилигибиздин бардык чөйрөсүндө, анын ичинде билим берүү системасында жаңылануунун зарылдыгы келип чыгат. Жаңылануунун максаты – алынуучу натыйжага багытталган, компетенттүүлүк мамилеге негизделген билим берүүнүн жаңы стратегиясын жүзөгө ашыруу, инсандын чыгармачыл потенциалын ачып көрсөтүүгө багытталган инновациялуу жана өнүктүрүүчү окутуунун методдорун кеңири колдонуу, калктын бардык катмары үчүн сапаттуу билим алуунун мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу [5].

Жалпы эле билим берүүнүн, анын ичинде математикалык билим берүүнүн мазмунуна карата коомдун көз карашы өзгөрүп жаткандыгы талашсыз. Азыр тышкы чөйрө менен мамиле түзгөнгө жөндөмдүү, ал чөйрөгө ыкчам ыңгайлаша жана анда аракет жүргүзө алган функционалдуу сабаттуу адис керек болууда.

Ушул тапта мектептер жетекчиликке алып иштеп жаткан жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты жана предметтик стандарттар – негизги ченемдик документтер. Алардын талабы боюнча мектептин милдети — окуучуларга билимдерди эле берүү эмес, ал билимдерди турмушта, практикада колдонууга көнүктүрүү.

Окутууда компетенттүүлүк мамиле билим берүү программасын окутуунун мазмунун, методдорун жана технологияларын, педагогикалык адистердин квалификациясын, окутуу шарттарын, билим берүүнүн натыйжаларын, студенттердин өз алдынча окуп-үйрөнүүсүн жана өз алдынча өнүгүүсүн сапаттуу талдоону жана трансформациялоону талап кылат [4].

10-11-класстарда рационалдык, иррационалдык, тригонометриялык, көрсөткүчтүү, логарифмдик туюнтмаларды, функцияларды, теңдемелерди, барабарсыздыктарды жана алардын системаларын кароо жана терең өздөштүрүү улантылат, туунду жана интегралды колдонуунун жөнөкөй ыкмаларын маселелерди чыгарууда пайдаланып, математиканын прикладдык багыты күчөтүлөт [3].

Ошентип, математиканы үйрөнүүнүн жалпы максаттарына төмөндөгүлөр таандык:

- окуучуларда ынтызарлыкты жана ой-жүгүртүүнү өнүктүрүү;
- окуучуларда математикага гана таандык болгон баалуулуктарга кызыгууну ойготуу;

- XXI кылымда эмгек ресурстарын өнүктүрүү үчүн окуучулардын (прикладдык) колдонмо математикада билимдерин жана жөндөмдүүлүктөрүн жогорулатуу;
- башка предметтер менен математикалык байланыштарды тургузуу, турмуштук жагдайларда колдонулуучу математика боюнча билимдерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүү;
- окуучуларда практикалык жана математикалык маселелерди чыгаруунун жолдорун табуу көндүмдөрүн арттыруу.

“Биз билим берүүнүн жаңы маданиятын түптөп жатабыз, эми артка жол жок” деген фин билим берүү системасын реформалоо иштеринин башында турган, доктор Вилхо Хирви. Мына ошол жаңы маданияттын өзөгүнө билим берүүнү жетектеген органдар менен мугалимдердин ортосун бекемдеген ишеним орноду. Мындай ишеним реформанын ийгиликтүү жүрүшүн гана камсыз кылбастан, ал мугалимдердин өздөрүнүн иши болуп калды [2, 17-бет].

Ошол себептүү мугалимге сабакка ылайыктуу кесипке багыттуу тапшырмаларды тандоо, табуу, издөө, түзүү сыяктуу жумуштарды жүргүзүүсү келип чыгат.

Кесипке багытталган тапшырмалардын салттык маселелерден өзгөчөлөнгөн белгилери катары төмөнкүлөрдү көрсөтүүгө болот:

- турмуштук жагдайды имитациялоочу (ишкердик түзүмү);
- окутуучулук (үйрөтүүчүлүк) мүнөзү;
- предметтик билгичтиктер;
- кадимки окуу маселелерине салыштырмалуу берилгендердин топтомунун сезилерлик көп болушу (ашыкча берилгендер да болууга тийиш);
- зарыл болгон айрым маалыматтардын жетишсиздиги (окуучулар ар түрдүү булактарды пайдаланып, мындай маалыматтарды өз алдынча толуктоосу божомолдонот).

Мындан кесипке багытталган тапшырмаларга коюлуучу негизги талаптар келип чыгат:

1. Кесипке багытталган тапшырмалар белгилүү үлгүнү калыбына келтирүүдөн билимди өз алдынча толуктоого өтүүнү талап кылат;
2. Кесипке багытталган тапшырмалар тааным эмес проблеманы же жагдайды анализдөөгө жаңы, мурда үйрөтүлбөгөн мамилени издөөнү жана иштеп чыгууну талап кылат. Бул жерде проблеманы, жагдайды чечүү практикалык мааниге, же личносттук-социалдык же таанып-билүүчүлүк кызыкчылыкка ээ болушу мүмкүн.
3. Кесипке багытталган тапшырмалар оозеки же жазуу жүзүндө белгилүү параметрлерге (тематикага, коммуникативдүү маселеге, көлөмгө, форматка) ээ болот.
4. Кесипке багытталган тапшырмалар бардык, негизги жөндөмдөрдү калыптандыруу процессинин эффективдүүлүгүн көтөрүү максатында информациялык-компьютердик технологияларды (ИКТ) аң сезимдүү, далилдүү жана орундуу колдонууну талап кылат.

Учурда компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды иштеп чыгуу педагогдордун, методисттердин жана мугалимдердин алдындагы актуалдуу проблема. Окуучуларга материалдын баяндалышы көбүн эсе маалымат берүү менен чектелип, аларда жаңы материалды өздөштүрүүдө да, алынган билим-билгичтик жана көндүмдөрдү колдонууда да вариативдүү мүнөздөгү, окуучулардын чыгармачыл ишмердиги үчүн тапшырмалар өтө эле аз дээрлик жокко эсе, орто мектептин математика боюнча окуу китептеринде, колдонмолордо, дидактикалык материалдарда компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар дээрлик жетишсиз. Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды түзүү бир топ түйшүктүү болгондуктан, математика мугалимдери аларды сабактарда айрым учурларда гана колдонушат [1].

Компетенттүүлүккө багытталып түзүлгөн тапшырмаларга мисал келтирейли:

Тема: Кыймылдын ылдамдыгы. Функциянын туундусунун аныктамасы. Туундунун механикалык мааниси.

Негизги компетенттүүлүк: маалыматтык компетенттүүлүк.

Предметтик компетенттүүлүк: аналитикалык функционалдык.

Стимул: Нерсени кыймыл закону боюнча анын бир калыпта ылдамдатылган же бир калыпта акырындатылган кыймыл экендигин аныктоого болот.

Тапшырманын баяндалышы: Чекиттин кыймыл закону $S = 80t + t^2 - \frac{t^3}{3}$, барабардыгы менен берилсе, кыймыл башталгандан тартып токтогонго чейинки убакытты жана ал убакыт ичиндеги аралыкты тапкыла. Чекиттин кыймылынын графигин тургузуула. График аркылуу чекиттин кыймылы бир калыпта ылдамдатылган же бир калыпта акырындатылган экендигин аныктагыла.

Маалымат булагы: Функциянын туундусунун механикалык мааниси. $y = x^n$ функциясы. Квадраттык функция.

Текшерүү инструменти:

- Кыймыл башталгандан тартып токтогонго чейинки убакытты табууга – 1 упай;
- Ал убакыт ичиндеги аралыкты табууга – 1 упай;
- Чекиттин кыймылынын графигин тургузууга – 2 упай;
- График аркылуу чекиттин кыймылы бир калыпта ылдамдатылган же бир калыпта акырындатылган экендигин аныктоого – 1 упай;
- Нерсенин кыймыл закону боюнча анын анын бир калыпта ылдамдатылган же бир калыпта акырындатылган кыймыл экендигин аныктоого – 2 упай.

Жыйынтыктоо

Жыйынтыктап айтканда, билим берүүнүн сапатын жогорулатууда компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалардын мааниси, орду, анын структурасы математиканын прикладдык аспекти ачып көрсөтүүдө эң эле эффективдүү каражат экендиги шек туудурбайт. Өзгөчө математиканын ички байланышын, бирдиктүүлүгүн, түшүнүктөр тууралуу маалыматтарды системалаштырууда, чоңдуктардын арасындагы байланыштарды, катыштарды тургузууда, математиканын колдонуштарынын чегин, күчүн көрсөтүүдө мындай тапшырмалар таасирдүү өбөлгө боло алат.

Колдонулган адабияттар:

1. Математика боюнча компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар Методикалык колдонмо/ М.Алтыбаева, А. Аттокурова, Д. Кедейбаева ж.б. – Ош, 2021.-127б
2. Фин керемети 2.0: Фин мектебиндеги ийгиликтүү реформалардан дүйнө эмнени үйрөнө алат?/ Которгон Э.Абжапарова, Б. Абдуллаев – Б.: 2019 – 272б.
3. Алгебра и начала анализа: Учеб. для 9-11 кл. общеобразоват. учреждений [Текст] / А. Н. Колмогоров, А. М. Абрамов, Ю. П. Дудницын и др.; Под ред. А. Н. Колмогорова. – 12-е изд. – М. : Просвещение, 2002. – 384 с.
4. Павлова, Л. В. Компетентностные задачи как средство совершенствования предметно-методической компетентности будущего учителя математики / Л. В. Павлова. — Текст : непосредственный // Проблемы и перспективы развития образования : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Пермь, апрель 2011 г.).
5. Мамонтова, Т. С. Роль приемов методической деятельности в профессиональной подготовке учителей математики [Текст] / Т. С. Мамонтова // Роль молодых ученых в решении проблем средней и высшей школы : материалы межвуз. науч.

конф. молодых ученых. – Ишим : Изд-во ИГПИ, 2002. – С. 25–31. 4. Мамонтова, Т. С. Об одном приеме составления тематического

УДК 316.3

*Алакенова Эльвира Алмазовна,
магистрант КНУ им. Ж.Баласагына*

КАЙРЫМДУУЛУК ЧӨЙРӨСҮНДӨГҮ ТЕРМИНДЕРДИН ЭВОЛЮЦИЯЛЫК ТАРЫХЫ

Аннотация: макалада заманбап тарыхнааманын негизинде кайрымдуулук чөйрөсүндөгү терминдердин эволюциясы изилденген. «Кайрымдуулук» жана «меценаттык» түшүнүктөрүнүн катышын чагылдырган. Азыркы этапта мамлекетти кайрымдуулук кылуучулардын чөйрөсүнөн чыгарып салуу тенденциясы байкалып жатат деген тыянак сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: кайрымдуулук, меценаттык, филантропия, демөөрчүлүк.

ИСТОРИЯ ЭВОЛЮЦИИ ТЕРМИНОВ В СФЕРЕ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: в статье на основе анализа современной историографии осуществлена попытка показать эволюцию терминов в сфере благотворительности. Статья освещает соотношение понятий “благотворительность” и “меценатство”. Предлагается вывод, что на современном этапе наблюдается тенденция к исключению государства из круга благотворителей.

Ключевые слова: благотворительность, меценатство, филантропия, спонсорство.

HISTORY OF THE EVOLUTION OF TERMS IN THE SPHERE OF CHARITY

Annotation: in the article basing on the analysis of the contemporary historiography an attempt to show the evolution of the definitions in the sphere of charity was done. The article illuminates the correlation of the definitions “charity” and “sponsorship”. The conclusion is made that the tendency to the exclusion of the state from the philanthropists are observed in the contemporary period.

Key words: charity, sponsorship, philanthropy.

Проблема благотворительности активно освещается в историографии еще с XIX века. В связи с распространением благотворительной деятельности начинается осмысление этого явления. Это было обусловлено развитием капиталистических отношений и формированием прослойки предпринимателей, которые сосредоточили в своих руках значительные капиталы, и стали той социальной силой, которая потенциально обеспечивала материальные предпосылки к росту благотворительности.

Значительный вклад в освещение вопроса благотворительности в этот период сделали такие исследователи как П. И. Георгиевский, С. К. Гогель, Е. Д. Максимов и др. Тематика этого периода была такой: общие проблемы благотворительности, государственная система защиты населения (П. И. Георгиевский), основные направления благотворительности (Е. Д. Максимов).

Обзор дореволюционной историографии доказывает повышенный научный интерес к теме благотворительности на рубеже XIX – XX веков. Исследовались различные аспекты феномена благотворительности, такие как история благотворительности и ее периодизация, современная законодательная база. Труды исследователей дают основания сделать вывод о важности благотворительной помощи в данный период как основного фактора социальной помощи в государстве.

С приходом советской власти исследования по вопросам благотворительности были прекращены, а данная тема была признана буржуазной и была запрещена. Само явление благотворительности признавалось «... социальным явлением классового, прежде всего, буржуазного общества, и в системе советского тоталитаризма благотворительности не нашлось места ни в энциклопедических словарях, ни в общественной жизни» [1, с. 39]. Единственным исключением были работы по истории общества Красного Креста, основанного во второй половине XIX века. Но и там его дореволюционная деятельность освещалась схематично и невнятно, к тому же с преимуществом не анализа, а критики [2, с. 132].

Сегодня особенно актуально стоит вопрос благотворительности в обществе. Это связано как с активизацией научных исследований по этой тематике, так и с требованиями современной жизни, жизненной необходимостью. Так или иначе, у нас на слуху постоянно такие слова как «благотворительность», «добро» и т.п. Встает вопрос, какой же смысл кроется за этими понятиями.

На самом деле, выражение «жить по понятиям» присущ определенной категории людей, подходит всем. Ведь понятие – синтез исторической традиции и определенной договоренности. Ученые договариваются, какой смысл они будут вкладывать в то или иное понятие, какая именно вещь будет называться так, а не как иное. Одинаковое понимание понятия обеспечивает понимание между учеными.

Так же в повседневной жизни мы усваиваем понятия, благодаря которым различают хорошее и плохое. Еще Сократ говорил, что необходимо лишь объяснить человеку, что такое добро, и он начнет его делать, а соответственно все злые поступки – от незнания.

У корня понятия «благотворительность» лежит понятие «благо», введенное Аристотелем, лат. *summum bonum*. С этого времени начинается толкование этого понятия, чем занимались вначале философы. Вопрос о благе относился к философии в связи с пониманием смысла бытия и человеческого существования как вопроса о высшем благе, в зависимости от которого определялась относительная ценность всех других благ. Философы под понятием «благо» понимали то, что люди желают само по себе, а не через его последствия. Ведь большинство людей согласится, что счастье лучше, чем несчастье, дружба лучше вражды и тому подобное.

В вопросе о том, что есть благо, мнения античных философов разделились. Одни считают, что благо заключается во всеобщей любви, вторые – в том, чтобы радоваться красоте, а другие ищут его в удовольствии. С того, каким образом определяют понятие «благо», вытекает все остальное в этике, ведь люди должны в своих действиях творить как можно больше блага и соответственно как можно меньше зла.

Античная философия рассматривала благо в блаженстве – «эвдемонии», содержание которой трактовалось различными представителями различных направлений: как наслаждение (киренаики, Эпикур) [6] или воздержание от страстей (пифагорейцы) [3], как добродетель в смысле господства высшей, разумной природы над низшей (Аристотель, стоики). Аристотель различает благо трех родов: телесные (здоровье, сила и т.д.), внешние (богатство, честь, слава и т.д.) и душевные (острота ума, нравственная добродетель т.д.).

Независимо от того, как философы определяли понятие «благо», все они трактовали его как то жизненно необходимое, без чего человек не может нормально существовать.

В Средние века понятие блага полностью совпадает с понятием Бога, но не утратило своего понимания как самого необходимого в жизни человека.

Философы раскрывали высокое содержание понятия благо, а на бытовом уровне в это понятие мы вкладываем чуточку иной смысл. Здесь благо – это также то, без чего человек не может нормально существовать, но уже не в духовном, а в материальном смысле, то есть это одежда, еда, крыша над головой и т.п.

Само слово благотворительность состоит из двух частей «благо» и «действовать». Таким образом, благотворительность можно толковать как действовать на благо. Но это очень широкое толкование, которым на сегодня оперировать трудно. Такое понятие может каждый понимать по-своему, что нарушает понимание в научном мире. Поэтому каждый исследователь пытается изучать историю понятия и обосновать свое.

На сегодня понятие благотворительность до сих пор имеет широкий смысл от обычной материальной помощи к меценатству. Поэтому рассмотрим эволюцию понятия благотворительность. Показать, какой вид имело понятие благотворительность в Средние века, сделала попытку российская исследовательница Л. Б. Сукина в работе «Понятие благотворительности в культуре русского Средневековья». Исследовательница приводит толкование из словаря древнерусского языка X–XIV века: «благотворение» – осуществление добрых дел, благотворительность; «благотворие» – добрые дела, милостыня; то есть это понятие могло означать действие а также саму милостыню; «благотворить» – делать добро. Она приходит к выводу, что в времена Средневековья благотворительность существовала как этическое и религиозное понятие. Но мыслилась она в форме милостыни в пользу церкви и нищим [4, с. 20].

Российская исследовательница Г. М. Ульянова в разделе своего диссертационного исследования «терминология» также показывает значение понятия благотворительность в Средневековье. Относительно Средневековья Г. М. Ульянова пришла к выводу, что содержание понятия «благотворительность» обусловлено тем, что благотворительность являлась необходимым элементом поведения благочестивого христианина, которая обеспечивала спасение в загробном мире и покой души в мире земном [5, с. 134].

Само понятие «благотворительность» начало активно употребляться в XVIII веке. Вместе с ним активно употреблялось словосочетание «благотворительные учреждения».

Что же касалось XIX века, то употребление термина «благотворительность» нашло отражение в «Толковом словаре живого Великорусского языка» В. И. Даля и словаре Брокгауза-Эфрона. Энциклопедический словарь XIX века Брокгауза-Эфрона определяет благотворительность как проявление сострадания к ближнему и моральный долг зажиточного спешить на помощь неимущему. В словаре Даля приводятся такие слова: «благо» – как синоним слова «добро»; «благость» как высшая степень любви и милосердия, сочетание всех добродетелей. В. И. Даль отмечает, что в сложных словах корень «благо» сохраняет значение «добро». Далее приводятся слова «благодатель» – добродетель; делающий добро.

В XIX веке наряду со словом «благодетель» в лексикон вошло слово «жертвователю». В словаре Даля «жертвовать» означает лишать себя чего-либо добровольно в пользу других [5, с. 131].

В сфере благотворительности бытует также еще один термин – «призрение», происходящий от глагола «призреть», бросить на кого-то взгляд с сочувствием, или «приютить». Термин «призрение» употребляется в отношении групп населения, нуждающихся в защите, а именно детей, старцев и инвалидов, то есть тех, кто не может сам себя обеспечить. Существовал также термин «общественное призрение»,

употреблявшийся в отношении административных органов и в государственном делопроизводстве.

Также употреблялся термин «попечительство» – забота о ком-нибудь и «попечитель» – лицо, которое занимается учреждением, но не состоит в ней на службе. С начала XIX века распространяется также словосочетание «помощь бедным» или «помощь неимущим» [5, с. 131].

В советский период термин «призрения» было заменено на «социальное обеспечение», а в 1990-е на «социальную защиту». В круг действия органов социальной защиты было включено решение специфических вопросов здравоохранения, образования, обеспечения старости, труда и др., что касалось благополучного существования населения и осуществлению основных общественных прав личности [5, с. 132].

На современном этапе над определением понятия «благотворительность» работают такие ученые, как Г. Н. Ульянова, А. Р. Соколов, А. Н. Доник, Ю. Гузенко, В. И. Савицкий и др. едва ли не все они определяют благотворительность через деятельность, связанную с предоставлением финансовой и материальной помощи тем, кто в ней нуждается. Среди исследователей заслуживает внимания мнение Г. М. Ульяновой. Исследовательница оговаривает, что до сих пор нет четкого определения понятия «благотворительность», а также отмечает, что неверно каждое доброе дело называть благотворительностью, хотя и не обосновывает свою мысль. По Г. М. Ульяновой термин «благотворительность» касается сферы общественной активности, связанной с передачей юридическими и физическими лицами денежных и материальных средств, а также с личным использованием частных лиц в деле помощи нуждающимся [5, с. 134].

Еще один исследователь благотворительности А. Р. Соколов приводит следующее определение: благотворительность – это добровольная социальная деятельность, связанная с бесплатной передачей материальных ценностей, в том числе и созданных трудом в процессе самой благотворительной деятельности и направлена на достижение большего социального благосостояния.

Одним из спорных вопросов терминологии в сфере благотворительности является соотношение понятий «благотворительность» и «меценатство». Сам термин «меценатство» своими корнями уходит во времена Римской империи. В I в. до н. э. в Риме жил человек по имени Меценат. Он был известным государственным деятелем при императоре Октавиане Августе. Меценат был известным и богатым, принадлежал к сословию всадников, считался потомком этрусских царей. Лучшие поэты того времени находили в меценате почтенного покровителя и защитника. Он помогал Вергилию, Горацию, Луцию Варии Руфу и другим. Попечение о поэтах сделало имя Мецената символом финансовой, экономической, политической и даже религиозной поддержки творческой и просветительской деятельности литераторов, музыкантов, архитекторов, скульпторов, художников, ученых, педагогов – тех, кто был талантливым, но не имел финансовых средств.

Наряду с меценатством сегодня часто выживается английское понятие «спонсорство», которое по вышеупомянутым авторам означает расходы фирм или частных лиц на культурные цели, реализация которых сопровождается определенной заинтересованностью или прямым интересом в рекламе определенной продукции, деятельности, повышении социально-культурного статуса, накоплении социального капитала для достижений в бизнесе, политике и т. п.

Таким образом, благотворительность – это деятельность, связанная с добровольной, бескорыстной передачей средств или материальных ценностей юридическими и физическими лицами тем, кто в этом нуждается.

Начиная с XIX века понятие «благотворительность» претерпевает изменения – из круга благотворителей постепенно исключается государство. И уже сегодня подавляющее

большинство определений подчеркивают негосударственный характер благотворительности.

Относительно соотношения понятий «благотворительность» и «меценатство», то общепризнанным является понимание меценатства как формы благотворительности. Только благотворительность и меценатство отличаются своими мотивами. Если благотворительность связана с милосердием, то меценатство – с протекционизмом. Само понятие благотворительность шире, чем понятие меценатство. При этом понятие благотворительность касается всех сфер человеческого бытия, а меценатство является важным источником поддержки развития культуры.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Наряду с вышеупомянутыми понятиями сегодня активно употребляется понятие спонсорство, которое также предусматривает предоставление финансовой или помощи юридическим или физическим лицам. При этом государство также не включается в круг спонсоров. Тем не менее, отличительной чертой спонсорства является прагматичный характер. За таким родом помощи всегда стоит определенная цель: повышение собственного авторитета, рекламирование продукции и т. п. Спонсор всегда направляет свою деятельность в ту сферу, где он может получить вознаграждение.

По нашему мнению, терминологический аппарат в сфере благотворительности еще недостаточно разработан и требует дальнейших исследований. Поскольку сегодня происходит становление законодательной базы благотворительности в Кыргызстане, то актуальным является исследование терминологического аппарата института благотворительности.

Использованная литература:

1. Дмитриенко М. благотворительность как атрибут гражданского общества: история и современность // развитие государства. – 1994. – № 6. – С. 37-44.
2. Ковалева С. Благотворительная деятельность в России на рубеже XIX-XX вв. в отечественной историографии (с 197 г. по настоящее время) // Историческая панорама. – 2009. – Вып. 9. – С. 131-135.
3. Огурцов А. П. Благо и истина: линии расхождения и схождения / <http://www.philosophy.ru/iphras/library/wealtrue/ogurzova.html>
4. Сукина Л. Б. Понятие благотворительности в культуре русского Средневековья // Благотворительность в России 2003/2004. – СПб, 2004 – С. 19–24.
5. Ульянова Г. Н. Благотворительность в Российской империи. Конец XVIII–начало XX века: дис. ... доктора ист. наук : 07.00.02. – М., 2006. – 608 с.
6. Этика счастья / <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/1636>

УДК 371.57

*Тагаева Дамира Абылкасымовна,**п.и.к. доцент. ОшМУ**tagaeva.69@mail.ru**Абулкасымова Алина Абдукайымовна,**магистрант, Ош МУ**abulkasymovalina@mail.ru***МАТЕМАТИКА БОЮНЧА КРУЖОК САБАКТАРЫН УЮШТУРУУ**

Аннотация: Макалада математика боюнча кружок сабактарын уюштуруу маселелери каралат. Математиканы окутуу менен сабакка кызыктыруунун бир ыкмасы катары математика боюнча класстан тышкары иштерди уюштуруу иш-чаралары эсептелет. Бул багытта математикалык кружокторду уюштуруу аркылуу окуучуларды предметке кызыктырууга болору айтылат. Математикалык кружок сабактарында математика боюнча кызыктуу маселелер, окуу программасына кирбеген материалдар сунушталат. Макалада математика боюнча класстан тышкары иштерде, кружок сабактарында каралган маселелерге токтолобуз.

Түйүндүү сөздөр: кружок, математика, логикалык маселе, литр, Пифагор.

ОРГАНИЗАЦИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ КРУЖКОВ

Аннотация: В статье рассматривается организация кружковых уроков по математике. Один из способов мотивировать учащихся преподавать математику - это организация, внеклассных занятий по математике. В связи с этим есть возможность привлечь учащихся к предмету, организовав математические кружки. На внеклассных занятиях математического кружка предлагают интересные задачи по математике, материалы которые не включенные в учебный план. В этой статье рассматриваются задачи предлагаемые во внеклассных и кружковых занятиях по математике.

Ключевые слова: кружок, математика, логические задачи, литр, Пифагор.

ORGANIZATION OF MATHEMATICAL CIRCUITS

Annotation: The article discusses the organization of circle lessons in mathematics. One way to motivate students to teach mathematics is to organize extracurricular activities in mathematics. In this regard, it is possible to attract students to the subject by organizing math clubs. Mathematical circle classes offer interesting problems in mathematics, materials not included in the curriculum. In this article, we will focus on the issues covered in extracurricular activities in mathematics, club lessons.

Keywords: circle, mathematics, logical tasks, liter, Pythagoras.

Окуучуларга терең билим берүүдө, ар тараптан тарбиялоодо математикалык кружоктордун ролу зор. Математикалык кружокторду өтүү менен окуучулардын математикага болгон кызыгуусун арттырып, математикалык билимдерин тереңдетип, окуучулардын демилгелүүлүн, өз алдынчалуулугун калыптандырып, ойлоо логикасын өстүрүүгө өбөлгө түзүлөт. Кружок сабактарында жүргүзүлүүчү иш-чаралар негизинен окуучулардын математика боюнча билимдерин кеңейтүү, анын жаңы тармактары менен тааныштыруу, ага кызыгуусун арттыруу жана аларды математиканын айрым маселелерин өз алдынча чече билүүгө машыктыруу максатын көздөйт. Окуу программасынын жана мугалимдин убактысынын ченелүү болушу сабак убагында математикалык өтө кызыктуу бир катар фактыларга толугураак токтолуп отурууга мүмкүнчүлүк бербейт [1].

Математикалык кружокторду өткөрүү менен окуучулардын предметке болгон кызыгуусун арттырып, математикалык билимдери бекемделет, программалык материалдар тереңдетип үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Ошондуктан, математикалык кружокторду туура пландаштырып, үзгүлтүксүз өткөрүп, мектептеги таланттуу, математикага жөндөмдүү жаштарды тартуу зарыл.

Математикалык кружокторду үзгүлтүксүз өткөрүү менен бирге анын жыйынтыгы математикалык кечелер, КВНдер аркылуу математикалык жумалыктарда жогорку деңгээлде көрсөтүүгө болот. Кружоктун такай өтүлүшү аркылуу мугалим менен окуучунун

байланышын күчөтүп, окутуу-тарбиялоо ишинин сапатын жакшыртууга болот. Математикалык кружокту өтүү менен мугалим ошол өтүлгөн материалдын негизинде математика илиминин тактыгын, турмушта эң керектүүлүгүн окуучунун аң-сезимине калыптандыруу керек. Айрыкча азыркы экономикалык татаал шартта кружок абдан манилүү жана зарыл.

Кружокко окуучуларды тартуу үчүн мугалим абдан изденип, чыгармачылык менен даярданышы керек. Материалдар ар кандай адабияттардан алынып, окуучулардын өздөрү да изден менен башка адабияттарды колдонууга, чыгармачылык менен иштөөгө, мамиле түзүүгө тарбияланышат [4].

Төмөндө математикалык кружоктор үчүн айрым маселелерди сунуштайбыз.

1. Ыр түрүндө берилген табышмактар кенже окуучуларды өзгөчө кызыктырат. Алар кыска айтылат да, балдардын эстеринде көпкө сакталат.

Канча экенин саначы?

Бири тентек ак улак,

Бири мүйүздүү кара улак.

Энесинин эмчегин,

Эмип жатат канча улак? (2 улак)

Эрмек тикти эки алма,

Эсен тикти үч алма.

Эми биздин короодо.

Болуп калды канча алма? (беш алма)

Үч мамалак, үч бөжөк,

Тээп жата селкинчек.

Туура санап чыккыла,

Турат айтат жети деп. (алты)

Паравоз, паровоз,

Вагон сүйрөйт опокшош.

Топтолтура үчөөндө

Төрт вагондо киши жок.

Канча бардык вагондор? (жети)

Бизде эки улак бар?

Так секирген чунактар.

Кана санап берсеңер?

Канча аларда кулак бар?

Канча аларда туяк бар?

Кулак, туяк биригип,

Канча болду санаңар? (чыгарылышы: 2 улакта: 4-кулак, 8 туяк; Кулак, туяк биригип – 12)

Бизде сегиз улак бар,

Так секирген чунактар.

Балдар санап көргүлө,

Канча аларда кулак бар?

Канча аларда туяк бар? (16 кулак, 32 туяк)

Он алманын үчөөсүн,

Асан сурап алсачы.

Айтчы, анда окуучум.

Калды сенде канчасы? (жети алма)

Төрт ботосу менен маң баскан,

Төрт аягы менен тең баскан.

Чунак кулак жети эчки,

Төрт козулуу эки кой,

Баары канча санап кой? (бардыгы: 1 төө + 1 бото + 7 эчки + 4 козу + 2 кой = 15)

Бир алманы атама,

Бир алманы апама,
 Дагы берем экөөнү,
 Агам менен эжеме.
 Болсо менде жети алма,
 Калат менде канча алма? (3 алма)
 Табакта болсо, беш алма,
 Колунда болсо эки алма,
 Кошкондо бардык алманы,
 Болот экен канча алма? (7 алма)
 Төрт мүйүздүү, бир куйруктуу,
 Тындырат дайым буйрукту.
 Чөптөн тумак киет,
 Чөптөн тоону үйөт. (Айры)
 Талдан учкан топ торгой,
 Эмес бироккөп торгой.
 Алында анык баштоочу,
 Артында төртөө коштоочу,
 Жана айланып карасак,
 Соңунда бирөө келатат,
 Алдында төртөө топтошуп,
 Тизилип барат алыстап,
 Ойлооң түзүк болсо, эгер,
 Канча торгой санап көр. (5 торгой)
 Ай балдарым, балдарым,
 Колуңарга калем ал,
 Эки эчкинин мүйүзү,
 Канча болот санап ал. (4)
 Бир кутуда 12 түр,
 Түстүү карандаш салынган.
 Үч кутуда канча болот,
 Кана эмесе ылдам тап? (36 карандаш)
 Беш бир тууган бир үйдө жашайт? (манжа)
 Үч жуп түстүү үйлөмө шар
 Бар болуучу Токондо.
 Жарып алды бир даанасын
 Канча калды ошондо? (беш)
 Атам байлап кер кашка атты,
 Бардык туягына така какты.
 Анын алдындагы кутучада,
 Дагы 2 така ашып жатты.
 Эсепти кыйын билсең,
 Атамдын такасы канча экенин тапчы? (алты)
 Эки бир тууган
 Бир-бирине колун сунган.
 Бирок ортодо суу,
 Эки бир тууганды бөлүп турган. (көпүрө)
 Алты чымчык даракка
 Учуп келип отурса.
 Канча болот бардыгы
 Үчөө дагы кошлса? (9)
 Кагаз, калем албай туруп
 Эсептейли, табалы.

Бир дептерде 24 бет,
 Анда канча анын барагы? (12)
 Беш козуга беш козуну
 Кошо билет бүт баары.
 Бирок анын канча болот
 Кулактары, буттары? (чыгарылышы: $5+5=10$ козу; $10 \times 2 = 20$ кулак; $10 \times 4 = 40$
 буттары, баары: $20+40 = 60$).
 Эсептегиле эки эчки,
 Канча болот бир жылда деги? (10)
 Бир табышмак айталык,
 Татаал эмес анчалык,
 Сен олтурсаң, стулга
 Болоорун айт, канча бут? (алты)
 Бир эмес, төрт бутум бар,
 Бирок, такыр баса албайм.
 Үстүмдө тамак турса да,
 Эч качан аны тата албайм.(стол)

12 баласы, 52 небереси, 7 жээни жана да 365 чөбөрөсү бар. Бул эмне? (жыл мезгили)

Карынбайдын жылкы, уй, кой жана тооктору бар. алар көп. Кана эмесе, аларды саноого жардам берели:

Уй менен койдун туягы – 56,
 Уй менен тооктун шыйрагы – 34,
 Жылкы менен койдун туягы – 64,
 Бардык туяктардын саны – 92 болсо,
 Анда жаныбарлардын саны канча? (Жообу: 26. Чыгарылышы: $56:4=14:2=7$
 ден кой, $34-28=6:2=3$ тоок; $64-28=36:4=9$ жылкы, 56 (уй, кой) + 36 (жылкы)
 $=92$; 7 уй + 7 кой + 3 тоок + 9 жылкы = 26).

Козулар менен тооктордун буттарынын саны – 18 болсо, анда алардын саны канча? (чыгарылышы: 2 тооктун буту, 4 козунун буту = 6 бардык буттар, эми $18:6=3$, 3 козу 3 тоок болгон. Анткени $3 \times 4 = 12$. $3 \times 2 = 6$, $12 + 6 = 18$ буттары).

2. "Аягы беш менен бүткөн сандардын квадратын эсептөө" - бештин алдындагы санды өзүнөн кийинки келүүчү санга көбөйтүп аягына 25 санын жазып коюу керек. Мисалы: $35^2 = (3 \times 4) 25 = 1225$;
 текшерүү: $35 \times 35 = 1225$ [2].

3. "Санды он бирге көбөйтүү"-эки орундуу санды он бирге көбөйтүү үчүн сандын цифраларын – бирдигин оң жакка, ондугун сол жакка жылдырып, ортосуна алардын суммасы жазылат: $XU \times 11 = X(X+U)U$; Мисалы: $25 \times 11 = 275$; Эгерде сумма эки орундуу сан болуп калса, анда анын ондугу берилген сандын ондугуна кошулат. Мисалы: $67 \times 11 = 737$; б.а.көбөйтүндү $(6+1) 37$ саны болот.

4. "Санды токсон тогузга көбөйтүү"-берилген санды токсон тогузга көбөйтүү үчүн ал санды жүзгө көбөйтүп, көбөйтүндүдөн көбөйтүүчүнү кемитип коюу керек. Мисалы : $34 \times 99 = 3400 - 34 = 3366$; Демек, $34 \times 99 = 3366$ [3].

Математиканын турмуштагы зарылчылыктан келип чыккан натыйжалары, тарыхый-экскурстары, терминдин тарыхый-лингвистикалык түшүндүрмөлөрү, окшоштуктар ж.б. материалдары кружок сабагын жандандырууга өбөлгө болуу менен окуучулардын математикага болгон кызыгуусун арттыра алат. Мына ушундай тарыхый материалдардан да мисал келтире кетели.

Литр ким болгон? Баарына эле маалым болгондой, литр - 4^0 С температура мезгилиндеги бир килограмм суунун көлөмүнө туура келүүчү чоңдук б.а. көлөм бирдиги. Бирок «литр» термини француз Клоу- Эмиль-Жан-Батист Литрдин урматына анын атына коюлгандыгын баары эле биле бербейт. Ал XVIII кылымда жашап, вино бөтөлкөлөрүн жасоо менен алектенген . Бул маалыматты баары эле биле беришпейт.

Литр-алгачкы цилиндрдик айнек лабораториялык идиштерин ойлоп табуучулардан болуп эсептелет. Анын ата-энеси да вино бөтөлкөлөрүн жасоо менен алектенишкен адамдардан болушкан. 1763-1847 жылдары Литр суюктуктун бирдигин "литр" менен өлчөөнү сунуштап келген. Кийинчерээк Литрдин көзү өткөндөн кийин гана атайын бирдик болуп бекитилген.

"Математика" сөзү кантип пайда болгон. "Математика"-сөзү б.э.ч. Байыркы Грецияда божомол менен V кылымда пайда болгон.

Бул «матема»-сөзүнөн алынып «окуу», «ой жүгүртүү аркылуу алынган билим» деген түшүнүктү билдирген. Байыркы гректер 4 матеманы билишкен: сандар жөнүндөгү окуу (арифметика), музыканын теориясы (гармония), фигуралар жана аларды өлчөө жөнүндөгү окуу (геометрия), астрономия жана астрология.

Грек ойчулдарынын жазылмаларынан көрүнгөндөй, эки багыт белгиленген. Биринчиси, Пифагордун жетекчилиги менен жазылмаларга арналган сырдуу илим. Эч ким аны менен бөлүшө алган эмес. Бул багыттагы изилдөөчүлөрдү-"акузматиктер" деп аташкан. Экинчи багытты грек окумуштуусу Гиппас Метапонтский (б.э.ч. VI – Vкк) жетектеген. Пифагорчуларга каршы туруп, алар"биздин илим жемиштүү ой жүгүртө алуучулардын баарына жетиштүү болот" деп эсептеген. Ошентип, экинчи багыт жеңишке ээ болгон.

Вертикалдык бурчтар жөнүндө. Эмне үчүн вертикалдык бурч деп аталып калган? "Вертикалдык" – бул (вертикальный) "тик", жогортон ылдый деген түшүнүк. Латындын *vertikal* - сөзүнөн , *vertex* - "вершина" - чоку деген сөзүнөн алынган. "Вертикалдык " - термини эки маанини түшүндүрөт: "тик" (отвесный), "чокулуу" (вершинный). Бурчтар жөнүндө сөз болгондо экинчи мааниси мааниге ээ. XIX кылымдын орто чендеринде (мисалы , Н.И.Лобачевскийдин эмгектеринде) вертикалдык бурчтарды "бурчтардын чокулары " деп аташкан [5].

Кружок сабактарында окуучулардын аң-сезимин өстүрүүгө карата, логикалык ойлоосун тереңдетүү максатында байыркы тарыхый материалдарды сунуштоого да болот. Мына ошондой маселелерден да мисал келтире кетели.

1.Топ каз учуп бара жатканда аларга каршы бир каз учуп келе жатып: "Саламатсынарбы, жүз каз" - дейт. "Биз жүз каз эмеспиз " - деп жооп берет каздардын топ башчысы, - эгерде биз азыр канча болсок , ушунча ,дагы ушунчанын жарымы ,ошончонун төрттөн бири, биз менен дагы сен болсон, ошондо биз жүз каз болмокпуз . "Каздардын тобунда канча каз болгон? (36 каз) [6].

2.Сенин канча окуучуң бар ? – дегенде байыркы грек математиги Пифагор мындай жооп берген деп айтышат : «Менин окуучуларымдын жарымы математиканы , төрттөн бир бөлүгү жаратылышты окуп үйрөнүшөт, жетиден бир бөлүгү унчукпастан ойлоону менен убакыт өткөрүшөт, калган бөлүгүн үч кыз түзөт.» Пифагордун канча окуучусу болгон ? (28 окуучу).

3. Бир адам канча акчаң бар? -десе, мындай деп жооп берген экен: "Менин акчама ушунча кошулса , дагы ушунун $\frac{3}{4}$ жана $\frac{2}{3}$, баарынан 50 сом азайтса ,ошондо менин акчам 100 сом болот. Ошол адамдын канча акчасы болгон ? – деп сурайт. (Магницкий 38 бүтүн $\frac{14}{47}$).

4. Капаста кыргоолдор жана коендор болгон . Бардык жаныбарлардын 35 башы жана 94 буту бар. Капаста канча коен жана кыргоол болгон ? (12 коён жана 23 кыргоол).

5. Бир койчу экинчисине: " Сен өзүңдүн коюңдан бирөөнү мага берсең ошондо менин коюм сеникинен эки эсе көп болот" - деди. Экинчиси ага : "Жок, андан көрө сен мага бир кой берсе, ошондо экөөбүздүн койлорубуздун саны бирдей болот " - деди. Ар бир койчунун канчадан коюу болгон ? (7 кой жана 5 кой) [5].

6. Атасы баласына: " 10 жыл мурда мен сенден 10 эсе улуу элем. 22 жылдан кийин мен сенден эки эсе улуу болуп калам."- деди. Азыр атасы канча жашта, баласы канча жашта ? (50 жашта жана 14 жашта).

7. Дарактарга чымчыктар учуп келди. Ыраактан ар бирине экиден чымчык консо , бир чырпыгы бош калат. Бирден консо, бир чырпыгы жетпей калат. Саптарды жакшы ойлонуп, айтып бергин, канча чымчык. Канча чырпык болгонун ? (3 чырпык жана 4 чымчык).

КОРУТУНДУ

Жогорудагы сунушталган маселелер аркылуу математикалык кружоктордо окуучулардын математикалык билимдерин кеңейтип, алардын математикага болгон кызыгуусун арттыруу менен бирге айрым математикалык маселелерди өз алдынча чече билүүгө машыктырууга жетишүүгө болот. Окуу программасынын, мугалимдердин убактыларынын ченелүү болушу сабак убагында математикалык өтө кызыктуу бир катар фактыларга толугураак токтолуп отурууга мүмкүнчүлүк бербегендиктен, кружок сабактарында мындай маселелерди чечүүгө өбөлгө түзүлмөкчү. Ошондой эле кружок сабактары учурунда бир катар маселелер гана чечилбестен, практикалык маселелерди тереңдетип үйрөнүү, математиканын түрдүүүү областтарынан алынган темаларды, алардын практикалык маанилерин, тарыхый материалдарды да кароого болоорун көрсөттүк .

Пайдаланган адабияттар:

1. Кордемский Б.А., Ахадов, А.А., “Удивительный мир чисел”. М. “Просвещение”. 2006. с. 236
2. Окунев А.А. “Спасибо за урок, дети”. М. “Просвещение”. 1988. С. 156
3. Математика в школе . Москва: "Педагогика" , 2018. С. 254
4. Мадраимов С.М. Закиров Н.З. "Математика боюнча класстан тышкаркы иштерди уюштуруу жана өткөрүү. Ош, 2006. 148 б.
5. Степанов, В.Д., «Активизация внеурочной работы по математике в средней школе». М. “Просвещение”. 2009. С. 168

УДК: 37.014.5

*Дуйшоев Чынгыз Иброхимжанович,
магистрант, ОшМУ
Duishoev35@gmail.com*

БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИН БАШКАРУУДА ПЛАНДАШТЫРУУНУН РОЛУ

Аннотация: Макалада билим берүү процессиндеги башкаруудагы пландаштыруу ишмердүүлүгү тууралуу маселелер каралды. Анда ишмердүүлүктү пландаштыруунун түрлөрү аркылуу башкаруунун ыкмалары берилди. Ошондой эле менеджмент түшүнүгү чечмеленип, башкаруу процессиндеги пландаштыруунун орду аныкталып, билим берүү процессин башкарууда пландаштыруунун маанилүүлүгү белгиленди.

Түйүндүү сөздөр: билим берүү процесси, пландаштыруу, менеджмент, сапатык көрсөткүч.

РОЛЬ ПЛАНИРОВАНИЯ В УПРАВЛЕНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССОМ

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы планирования деятельности в управлении образовательным процессом. В нем представлены методы управления через виды планирования деятельности. Была также решена понятие менеджмента, определена роль планирования в процессе управления и подчеркнута важность планирования в управлении образовательным процессом.

Ключевые слова: образовательный процесс, планирование, менеджмент, качественный показатель.

THE ROLE OF PLANNING IN THE MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: The article discusses the issues of planning activities in the management of the educational process. It presents management methods through types of activity planning. The concept of management was also solved, the role of planning in the management process was defined and the importance of planning in the management of the educational process was emphasized.

Keywords: educational process, planning, management, qualitative indicator.

Азыркы мезгилде билим берүү процесси мазмуну боюнча эң кеңири түшүнүктөрдүн катарына кирет. Биринчиден, билим алуу кандайдыр бир көлөмдөгү жана сапаттагы билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү өздөштүрүү; экинчиден, билим берүү – белгилүү бир тартипте уюштурулган окутуу процесси жана инсандын калыптанышы, өнүгүшү; үчүнчүдөн, билим берүү – билимдерди алууга жана берүүгө багытталган адамдардын аракеттеринин системасы катары каралат. Күндөлүк турмуштан байкалгандай, «билим берүү» термини биз элестеткен кеңири мазмунду толук чагылдыра албайт. Анткени, бул термин адатта мугалимдин аракетин же билим берүүчү мекемелердин гана ишин мүнөздөп калгандай көрүнөт.

Чындыгында, бул термин аркылуу аныкталуучу түшүнүктүн мазмуну адамдын билимге ээ болуу процессин, ага жетекчиликти жана уюштурууну, акырында келип анын жыйынтыгын мүнөздөйт. Ошондуктан «билим берүү» түшүнүгүн өтө кеңири мааниде: окуучунун билим алуу, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу ишмердигин; окуучунун инсан катары калыптануу процессин; таалим-тарбия берүү процессинин жана аны ишке ашырууга түзүлгөн шарттардын жалпы комплексин, ошондой эле таалимчилердин иш-аракетин; акыры келип инсандын гармониялуу мүнөздөгү өнүгүшүн түшүнүү ылайык болот [1].

Билим берүү процессин башкаруу – бул белгиленген максатка жетүү үчүн анын абалын турукташтыруу же өзгөртүү үчүн белгилүү бир объектке максаттуу түрдө таасир кылуу. Ал үчүн өндүрүшкө катышкан көптөгөн адамдардын ишмердүүлүгүн иретке келтирүүгө жана шайкеш келтирүүгө мүмкүндүк берүү зырылдыгы келип чыгат. Бул максатта билим берүү процессин пландаштыруу иш – аракетинин зарылдыгы байкалат.

Билим берүү процессин пландаштыруу – бул билим берүү процессинде билим берүүнүн сапатын көтөрүү жана ал чөйрөдөгү кызмат көрсөтүү процессинде эмгек жамааттарынын жана айрым жумушчулардын ишин уюштурууга жана координациялоого багытталган адамдардын иши. Ал биринчи кезекте билим берүү процессинде биргелешкен ишмердикти уюштуруу, мекеменин ичинде макулдашылган аракеттерди орнотуу, билим алуучулар жана окутуучулар менен мекеменин ортосундагы мамилелерди жөнгө салуу менен байланышкан [2].

Билим берүү процессин башкаруу үчүн, б.а. билим берүү процессине катышуучуларынын ишинин жүрүшүн багыттоо, адамдардын өз ара аракеттенүүсүнүн максаттарын ишке ашыруу болуп саналат.

Билим берүү системасын башкаруу – бул башкаруучу жана башкарылуучу подсистемалардын максатка, пландаштырылган натыйжага жетүү үчүн максаттуу өз ара аракеттенүүсү: бул билим берүү мекемелерин турукташтыруу, өнүктүрүү жана оптималдуу иштөө үчүн бардык субъекттердин иш-аракетин камсыз кылуу.

Менеджмент – илим катары – башкаруунун түшүнүктөр, теориялар, принциптер, методдор жана формалар түрүндөгү иреттелген билимдер системасы.

Менеджмент – искусство катары – башкаруу илиминин маалыматтарын конкреттүү кырдаалда эффективдүү колдоно билүү. Билим берүү процессин башкаруу – функция катары – адамдарга жана билим берүү процессиндеги объектерге алардын аракеттерин багыттоо жана каалаган натыйжаларды алуу максатында ишке ашырылуучу максаттуу маалыматтык таасир.

Менеджмент – процесс катары – «киргизүүдө» ресурстарды «чыгарууда» продуктуга айландыруу аркылуу коюлган максаттарга жетүүнү камсыз кылуучу башкаруу иш-аракеттеринин жыйындысы.

Билим берүү процессин башкаруу – аппарат катары – максаттарына жетүү үчүн коомдук системалардын бардык ресурстарын пайдаланууну жана координациялоону камсыз кылуучу түзүмдөрдүн жана адамдардын жыйындысы. Жалпы билим берүү мекемесин башкаруу – бул жетекчинин же жетекчинин заманбап талаптарды эске алуу менен окуу жайдын иштөө маселелерин чечүүдө бардык кызматкерлердин (алардын өз алдынча башкаруу органдарынын) ишинин ырааттуулугун камсыз кылуучу максаттуу иши[3].

Менеджменттин максаты - өндүрүштүн каалаган жана мүмкүн болгон абалына жетишүү үчүн эмгекти жана чектелген ресурстарды натыйжалуу пайдалануу.

Билим берүү процессин башкаруу эки негизги милдеттерди чечүү үчүн багытталат:

- билим берүү процессин нормалдуу жүрүшүн сактоого, анын циклдүүлүгүн жана туруктуулугун камсыз кылууга.

- билим берүү процессин уюштурууну, билим сапатын жакшыртууну, сапаттык жана сандык көрсөткүчтөрдөгү жаңылыктарды киргизүүнү камсыз кылууга.

Башкаруу ыкмалары төмөнкүдөй топторго бөлүнөт:

1. Уюштуруу-укуктук методдор иштин негизги чектерин аныктайт: билим берүү мекемесинин багытын, анын уюштуруучулук-укуктук формасын, иштөө шарттарын, уюштуруу түзүмүн, ошондой эле персоналдын укуктарын жана милдеттерин жана башка көптөгөн нерселерди жөнгө салат. Башкаруунун уюштуруучулук жана административдик ыкмалары – түздөн-түз таасир этүү ыкмалары, алар көрсөтмөлүү, милдеттүү, тартипке, жоопкерчиликке, бийликке, мажбурлоого негизделген. Уюштуруу ыкмаларына төмөнкүлөр кирет:

- уюштуруучулук долбоорлоо;
- жөнгө салуу;
- нормалоо.

Ошол эле учурда конкреттүү адамдар жана аткаруунун конкреттүү датасы көрсөтүлгөн эмес. Административдик ыкмалар менен (буйрук, буйрук, көрсөтмө) конкреттүү аткаруучулар жана мөөнөттөр көрсөтүлөт. Уюштуруу ыкмалары типтүү кырдаалдарга негизделет, ал эми административдик методдор көбүнчө конкреттүү кырдаалдарга байланыштуу. Адатта диспозициялык методдор уюштуруучулукка негизделет.

Билим берүү процессин уюштуруучулук жөнгө салуунун маңызы – милдеттүү болгон эрежелерди белгилөө жана уюштуруу ишинин мазмунун жана тартибин (ишкана жөнүндө жобо, ишкананын уставы, ички стандарттар, жоболор, инструкциялар, пландоо, бухгалтердик эсеп ж.б.у.с.) аныктоо.

Чечүүчү ыкмалар төмөнкү формада ишке ашырылат:

- буйрутма;
- ченемдик укуктук актылар;
- буйруктар;
- командалар;
- сунуштар.

2. Башкаруудагы административдик методдор билим берүү мекемесиндеги бардык иш-аракети кызматкерлердин катуу баш ийүүсүнө жана алардын көрсөтмөлөрдү шексиз аткаруусуна, көбүнчө мажбурлоого негизделгендигин болжолдойт. Бул ыкмалар тобу салт-санаалардын салмагы чоң болсо, ага ылайык бир тараптуу гана чечим кабыл алынса, мүмкүн болгон альтернативаларды тандоо өтө тар болсо, же кол алдындагылардын демилгеси басылса колдонулат. Бул ыкманын өзгөчөлүгү демилгеге эмес, эмгекчилдикке дем берүү болуп саналат. Натыйжада, бул ыкмалар тобунун натыйжалуулугу олуттуу

чектелген, анткени ал эсепке алынбайт жана уюмдун бардык мүмкүнчүлүктөрүн колдонбойт.

3. Экономикалык методдор эмгекчилердин материалдык кызыгуусун эмес жасалган жана алардын ишмердигин активдештирүүгө мүмкүндүк алат. Административдик дик ыкмалар менен айкалыштырылган методдордун бул тобу жогорку натыйжаларга алып келишимге жетишүү. Анткени, билим берүү уюмунда кабыл алган чечемдер үчүн тартып жана жоопкерчилик менен бирге кызматкерлердин демилгеси да стимулдалып, ошонун натыйжасында иштин натыйжалуулугу жогорулайт.

Натыйжада, билим берүүчү мекеме чыгымдарды кыскартуу менен кошумча пайда алат, андан эмгекке катышуучуларга же бардык кызматкерлерге сыйлыктар төлөнөт. Билим берүү процессиндеги персоналдардын кызыгуусун арттыруу үчүн акчалай төлөмдөр (эмгек акы, бонустар) пайдага же жетишилген натыйжаларга байланган.

4. Социалдык-экономикалык методдор административдик жана экономикалык методдорго караганда натыйжалуураак, бул материалдык эмгек акы кызматкердин негизги муктаждыктарын канааттандырат жана анын жогорку тартиптеги муктаждыктары бар. Мындан тышкары, бул ыкмалар тобун колдонуу интеллектуалдык эмгек менен алектенген чыгармачыл инсандарга олуттуу таасирин тийгизбеши мүмкүн.

5. Социалдык-психологиялык методдор эки түргө бөлүнөт:

1. Коллективде жагымдуу моралдык-психологиялык климатты жана жетекчи менен кол алдындагылардын ортосундагы сый (ишенимдүү) мамилелерди түзүү;

2. Кызматкерлердин жеке жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү жана ишке ашыруу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу, анын натыйжасында канааттануу жана натыйжада кызматкерлердин жана бүтүндөй ишкананын натыйжалуулугун жогорулатууга алып келет.

- билим берүү процессин башкаруу процессинин катышуучулары адамдар болгондуктан, коомдук мамилелер жана аларды чагылдырган башкаруунун тиешелүү ыкмалары маанилүү жана башкаруунун башка ыкмалары менен тыгыз байланышкан. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- социалдык пландаштыруу;
- ишеним;
- сунуш;
- жеке үлгү;
- инсандар аралык жана топтор аралык мамилелерди жөнгө салуу;
- коллективде моралдык климатты түзүү жана сактоо.

Жалпы билим берүү уюму өзүнүн ишин жөнгө салуучу төмөнкүдөй локалдык актыларга негиздедеп иш алып барат:

- Устав;
- Уюштуруучу менен келишим;
- жетекчинин буйруктары;
- Ички эмгек тартиби;
- Жамааттык келишим;
- бонустар, үстөк акылар жана кошумча акылар жөнүндө жобо;
- эмгек келишими;
- жалпы билим берүү мекемесинин ата-энелер (мыйзамдуу өкүлдөр) менен кызматташуу келишими;
- Камкорчулар кеңеши жөнүндө жобо;
- Балдардын өмүрүн жана ден соолугун коргоо боюнча нускама;
- штаттык таблица;
- кызматкерлердин иш тартиби;
- мекеменин иш пландары.

Билим берүү тармагындагы мамлекеттик саясат Кыргыз Республикасынын аймагында колдонулуп жаткан бир катар укуктук документтерде чагылдырылган. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- Кыргыз Республикасынын Конституциясы;
- «Кыргыз Республикасынын балдардын укуктарынын негизги кепилдиктери жөнүндө» Мыйзамы;
- «Билим берүү жөнүндө» КРнын Мыйзамы;
- «Билим берүү жөнүндө» «Кыргыз Республикасынын Мыйзамына өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизүү жөнүндө» Мыйзамы;
- Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси;
- Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси;
- Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты (2014-ж.);
- 2021-2040-жылдары Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасы (4-май 2021).

Билим берүү процессин башкарууда пландаштыруу аркылуу аталган нормативдик документтердин негизинде коллектив арасында иш алып барылат. Ар бир план өзүнүн мөөнөтүнө ылайык аткарууну талап кылат. Билим берүү мекемеси Кыргыз Республкасынын билим берүү жана илим министрлигинин мыйзам, токтом жана стандарттык документтеринин талаптарына ылайык иш алып барат. Пландаштыруу мекеменин жетекчилиги тарабынан уюштурулуп, ар бир аткарылуучу иш чарага карата отчеттор камсыздалат [4].

Жыйынтыктоо

Билим берүү процессин башкаруу пландаштыруунун сапаттуу болушуна байланыштуу болгондуктан, жетекчинин уюштуруучулагуна, иш алып баруусуна, жамаат менен болгон мамилесине жана ата-эне, коомчулук менен иштөөсүнө түздөн-түз байланыштуу. Ошондуктан, ар кандай аймакта, райондордо, шаарларда билим берүү уюмдарына жетекчини туура тандоого маани берилүүсү абзел.

Пайдаланган адабияттар:

1. Грашин Г.Г., Бондаренко С.М. Как учить школьников с учебниками, -М. 1987, С. 245
2. Джуринский А.Н. Развитие образования в современном мире, - М. 1999, С. 189
3. Зорина Л.Я. Программа –учебник-учитель, -М. 1989, С. 231
4. Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения, - М. 2001. С. 198

УДК 371.52

*Байматова Феруза,
магистрант, ОшМУ
baimatovaferuza@gmail.com*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ДЕТЕЙ

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые методы воспитания современных детей. Роль семьи, родителей и современного общества в воспитании детей раскрываются национальные ценности и значения семьи при формировании личности в нем, а также его место в современности. Основой семьи являются родители и главной

роли воспитания стоят родители, дети в нем становятся объектами. Рассмотрены главные ценности в воспитании кыргызского народа. Приведены некоторые мнения великих ученых.

Ключевые слова: воспитание, формирование, современное, культура, методы.

ЗАМАНБАП БАЛДАРДЫ ТАРБИЯЛООНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация: макалада заманбап балдарды даярдоонун кээ бир методдору каралган. Үй-бүлөнүн, ата-эненин жана учурдагы коомдун ролу балдарды тарбиялоодо улуттук баалуулуктарды жана үй-бүлөнүн маанилүүлүгүн ачып берүү менен личност катары калыптануусуна жана замандагы анын ордун аныктоодо өтө чоң. Үй-бүлөнүн негизин ата-эне түзөт жана ата-эненин баланы тарбиялоодогу ролу абдан чоң, балдар анда объект катары каралат. Макалада кыргыз элинин балдарды тарбиялоодогу башкы баалуулуктар жана кээ бир улуу окумуштуулардын ой-пикирлери сунушталган.

Түйүндүү создөр: тарбиялоо, калыптандыруу, заманбап, маданият, методдор.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE UPBRINGING OF MODERN CHILDREN

Annotation: The article considers some methods of raising modern children. The role of families, parents and modern society in the upbringing of children are reflected in the national values and values of the family in the formation of personality in him, as well as his place in modernity. The main families are the parents and the main role is in the upbringing of the parents, the children are the objects in it. Considered the main values in the education of the Kyrgyz people. Some opinions of great scholars are given.

Keywords: upbringing, formation, modern, culture, methods.

Все дети рождаются невинными и добрыми, каждый ребенок особенный. Здоровый ребенок рождается с множеством творческих потенциалов и каждый со своим предназначением. В процессе семейного воспитания, обучения потенциалы могут не только реализоваться, но подчас и блокироваться или самоблокироваться под влиянием страхов, которые ребенок импринтирует (запечатлевает) еще в младенчестве и даже во внутриутробный период. Главные психоэмоциональные «впечатывания» происходят в периоды появления ребенка на свет, в первые два месяца жизни, в первые два года и почти заканчиваются к 6-7 годам. Это тот период, когда при благоприятных условиях развития и воспитания ребенка должны быть сформированы механизмы творческого восприятия мира: удивления, восхищения, умиления, желания познавать, исследовать и воспринимать окружающее пространство с внутренним убеждением: «Мир - безопасен!».

При воспитании детей часто применяем основные положения культурно исторической концепции Л.С. Выготского.

1. В основе культурного развития ребёнка лежит специфический процесс присвоения достижений предшествующих поколений, в результате которого происходит воспроизведение им исторически сформировавшихся человеческих способностей и функций.

2. Воспроизведение или присвоение ребёнком родовых (психогенетических) способностей предполагает осуществление практической или познавательной деятельности, направленной на развитие этих способностей

3. Осуществление такой деятельности оказывается возможным благодаря совместной жизни и общения со взрослым. Ребёнок может освоить новые типы деятельности только в сотрудничестве со взрослым (ЗБР). Подражание в широком смысле слова – это и есть основной путь по воспроизведению и присвоению ребёнком человеческих способностей.

4. Обучение и воспитание достигает своего развивающего эффекта только при полноценном его формировании собственной деятельностью ребёнка [3].

В современной социокультурной ситуации условия нормального развития ребёнка оказываются нарушенными. Это, в частности, выражается в следующем:

1. В последнее время наблюдается всё большее отчуждение детей от взрослых, что нарушает идеальную представленность жизни взрослых для детей и лишает их возможности подражания и присвоения человеческих способностей.

2. В связи с широким внедрением телекоммуникации в повседневную жизнь детей их активная деятельность всё более подменяется потреблением информации, исходящей с экрана. Возникает особая потребность в экранной стимуляции, которая блокирует собственную деятельность ребёнка.

3. Повышение ценности «раннего развития» приводит к экспансии прямого обучения, которое понимается как усвоение готовых знаний и умений, без формирования адекватной им деятельности ребёнка.

Редукция игровой деятельности в дошкольном возрасте приводит к недоразвитию мотивационно - потребностной сферы ребёнка, а также воли и произвольности, что в свою очередь ведёт к нарушениям в развитии личности – не формируются личностные механизмы поведения.

К концу школьного возраста дети имеют минимум жизненноважных знаний, умений и навыков и остаются зависимыми от ситуации и от внешних требований взрослого.

Меняется мир – меняются и дети. Старые методы воспитания, такие как запугивание, крик или шлепок не помогают устанавливать контроль над современными детьми, а убивают в ребенке желание слушаться и сотрудничать, побуждают современных детей к бунту и самое главное старые методы воспитания перекрывают канал эмоционального взаимодействия и общения со взрослыми. Близкие взрослые становятся проблемой современных детей, т.к. мешают им развиваться.

Устрашение ограничивает естественное развитие ребенка. Крик на ребенка притупляет его способность слышать. Дети прислушиваются к родителям или учителям, когда взрослые прислушиваются к ним. Если взрослые постоянно что либо требуют от ребенка, дети перестают их слышать. Ребенок «отключается», как если бы включить музыку на всю громкость, то со временем нельзя будет разобрать слов песни, то же происходит и с детьми, а в это время взрослый теряет контроль.

В работе с современными детьми необходимо отказаться от наказаний. Современный ребенок учится всему благодаря подражанию, а не страху. Так дети всегда запрограммированы на подражание родителям и близким взрослым. Мозг детей записывает картинки и затем повторяет то, что увидел. Если ребенок видит вокруг уважение, то он научиться уважать [4].

Если ребенок видит насилие или производят это над ним, он будет делать то же с окружающими. Насилие научает ребенка в непонятной, сложной для него ситуации насилием достигать своей цели. Дети, подвергающиеся насилию, ненавидят либо себя, либо окружающий мир: мальчики становятся гиперактивными, с синдромом недостатка внимания; девочки - имеют саморазрушительные тенденции, низкий интеллект, низкую самооценку, что часто приводит к неудачным бракам или проституции. Проблемы детей начинаются дома и могут быть там же и решены. Родители должны понять, что только от них зависит, какими вырастут их дети.

Новые средства воспитания: сотрудничество, мотивация, контроль. Современным детям нужна помощь, но для роста и не менее необходимы и трудности, проблемы от которых нельзя ограждать, но необходимо помогать их преодолевать.

По мнению Джона Грэй:

1. Ребенок не научиться прощать, если ему прощать некого.
2. Ребенок не разовьет в себе терпение или умение ждать осуществления своих желаний, если всегда сразу предоставлять ему все, чего он хочет.
3. Ребенок не научится принимать свои недостатки, если все вокруг безупречно.

4. Ребенок не научится сотрудничать, если все всегда проходит так, как хочется ему.
5. Ребенок не разовьет творческий талант, если за него будут делать все другие.
6. Ребенок не научится сочувствию и уважению, если он не видит, что другие испытывают боль и переживают неудачу.
7. Ребенок не разовьет в себе отвагу и оптимизм, если ему не придется столкнуться лицом к лицу с неприятностями.
8. Ребенок не разовьет в себе упорство и силу, если все дается легко.
9. Ребенок не научится исправлять свои ошибки, если ему неведомы трудности, неудачи и промахи.
10. Ребенок не разовьет в себе чувство собственного достоинства и здоровую гордость, если не будет преодолевать препятствия и достигать чего-либо сам.
11. Ребенок не разовьет в себе чувство самодостаточности, если ему не знакомо чувство изоляции и неприятия.
12. Ребенок не разовьет в себе целеустремленность, если у него нет возможности противостоять авторитету и добиваться желаемого [5] .

Трудности помогают ребенку стать сильнее. Пример: бабочке приходится приложить огромные усилия, чтобы вырваться из кокона. Если, стремясь ей помочь разрезать кокон, то она умрет, т.к. у нее не разовьются определенные группы мышц, и она не сможет летать, парить.

Когда дети плохо себя ведут – они не хотят подчиняться воле и желаниям взрослых. Чтобы восстанавливать контроль над ребенком ему необходимо давать тайм-аут, время подумать (4 года - 4 минуты, 15 лет – 15 минут). Это краткосрочное ограничение свободы, после которой к ребенку возвращается желание и базовая установка, которая изначально заложена в ребенке – доставлять родителям, взрослым радость.

Детские переживания оказывают огромное влияние на дальнейшее развитие психики человека. Любое чувство, испытываемое ребенком, либо проецируется наружу, либо внутрь. Старые методы воспитания, основанные на страхе, пробуждают в современных детях склонность к саморазрушению. За насилие дети мстят академической неуспеваемостью; поработанные дети мстят торможением (ЗПР, аутизм), они тормозят все вокруг, блокируют, замораживают – это реакция рабов и заключенных.

Среди духовных богатств семьи важнейшими являются ее идеологические ценности. В области подготовки к семейной жизни мы рассматриваем вопросы, связанные с основами семейных отношений и важнейшими ценностями семьи, в частности, ее мировоззренческими ценностями. Идеология семьи и близких родственников, детских садов, школ, образовательных учреждений, трудовых коллективов и общества в целом оказывает большое влияние на развитие личности ребенка. Роль семьи особенно важна с точки зрения общества. В советское время школьное образование начиналось с обучения, а затем с преподавания, но теперь оно кардинально изменилось с обучением и воспитанием. Спрос настолько силен, контроль на общем собрании школы настолько силен, что он все еще стоит перед толпой, у него все еще хорошее воспитание, и если он будет так же относиться к сегодняшним студентам, они без колебаний нападут на свою жизнь, потому что наш спрос невелик.

Что касается упора на преподавание, то сегодня достаточно хорошо учиться, даже при плохой дисциплине, и это слабость обучения в школе. Некоторые учителя приводят примеры из своего собственного опыта: «В моем классе был очень потрясенный ученик, и я не мог его остановить, поэтому я сделал его сенатором школы или класса, чтобы проверить его». Будет ли этот ученик действительно ладить с ним или он станет любимым ребенком своей тети? Как будто школа и семья говорят: «Не трогай меня, я не буду тронуть тебя». Никто до конца не понимал своих обязанностей и не работал над недостатками. Молодые родители остаются в недоумении, как вырастить ребенка, как

хорошо вырастить ребенка и как я забеспокоился. Однако менее вероятно, что они будут воспитаны таким образом, что они прочитали книгу или обменялись информацией со взрослыми.

Все мы знаем, что родители и дети - бесценное достояние. То, что семья - это первая школа жизни, кажется давно устоявшимся фактом. Проблемы семейного воспитания горячо обсуждаются в прессе и на телевидении. Сегодня социальное влияние на детей растет, их воспитанием занимаются различные организации и учреждения. Как только ребенок ходит, он идет в детский сад, потом в школу, институт, университет и т. Д. А как насчет семьи? Потерял ли он свое влияние, а его роль в воспитании отошла на второй план?

Однако информация, которую мы предоставляем детям, кажется устаревшей. Это связано с тем, что сегодняшняя миграция, рост числа сирот, ненормальное поведение молодежи (наркомания, проституция, воровство, наркомания и т. д.). Разводы, а также то, что молодые люди не поддерживают свои родители в домах престарелых. Это как если бы мы отклонились от норм нашего «народного воспитания», отойдя от достоинства нашего народа и подражая западу и востоку.

Можно ли со всем этим справиться? Как может? возникают вопросы. Прежде всего, конечно, первостепенное значение имеют семейная ответственность, нравственность, вера и правильное воспитание. Где ребенок начинает интегрироваться в общество, из какой среды и от кого он получает воспитание. Конечно из окружающей среды. Особо следует отметить. Особое внимание уделяется обучению молодых людей и подростков нормам поведения и обучению их ценить их как ценность, происхождение, ценности.

Необходимо с раннего возраста прививать детям чувство личной, социальной и национальной ответственности. Ответственность за установление таких стандартов лежит на родителях в семье. Например, дошкольникам наши бабушки и дедушки рассказывали эффективные истории и басни, готовили их к жизни, формируя их жизненные навыки, различая добро и зло и формируя социальное мышление. Для подростков патриотические чувства подобны гордости, спешке, жадности, подчеркивая превосходство бесчисленных ценных качеств, таких как терпимость и терпимость.

Признание кыргызского народа в мире - это его традиции и обычаи. Здесь наши предки издавна прославили свое искусство словами мудрости. В народе есть хорошая поговорка: «Водка - не пища для мудрых». Здесь, если вы образованы, вы никогда не заблудитесь. «Богатство человека - это богатство, а богатство ума - это знание», - говорится в [2, стр. 36].

Как было сказано выше, как говорится: «Пусть страдает образованный, и пусть страдает невежественный», каждый должен быть образован. Если к власти придут настоящие образованные люди, это счастье народа. Недаром наши предки говорили: «Если бы умы образованных людей были такими же сильными, как запястья, наша страна давно бы преодолела бедность и встала на трудный путь развития». Пословицы и поговорки издавна использовались для развития мудрости людей и развития личных качеств как ценности, используемой в повседневной жизни, а также для работы с окружающей средой и эффективного решения сложных ситуаций [1].

Мудрость кыргызского народа тысячелетиями защищала наш народ. Жизнь кочевых народов, населенных киргизами, стала центром серьезных исторических событий. Может быть, когда духовно богатые корни кыргызского народа были сильными и амбициозными, мы были бы не среди коренных народов, а были бы хозяевами своей государственности? Поэтому нынешнее поколение должно по сей день сохранять традиции и пословицы нашего народа и раскрывать их смысл.

Долг каждого кыргыза - изучить традиции и обычаи наших предков, научить их другим, передать их следующему поколению. Семья - это живая система, и для того,

чтобы она была сильной, должны быть хороши силы, поддерживающие ее в равновесии. Чем влиятельнее и сплоченнее родители в семье, тем сильнее дисциплина в семье. Основная задача родителей - воспитать детей самостоятельными, свободными, инициативными, уверенными в себе и ответственными. Семья - это живая система. Чтобы он был сильным, в нем должен быть хороший баланс. Чем влиятельнее и сплоченнее родители в семье, тем сильнее дисциплина в семье. Основная задача родителей - сформировать людей независимых, свободных, инициативных, уверенных в себе, ответственных и способных вносить свой вклад в развитие общества, воспитывая детей.

Дети должны чувствовать, что взрослые сильные, опытные, терпеливые в любой момент готовы прийти им на помощь, но их нужно учить самостоятельности и пробуждать интерес к получению знаний. Психолог Росс Кэмпбелл пишет, что детей можно сравнить с зеркалом. Они отражают любовь, но не начинают любить первыми (до 10 лет); если их одаривать любовью, они ее возвращают. Если им ничего не дается, то им нечего и возвращать. Безусловная любовь отражается безусловно, а обусловленная и возвращается в зависимости от тех или иных условий. Родители, взрослые должны выражать и проговаривать свои чувства искренне, тем самым они будут научать детей уверенному поведению и определению своих эмоциональных состояний и чувств.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Прежде всего, нужно знать об ответственности родителей за воспитание детей. «Дети нового тысячелетия». Но, наряду с трудностями воспитания современного ребенка под влиянием технического «прогресса» и социально- политических изменений в обществе за последние десятилетия, сейчас все больше появляется новых детей. «Дети нового тысячелетия» – юные существа, обладающие необычными психическими возможностями. «Дети Света» - мировоззрение этих детей отличается от привычного; «Одаренные Дети» - уровень развития выше среднего (не путать со школьными оценками). Во Франции необычных детей, современное поколение называют «тефлоновые дети», т.к. к ним не прилипают общепринятые стереотипы поведения. В Америке – «Дети Индиго».

Последнее определение становится популярным и у нас в стране. Достаточно много попыток дать определение современным детям, хотя официального термина не существует. В заключение хотелось бы подчеркнуть следующее: Семья - источник воспитания, желаем каждой семье первых этнических концепций, зарождения национальных чувств, возродить наши забытые ценности и передать их будущим поколениям.

Использованная литература:

1. А. Акматалиев. Неиссякаемые ценности Кыргызстана. Бишкек-2000. 156 с.
2. Алимбеков А. Модель педагогических знаний в эпосе Жусупа Баласагына «Благословенное знание» // Просвещение. Бишкек. - 2007. №1-2. -36 с.
3. А. Закиров. Этнопсихология. Ош-2015. -248 с.
4. М. Мурзаев. Развитие социализации личности в этнопедагогике Кыргызстана. Бишкек-2013. 236 с.
5. Алимбеков А. Кыргызская этнопедагогика: учебник-Бишкек, 1999. -83 стр.

УДК 316.3

Алакенова Эльвира Алмазовна,
магистрант КНУ им.Ж.Баласагына

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Аннотация: в статье сделана попытка рассмотрения генезиса понятия благотворительности с социологической, этической и философской точки зрения. Отдельно исследовано отношение представителей различных религиозных конфессий к феномену благотворительности в исторической ретроспективе. Освещено его неоднозначность и различные формы существования.

Ключевые слова: благотворительность, религия, аксиология, общественные отношения, гуманизм.

КАЙРЫМДУУЛУК СОЦИАЛДЫК-ФИЛОСОФИЯЛЫК РЕТРОСПЕКТИВАДА ЖАНА ПЕРСПЕКТИВАДА

Аннотация: Бул макалада коомдук, этикалык жана методологиялык көз караш менен кайрымдуулук түшүнүк генезисин изилдеп чыгуу аракетин жасалды. Ар кандай диний конфессиялардын өкүлдөрүнүн тарыхый ретроспективадагы кайрымдуулук феноменине болгон мамилеси өзүнчө изилденген.

Түйүндүү сөздөр: кайрымдуулук, дин, аксиология, коомдук мамилелер, гуманизм.

CHARITY IN THE SOCIO-PHILOSOPHICAL RETROSPECTIVE AND PERSPECTIVE

Annotation: Article considered in detail the genesis of the concept of charity from sociological, ethical and philosophical point of view. Separately investigated the representatives of different religious confessions to the phenomenon of charity historically. It deals with ambiguity and different forms of existence.

Key words: charity, religion, axiology, social relations, humanism.

Феномен благотворительности, за все время его существования, трактовался по-разному и на протяжении веков эволюционировала, меняла формы, возникали новые механизмы. Все формы благотворительности являются составляющими элементами социальной деятельности как умственной и материально-практической активности социальных субъектов с целью целенаправленного использования, трансформации и гуманизации окружающей действительности.

Понятие благотворительность происходит от латинского слова «caritas, carus», что означает «милосердие», «любовь жертвенна». История утверждает, что термин «благотворительность» происходит от старорусского «благое деянье», что означало творить добро нуждающимся. В словаре Брокгаузена и Эфрона «благотворительность определяется как предоставление материальной помощи малообеспеченным лицам, помощь в лечении бедных больных, воспитание сирот и бездомных детей» [9, с. 64].

Социальная энциклопедия предлагает следующее определение благотворительности: «общечеловеческое движение, включающее совокупность гуманитарных действий отдельного человека, организации, общества... В основе благотворительности лежит намерение проявить любовь не только к ближнему, но и к незнакомому человеку, оказать безвозмездную материальную помощь нуждающимся и социально незащищенным гражданам». В современном мире благотворительность означает предоставление частными лицами и организациями поддержки больным, бедным, сиротам, инвалидам и другим незащищенным слоям населения [4, с. 45].

Большой энциклопедический словарь трактует благотворительность как предоставление материальной помощи нуждающимся, как отдельным лицам так и организациям. При этом благотворительность может быть направлена на поощрение и развитие любых общественно-значимых сфер деятельности (защита окружающей среды, охрана памятников культуры и т. п.) [8, с. 79].

В английском языке благотворительность обозначается словом «charity». «Longman Handy Learner's Dictionary» предлагает следующие трактовки данного понятия: великодушие, щедрость и помощь бедным, доброта, снисхождение, милосердие, христианская любовь, организация помощи людям, благотворительный фонд, фонд милосердие.

Хрестоматия для некоммерческих организаций определяет благотворительность как общее понятие, что означает различные виды деятельности, мотивируются любовью к ближнему и усилиями помочь человеку, человечеству, миру, нести добро.

Понятие «благотворительность» имеет сегодня несколько значений:

- об общем значении благотворительности мы вспоминаем, когда хотим сделать добро;
- в христианско-теологическом понимании оно представляет любовь Бога к человеку или человека к другим людям;
- чаще всего благотворительность используется и понимается в значении альтруистического поведения отдельных лиц или учреждений – означает добровольное предоставление денег или иной помощи бедным и больным людям;
- в переносном значении благотворительность может означать и учреждения, которые добровольно предоставляют средства с целью их перераспределения тем, кто в них нуждается.

Понятие «благотворительность» вошло в общественное сознание как гуманистический зов человека оказывать помощь нуждающимся независимо от национальной, расовой, социальной, религиозной принадлежности. Практика благотворительной помощи и новейшие исследования общественных наук показали, что моральные основания благотворительности не противоречат религиозным канонам одной из трех мировых религий, а христианство рассматривают как идейный источник благотворительности [6, с. 29].

Вопрос взаимосвязи религии и благотворительности начинается со времен Киевской Руси, особенно, с принятием христианства 988 г. Создание новой религии детерминировало зарождение движения благотворительности, которая признавалась нормой христианской морали. Это непосредственно проявлялось в целенаправленном попечении обездоленных и немощных.

Происходила, определенного рода, идеализация бедности как объекта «добрых дел». Помогать бедным стало нормой и неотъемлемой составляющей церковной деятельности. Такая благотворительность была закреплена соответствующими постановлениями, возлагавшей обязанность опеки над больными, инвалидами, нищими и другими социально незащищенными категориями населения на духовенство. В средние века и новые времена церковь и, в частности, монастыри были центрами социальной помощи обездоленным и неимущим, выполняя основные функции: обеспечение нуждающихся домом, скромной едой и натуральными продуктами, медицинской помощью.

В благотворительности христианской морали, основной характеристикой которой выступает именно милосердие и жалость к обездоленным, благотворительность протестантизма институционализирует милосердную деятельность, изменяя ценностные нормы морали представителей данной религии. В основе протестантской морали полностью отвергается идея милостыни и поддержки бедности. Утверждаются идеи создания таких условий для бедных людей, которые обеспечивали возможность

улучшения жизни в целом. Философы протестантизма, в частности Кальвин и М. Вебер, полностью отвергли идею помощи нищим, как один из вариантов благотворительности, объясняя это желанием самих людей быть бедным, что само по себе является греховным. Предоставлять милостыню, в обществе поддерживается идея нищеты и бедности как приемлемой формы поведения в обществе. Высшей нормой морали в протестантизме считается исполнение своих обязанностей в профессиональной сфере, что позволит реализовывать себя и работать на благо общества, строя школы, выступая против алкоголизма, создавая условия для выхода убогих из бедности, невежества и разврата. В основе протестантской благотворительности находятся нормы морали, а не христианские догмы, которым нужно слепо следовать. Именно изменение догматического характера религии на светский позволило создать качественно новый вид благотворительности, непосредственно вытекающей из религии.

Очень удачно объяснил разницу благотворительности христианства и протестантизма российский философ Флоренский П. С православной точки зрения, благотворительность не отрицается; накормить, одеть, навестить больного – все это русские благотворительности, которые есть исключительно проявлением любви и милосердия, но не перенастройка мира из «долины слез» в «земной рай». Все это имеет личностный характер и не призвано коренным образом изменить проблемную ситуацию. Общественная и церковная деятельность, пропагандируемая на Западе имеет цель создание достойных условий жизни. Например, создание домов труда, искоренение бедности, страхование. Именно поэтому на территории Российской империи благотворительность имеет персональный характер, направленный на единовременное пособие в конкретной ситуации. В то время, как протестантизм, хотя является безликим и механистическим, но направлен на изменение условий жизни людей в целом, что ведет за собой позитивные изменения в поведении и, как следствие, моральных норм в обществе [7, с. 214].

На основе этого приходим к выводу, что понятийное содержание благотворительной деятельности значительно шире, чем просто оказание помощи. В связи с этим стоит поддержать мнение О. Кочновой, что в процессе благотворительной деятельности благотворитель решает не только социальные проблемы, но и, по мере своей духовности, выходит за пределы повседневного природного бытия человека за пределы достигнутого человеком понимания мира, то есть пребывающего в состоянии трансцендентности.

Трансцендентность, значит преодолевать рамки своего эмпирического бытия, преодолевать себя, стремиться стать выше, выйти на новый виток свободы, прежде всего, духовной свободы [2, с. 10].

В истории философии понятие «благо» впервые рассматривает Платон. Он определил существование двух миров бытия человека: физическую (чувственное бытие) и идеальную деятельность (бытие идей доступно только для ума). Эти два мира, по Платону, связывает единое начало-благо. Аристотель, развивая эту концепцию, определяет благо как «... то, что является лучшим для каждого сущего..., или то, что делает благами другие причастные к нему вещи, то есть идею блага». Идея блага и представления о его достижениях в реальной жизни человека стали основой европейской традиции осмысления проблемы ценностей – аксиологии. Итак, понятие благотворительность входит в состав системы гуманитарных ценностей.

Рудольф Герман Лотце – один из основателей аксиологии, утверждает, что понятие «ценность» является обобщенным и означает все, что является значимым для человека, имеет личностный или общественный смысл. Древнегреческие философы отмечали, что высшим мерилем ценности и наивысшей ценностью является человек. Известный тезис Протагора: «человек является мерой всех вещей» [3, с. 44].

За И. Кантом понятия «ценность» соотносится с человеком как с целью, ее развитием. Как видим, сущность благотворительности, независимо от того выступает человек ее субъектом или объектом, тесно взаимосвязана с аксиологией.

Философские концепции Спинозы, Фейербаха, Маркса, определяли наивысшей ценностью человеческого бытия - свободу. Свобода человека подавалась как четко вписанная в систему внешнего социального и естественного определения, где лицо имело лишь право осознать необходимость и действовать в ее пределах. Ведь именно свобода по внутренней сути только и может предоставить возможность человеку быть и оставаться самим собой и не подчиняться обстоятельствам.

Концепция свободы личности И. Канта в истории философии характеризуется обоснованием принципиальной разницы между причинностью духовного мира личности и причинностью мира внешнего, природно-материального. Человек, по И. Канту, не есть только чувственно-природное существо, а, во-первых, существо разумное нравственное. И как раз такому качеству человека присуща независимость от определяющих причин мира внешней необходимости. Эта независимость и составляет свободу человека. И. Кант разводит свободу и необходимость как сути различных уровней бытия, причисляет внешнюю необходимость только к миру явлений, а свободу человека - к вещам самим по себе, и тем самым признает два вида причинности: внешнюю и свободную. Действительно, свобода человека принадлежит к складу вещей в себе, со всеми присущими им философскими характеристиками. Свобода имеет разные понятия надлежащего, что является фактором, связывающим причинность разных уровней. И. Кант так объясняет связь: должное, что никогда еще не происходило вовне, может определять деятельность человека и быть причиной его поступков, которые являются основой общественных отношений [1, с. 342-348].

Из данного контекста делаем вывод, что понятие благотворительности является аксиологической составной общественных отношений, которые должны базироваться на гуманистических началах в сознании каждого человека. К сожалению, на сегодняшний день аксиосфера общества трансформировалась и человеческая духовность деградирует в русле дегуманизации.

Благотворительность как составляющая общественных отношений требует четкого понимания сущности последних в социальной картине мира в целом. Прежде всего отметим, что общественные отношения трактуются в широком и узком значении. Согласно первому варианту - это любые социальные взаимосвязи, возникающие между людьми в процессе жизнедеятельности. В узком значении - это отношение между социальными субъектами по поводу их равенства и социальной справедливости в распределении жизненных благ, условий становления и развития личности, удовлетворение материальных, социальных и духовных потребностей. Идеалисты, в частности М. Вебер, общественными отношениями называют «поведение нескольких людей, соотнесенное по своему содержанию друг с другом. Соответственно социальные отношения полностью и исключительно заключаются в возможности того, что социальное поведение будет носить доступный (осмысленному) определению характер. Тем же признаком данного понятия является, пусть даже минимальная, степень отношения одного индивида к другому. Таким образом, понятие «социальные отношения» как таковое ничего не говорит о том, идет ли речь о «солидарности» действующих лиц или прямо противоположном.

Социальные отношения охватывают все сферы общественной жизни и деятельности. Материально-экономические отношения включают в себя производственные отношения, технологические, отношения распределения, обмена; социально-политические, правовые, моральные, классовые, национальные, социально-групповые; духовно-культурные, нравственные, религиозные, художественно-эстетические, научные отношения. Субъектами общественных отношений являются

индивиды и социальные сообщества, именно их интересы но потребности лежат в основе общественных отношений.

Благотворительность по рассмотрению экономических или волевых общественных отношений имеет сочетающий характер и является составляющей и материальных, и духовных. Сегодня мы говорим о том, что, в большей степени, материальное обеспечение определяет размер финансовой благотворительности. Частично это так. Но именно специфика деятельности благотворителей определяет их моральные качества, или духовность. Поскольку, именно их деятельность является активной и направлена на пассивных людей, она и есть определяющим ориентиром при формировании морально-этических ценностей гуманистических отношений в обществе.

Духовность выступает субстанционным признаком личности, мировоззрением, четко сориентированным в векторе действительного гуманизма. Такого гуманизма, который раскрывает природу человека в его непосредственных действиях. То есть является совпадением сущности и существования человека. Взамен «современное общество атомизирует человека» [5]. И не просто отделяет ее (человека) от других и делает одинокой, а создает условия для формирования ограниченного мировоззрения, не осознание цели своего существования и восприятие желаемого за действительное. Все это достигается путем манипуляций и «полугипноза» так называемых профессиональных «информационных охотников», что создают иллюзию соответствия действительности бытия человека, которое в здоровом обществе должно быть гуманным. Поскольку, именно гуманность проявляется в поступках и отношениях людей: чуткости, внимательности, милосердия, доброты, любви, сострадания. Таких качеств человека, которые сегодня мы наблюдаем не часто.

Как указано выше, проблематика гуманизации современного общества с каждым днем ухудшается и демонстрирует деградацию действительной морали и насаждение этики потребления путем пропаганды антигуманных действий и нивелированием нравственных ценностей. Поэтому, чтобы не потерять человечность и не превратиться в бездушных «манекенов», первоочередной задачей каждого должно стать формирование таких условий жизни, которые давали бы возможность проявлять в большей степени милосердие, жертвенность и признавать человека высшей ценностью в мире.

Решение этого вопроса особенно актуально учитывая трагические события последнего года в нашей стране. Жестокость, разрушение, злоба – все то, что порождает раздор нашего народа и является антигуманным и манипулятивным элементом требует срочного элиминирования, которое возможно, в соответствии с основным принципом философии, благодаря знанию: «нужно знать, чтобы предвидеть, предвидеть, чтобы избежать». Реальное знание возможно только при условии его эмпирического обретения, а значит через разнообразные формы практической деятельности человека. Следовательно, действительный гуманизм достигается, исключительно, в условиях практической реализации сущности человека через его поступки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Современное общество должно искоренять этику потребления и вводить все элементы действительной нравственности где бы человек, начиная с детского сада, формировался по принципам человечности. Для этого необходима обязательная деятельность общественных организаций, волонтерских движений, развитие благотворительных фондов. Именно их работа, имеющая активный характер и направлена на реализацию программ для воспитания гуманистического общества с осознанием необходимости формирования практических навыков жизни и помощи нуждающимся по принципу ответственности.

Следовательно, именно активная благотворительность выступает практической формой действительного гуманизма и является инструментом воздействия на мир, способствующим практическому формированию аксиосферы общества.

Использованная литература:

1. Кант И. Сочинения в 6 Т. / И. Кант; подгот. ин-том философии Рус. акад. наук и ин-том философии Филиппс ун-та Марбурга. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6: Философское наследие. – 743 с.
2. Кочнова О. А. Благотворительность как социокультурный феномен (культурологический анализ): автореф. дис.. канд. филос. наук 26.00.01 – Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского. – Симферополь, 2009. – 35 с.
3. Лаврененко Л. Я. Социокультурная природа благотворительности и формы ее реализации (история становления и развития) М.: Academia АПК и ПРО, 2012. – 132 с.
4. Некрасов А. Я. Благотворительность //Социальная энциклопедия / А. Я. Некрасов – М.: МГУ, 2000. – 482 с.
5. Новиков Б. В. Гуманизм, духовность, в современном информационном обществе. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/4/statti/1novikov.tm
6. Петрова А. В. Благотворительность как социально-ролевое взаимодействие: теория и история процесса: дис. ... кандидата социол. наук: 22.00.01 / Алла Васильевна Петрова. – Екатеринбург, 2003. – 134 с.
7. Рындзюнский П. Г. Церковь в дворянской империи (XVIII в.) сс. 230-308 // «Русское православие: вехи истории» / науч. ред. А. И. Клибанов. М.: Политиздат, 1989. - 719 с.
8. Социальная философия: Словарь / Сост. и ред. В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов. - 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 624 с.
9. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова М.: Политиздат, 1991. – 560с.

УДК 631.164

*Өмүрзаков С.А. э.и.д., профессор,
Тагаева Б.А., окутуучу
ЖАМУ ТИПФ*

АГРО ӨНӨР ЖАЙ КОМПЛЕКСИН МАМЛЕКЕТТИК ЖӨНГӨ САЛУУСУН ЖАКШЫРТУУ

Аннотация: иште өнүгүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу максатында экономиканын агрардык секторундагы ишканаларды колдоо көйгөйлөрү иликтенет. Сунуш кылынган чараларды ишке ашыруу айыл чарба ишканаларынын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга, айылдык калктын кызыкчылыгы үчүн социалдык маселелерди чечүүнү күчөтүүгө жардам берет деген тыянак чыгарылды.

Учкул сөздөр: агрардык саясат, агроөнөр жай комплекси, мамлекет, чакан жана орто бизнес, технологиялар.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Аннотация: в работе исследованы проблемы поддержки предприятий аграрного сектора экономики с целью повышения эффективности развития. Сделаны выводы, что реализация предложенных мер будет способствовать повышению производительности сельскохозяйственных предприятий, активизации решений социальных вопросов в интересах сельского населения.

Ключевые слова: аграрная политика, АПК, государство, малое и среднее предпринимательство, технологии.

IMPROVEMENT OF STATE REGULATION OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Abstract: the work explored the problems of supporting enterprises of the agricultural sector of the economy in order to increase the efficiency of development. It has been concluded that the implementation of the proposed measures will contribute to increasing the productivity of agricultural enterprises and strengthening solutions to social issues for the benefit of the rural population.

Keywords: agricultural policy, agro-industrial complex, state, small and medium entrepreneurship, technologies.

Заманбап экономикалык шарттарда, агроөнөр жай комплексинде чакан жана орто бизнести өнүктүрүүдө мамлекеттик колдоону күчөтүү, ошондой эле ишкердик ишти жүзөгө ашырууда административдик тоскоолдуктарды четтетүү чараларын күчөтүү өзгөчө мааниге ээ. Көп сандагы айыл чарба ишканалары финансылык ресурстарга ээ болушу керек. Айыл чарба ишканаларын каржылык жактан калыбына келтирүү боюнча учурдагы саясатта аларды өндүрүүнүн көлөмүн эске алуу керек.

Кыргызстандын бардык региондорундагы айыл чарбасын мамлекеттик колдоонун негизги багыттарынын бири маалыматтык-консультациялык кызматтар болушу керек, башкача айтканда агроөнөр жай комплексин маалыматташтырууну өнүктүрүүнү тездетүү жана ошондой эле заманбап маалыматтык жана телекоммуникациялык технологияларды киргизүү. Мунун бардыгы айыл чарба ишканаларына керектүү маалыматтарды алууга жана анын негизинде каржы инструменттерин колдонууну эске алуу менен ресурстарды керектөөнүн натыйжалуулугун жогорулатууга жардам берет.

Ушул этапта мамлекет үчүн агроөнөр жай комплекси менен өндүрүш каражаттарын түзүүчү тармактардын өз ара пайдалуу алмашуусун камсыз кылуу маанилүү. Бул үчүн салык салуу жана насыялоо сыяктуу экономикалык рычагдарды өркүндөтүү маанилүү.

Агроөнөр жай комплексине насыялар айыл чарба өндүрүшү сезондук болгондугуна байланыштуу, талап кылынат. Ушуга байланыштуу, насыя берүү өндүрүштүн бүткүл мезгили үчүн эсептелиши керек [1].

Мамлекет тарабынан айыл чарбасын колдоо үчүн бөлүнгөн каражаттын жарымына жакыны коммерциялык кредиттик мекемелерден алынган насыялардын пайызын төлөөгө кетет. Насыялык карыздар көбөйүп жаткандыгына байланыштуу, бөлүнгөн каражаттын көлөмү дагы өсүшү керек. Мындан тышкары, айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн рентабелдүүлүгү өтө төмөн, насыялардын жеткиликтүүлүгү төмөндөдү, карыздын жүгү жогору, бул айыл чарба өндүрүүчүлөрү үчүн алардын пайыздык чендерин жогорулатуу максатында төмөндөтүлгөн пайыздык чен менен насыялоо режимин киргизүү бөлүгүндө кредиттик системаны өркүндөтүүнү билдирет.

Мамлекеттик колдоону өркүндөтүү чаралары айыл чарба продукциясын сатуу үчүн да маанилүү. Кымбатчылык, сапаттын төмөндүгү, атаандаштыкка жөндөмсүздүк жана кесипкөй маркетинг кызматынын жоктугу айыл чарба өндүрүүчүлөрүнө продукцияны сатууда көйгөйлөрдү жаратат.

Сатуу көйгөйү, ошондой эле керектөөчүнүн эффективдүү суроо-талабынын төмөндүгү менен да татаалдашат. Бүгүн, өндүрүүчүлөр үчүн стимулдарды, кепилдиктерди жана укуктук коргоону, ошондой эле продукцияны сатуу боюнча борборлоштурулган маркетинг кызматын түзүүнү камтыган комплекстүү мамиле талап кылынат [2].

Мамлекет айыл чарба товарларына болгон суроо-талапка жана сунушка кыйыр түрдө таасир этип, алардын киреше алуусу үчүн бирдей шарттарды түзүү үчүн агроөнөр жай комплексинин тармактарынын ортосундагы алмашууга көмөктөшүп, айылдык аймактардын социалдык өнүгүүсүн көзөмөлдөп, айлана-чөйрөнү коргоосуна да кам көрүшү керек экендиги дагы маанилүү.

Негизинен өндүрүштү субсидиялоого, өндүрүш чыгымдарынын бир бөлүгүн төлөп берүүгө жана борборлоштурулган насыялоого багытталган айыл чарбасын мамлекеттик колдоонун тамыр жайган системасынан акырындык менен баш тартуу керектигин

түшүнүү талап кылынат. Калктын айыл чарба продукцияларына жана азык-түлүккө болгон суроо-талабын стимулдаштырууга, рыноктук инфраструктураны жана маалыматты өнүктүрүүгө, айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн кирешелерин программалык-максаттуу, тандалма колдоого, насыя берүү системасын өркүндөтүүгө багытталган кыйла кемчиликсиз системаны түзүү керек.

Айыл чарбасын мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнүн эң маанилүү шаймандарынын бири бул программалык-максаттуу каржылоо жана программалык-максаттуу пландаштыруу болуп саналат. Алар заманбап менеджменттин негизги методдорун колдонууну кеңейтүүгө жардам берет жана башкаруунун административдик методдорун күчөтүүгө өбөлгө түзөт, алардын ичинен эң маанилүүсү мамлекеттик жөнгө салуу болуп саналат [3].

Ушуга байланыштуу, агроөнөр жай комплексин мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүү үчүн төмөнкүлөр талап кылынат:

- региондук бийлик органдарынын дем берүүчү ролун күчөтүү;
- аймактын табигый өзгөчөлүктөрүн колдонууга;
- агрардык сектордун маалыматтык, илимий жана кадрдык шаймандарын өркүндөтүү;
- ресурстарды сарамжалдуу пайдаланууга;
- айыл чарба продукциясын өндүрүүчүлөрдүн жана керектөөчүлөрдүн кызыкчылыктарын эске алуу менен, айыл чарба уюмдарынын баа саясатын түзүү.

Мамлекеттин агрардык саясаттагы ролун жогорулатуу аны жаңы сапаттык негизде өнүктүрүүнүн негизги багыттарынын бири катары каралышы керек. Бул иш-чараларды ишке ашыруу айыл калкынын кызыкчылыгында социалдык маселелерди чечүүнү активдештирүүгө жана азык-түлүк коопсуздугунун проблемаларын чечүүгө көмөктөшөт.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын Өкмөтү биздин алдыбызга жаңы олуттуу милдеттерди коюп жатат.

Экспорттун көлөмүн жылдан жылга өстүрүү жана мүмкүн болушунча жогорку чекке жеткирүү жөнүндө сөз болуп жатат.

Кыргызстандын айыл чарба продукциясын ички, тышкы жана ЕАЭБ базарларына жылдыруу боюнча чараларды олуттуу түрдө кайра карап чыгуу зарыл.

Атаандаштыкка жөндөмдүү айыл чарба продукцияларын өнүктүрүү максатында, Кыргызстандын Айыл чарба министрлиги айыл чарбасында негизги беш артыкчылыктуу багытты сунуштаган жана кыргыз фермерлеринин продукцияларына басым жасалары айтылган.

Кыргызстанда түшүмдүн көлөмү аз же сапаты начар деп айтууга болбойт. Бирок бүгүнкү күндө, өлкөдө пайда болгон продукцияны экспорттоо аны кайра иштетүү үчүн түзүлгөн инфраструктуралык база жок. Буга байланыштуу өкмөттүн тапшырмасы боюнча айыл чарбасынын инфраструктуралык бөлүгүн түзүүнүн беш оптималдуу жана приоритеттүү багыттары иштелип чыккан.

Биринчи багыт - күнөсканаларды өнүктүрүү, анткени күнөсканалар жашылча-жемиш өстүрүүдө чоң роль ойнойт жана биз аларды айыл чарбасынын өзгөчөлүгү деп айта алабыз.

Экинчи багыт - тамчылатып сугаруу. Бул ыкма сууну үнөмдөө үчүн керек экендигин бардыгы билишет. Айрыкча суу тартыш болгон аймактарда тамчылатып сугаруу системасын колдонуу өтө актуалдуу. Эсиңиздерде болсо, 2012-2014-жылдары өлкөдө кургакчылык болгон. Бүгүн мындай нерсе кайталанбайт деп эч ким кепилдик бере албайт. Буга байланыштуу тамчылатып сугарууну өнүктүрүүгө артыкчылык берет.

Үчүнчү багыт - логистикалык борборлорду куруу. Учурда Кыргызстанда эл аралык стандарттарга жооп берген 10 соода-логистикалык борбор бар. Алардын үчөө Чүй облусунда, төртөө Ош, Нарын, Ысык-Көл жана Жалал-Абад облустарында - бирден,

анткени ЕАЭБдин жаңы базарында экспорттоо көйгөйү мындай борборлорсуз татаалдашат [4].

Бешинчи багыт - мал чарбасын жана асыл тукумду өнүктүрүү. Ал малдын санын көбөйтүүгө жана асыл тукумдуу бодо малдарды багууга багытталган. «Бул багыт дагы артыкчылыктуу багыт, анткени келечекте биздин мамалекетибиздеги фермерлер эт азыктарын экспорттоону көздөшү керек.

Андан аркы өсүш продукциянын сапатын, иштетилишин жана көлөмүн өркүндөтүүнү, финансылык жана финансылык эмес колдоо инструменттерин кеңейтүүнү, ошондой эле келечектүү базарларды талдоону жана ветеринария жаатындагы ченемдик укуктук базаны жана көзөмөлдөө ишин өркүндөтүүнү талап кылат [4].

Атап айтканда, ишкердүүлүктү ийгиликтүү өнүктүрүү үчүн, анын ичинде агроөнөр жай комплексинде иш жүзүнө ашырылышы камсыз кылынууга тийиш болгон негизги милдеттерге төмөнкүлөр кирет:

1. "Менин бизнесим" долбоорун ишке ашыруу.

Чакан жана орто бизнести мамлекеттик колдоону жүзөгө ашырууда долбоордук мамилени камсыздоо маанилүү.

2. "Менин бизнесим - парк" долбоорун ишке ашыруу [5].

Инновациялык өндүрүштүк бизнести колдоо үчүн, аймактын муниципалитеттеринде бардык керектүү инфраструктуралар (электр, газ, суу менен камсыздоо, кирүүчү жолдор ж.б.) менен камсыздалган чакан өндүрүш аянтчаларын түзүү керек.

3. Ишкердик иш-аракеттерди тартылбаган экономикалык жактан жигердүү калктын арасында жайылтуу.

4. Бизнес институтун түзүү - гид.

Региондук (муниципалдык) ишкердик гид региондогу чакан жана орто бизнес секторунун өнүгүү көрсөткүчтөрүнө жетишүү үчүн жеке жоопкерчилик тартат.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, Кыргызстандын айыл чарбасында жүргүзүлүп жаткан реформаны андан ары өнүктүрүүнүн так сценарийнин болушу, аны мамлекет тарабынан жөнгө салуусун өркүндөтүүсү, тармак ичиндеги приоритеттер жагынан өтө маанилүү экендигин белгилейбиз. Эгерде биз аталган тармактарды, айыл чарбасын өнүктүрүү программаларында өзгөчө көңүл буруу дегенди эске алсак, анда сөзсүз түрдө натыйжасы болот. Эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин бир нече жылдык кризистен кийин тармак акырындап калыбына келе баштагандыгын белгиледик. Маселе учурдагы кырдаалга жана учурдагы тенденцияларга негизделген натыйжалуу айыл чарба тармагын мүмкүн болгон бардык ыкмалар менен түзүүнү тездетүүдө турат. Бул үчүн мамлекет каржылык же башка материалдык ресурстарды гана эмес, натыйжалуу уюштуруучулук жана башкаруу чараларын да колдонушу керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 27-июнундагы No 321 токтому, 2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасында айыл чарба продукцияларынын соода-логистикалык борборлорун түзүү жана өнүктүрүү программасы.
2. Кыргыз Республикасынын Улуттук Статистикалык Комитети, Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү жана келечеги,-2020-ж.
3. Купуев П.К., Токтоматов К.Ш. Өткөөл мезгил: Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүнүн реалдуулугу жана келечеги.– Жалал-Абад, 2002.
4. Абдымаликов К. Кыргызстандын экономикасы: Китеп. – Б.: “Бийиктик”, 2010.-740б.
5. <https://agro.gov.kg/language/ru/archives/5534>.

УДК: 371

Тагаева Дамира Абылкасымовна,
п.и.к. доцент. Ош МУ
tagaeva.69@mail.ru
Абулкасымова Алина Абдукайымовна,
магистрант, Ош МУ
abulkasymovalina@mail.ru

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА МАТЕМАТИКА БОЮНЧА КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ИШТЕРДИ УЮШТУРУУ

Аннотация: Учурда мектеп программасында мамлекеттик стандарттын ишке ашырылышы менен математиканы окутуунун жаңы ыкмалары кирип жатат. Окуучулардын математикага болгон кызыгуулары төмөндөп жаткан сыяктуудай. Макалада окуучуларды математикага кызыгууларын өнүктүрүү максатында класстан тышкаркы иштерди уюштуруу жана анда сунушталуучу материалдар баяндалды. Макалада башталгыч класста математика боюнча класстан тышкаркы иштерде чагылдырган математикалык табышмактар, табышмактуу ырлар, математикалык жаңылмачтар сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: математика, класстан тышкаркы иштер, математикалык табышмактар, жаңылмачтар, цифралар.

ОРГАНИЗАЦИЯ ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО МАТЕМАТИКЕ В НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация: в настоящее время в школьную программу вводятся новые методики обучения математике с внедрением государственных стандартов. Похоже, что интерес школьников к математике снижается. В статье описывается организация внеклассной деятельности и предлагаемые материалы для развития у школьников интереса к математике. В статье представлены математические головоломки, математические загадки, математические скороговорки, которые применяются во внеклассных занятиях по математике в начальной школе.

Ключевые слова: математика, внеклассные занятия, математические головоломки, скороговорки, цифры.

ORGANIZATION OF EXTRACURRICULAR CLASSES IN MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOLS

Annotation: At the present time in the school program are introduced new methods of teaching mathematics with the introduction of state standards. It seems that the interest of schoolchildren in mathematics is reduced. The article describes the organization of extracurricular activities and the proposed materials for the development of interest of schoolchildren in mathematics. The article presents mathematical puzzles, math puzzles, math puzzles, which are used in extracurricular activities in mathematics in primary school.

Keywords: mathematics, extracurricular activities, math puzzles, sketches, numbers.

Башталгыч класстарда класстан тышкаркы иштерди уюштуруу менен сабактан тышкаркы учурда сабак мезгилинде математика боюнча билим деңгээли төмөн болгон, предметке кызыкпаган, “математиканы түшүнбөйм” деген окуучулардын математикалык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө болот. Көбүнчө сабакта унчукпай олтурган, мисал-маселелерди чыгарууга кызыкпаган окуучулар класстан тышкаркы иштерди уюштурууда өздөрүнүн чыгармачылыгын, талантын жана түрдүү уюштуруучулук иштерге жөндөмдүүлүктөрүн көрсөтө алышат. Бала математикада мисал-маселе чыгарууга жөндөмсүз болгону менен ыр айтууга, жаңылмач айтууга, сахналаштырылган

сценкаларды аткарууга, ырдоого ж.б. жөндөмдүү болушу мүмкүн. Баланын ошол талантынан пайдаланып, математикадагы айрым түшүнүктөрдү, чоңдуктарды, логикалык мисал-маселелерди чыгартууга туура келет. Мисалы, мугалим математика окуу куралындагы маселени канчалык түшүндүрүп, окуучунун чыгаруусун талап кылса, ал эми окуучуда кызыгуу жок. Окуучу көркөм окууга жөндөмдүү болсо, ошол жөндөмүнөн пайдаланып маселени ыр, табышмак, жаңылмач же жомок түрүндө айтуу менен чыгартууга аракеттенүүсү абзел.

Математика боюнча класстан тышкары иштерди өткөрүүдө “математикалык кече” , “математика боюнча акыл ордо”, математикалык конкурс (эки класс ортосунда, же бир эле классты эки топко бөлүү аркылуу, же кыздар балдар ортосунда ж.б.), “Ким лидер” аталышындагы ар бир баланын күчүн сыноочу конкурстар, “Ондун бири” математикалык таймаш, кандайдыр бир даталуу көнгө карата математикалык кечелерди уюштуруу предметке кызыктыруу максатын аткаруудагы бир иш-чара болмокчу.

Математикалык кечелерде окуучулар математика боюнча коюлган темага карата ырларды айтышып, оюндарды тартуулашып, табышмактарды көрүүчүлөргө сунушташат, обондуу ырлар менен коштоого болот. Ал эми математикалык таймаштарда коюлган максатка жетүү үчүн ырларды айтышат. Бардык эле таймаштарда болуп келгендей, командалар саламдашуу менен башташат. Бири-бирине табышмак, жаңылмач берүүгө болот. Үй тапшырмасы катары кроссворд, ребус ж.б чечмелөөнү тапшырышат. Математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу максатында математикалык шатыча, тамгалардан сөз курагыла, сөздөрдү кураштырып бир сүйлөм жазгыла (аныктама), табышмактуу ырлар, логикалык маселелерди тапшырма катары берүүгө болот [1].

Башталгыч класстарда сунушталуучу табышмак, жаңылмач, сан жөнүндөгү ырлар, фигураларды таанууга карата ырлар, сандар же фигуралар тууралуу ырларды обонго салып ырдоо тапшырмаларды окуучуларга айттырууга болот. Төмөндө класстан тышкары иштерде сунушталуучу ырларды, табышмактарды, жаңылмачтарды чечмелелеп, мисал катары берели.

Табышмак жана табышмактын жандырмагын табууга түрдүү жаштагы балдар абдан кызыгышат. Табышмактын жообун тез, туура тапкандыгына сүйүнүшөт. Чындыгында, табышмак балдардын аң-сезимин өстүрөт, айлана-чөйрө менен байланышын күчөтөт, жаратылыштын өзгөрүштөрүн, ар кандай нерселер жөнүндө билүүгө кызыгуусу артат. Эске тутуу жана көңүл буруусу туруктуу болот, сөз байлыгы өсөт [2]. Мугалим өз сабагында табышмактарды колдонсо, анда кенже окуучунун предметке болгон кызыгуусу, эске тутуусу, көңүлүнүн туруктуулугу калыптанат. Аягы “он” менен аяктаган сөздөр аркылуу окуучуларды тапкычтыкка тарбиялоого болот. Ошондой ырларга токтолуп көрөлү.

Табышмактуу он

Нөл кошуп жазсаң бир санга,
Аласың эки беш манжа. (он)

Дөңгөлөк, топко салышат,
Жел толтуруп алышат. (балон)

Беш манжаңдын узуну,
Кимдер билбейт ушуну. (Ортон)

Балдай ширин жана сары,
Бирок тиштеп жейсиң аны. (коон)

Кышында күпүйтүп киесиң,
Жайында гардеробго илесиң. (тон)

Орусияны аралап аккан,
Тынч, дарыя мелмиреп жаткан. (Дон)

Кыргыз эли урматтап атын,
Көзү өтүп кеткен акын. (Жолон)

Кар учурган катуу шамал,
Бурганак деп аталат ал. (Бороон)

Бул жырткыч балык,
Туссуз сууда гана жашаары анык. (Чортон)
Мелдеште биринчиликти алган,
Жеңүүчү болгон адам. (Чемпион)

Математика боюнча кружок сабактарында сандарды табууда ыр табышмактардын мааниси зор. Окуучулардын акыл-эсин, эстеп калуу, тез ойлоо, оозеки эсептөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү максатында ыр табышмактарды сунуштоо маанилүү болуп саналат [3]. Математикалык ыр табышмактар аркылуу окуучулардын акыл-эсин, математикалык эсептөө жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө болорун белгилеп кетүүгө болот.

Ыр табышмактар

Баары канча?

Уланбек менен Аксана,
Алина менен Аяна.
Концерт бермей болушту,
Бакчадагы балдарга.

Созолонтуп Уланбек,
Эки жолу ырдады.
Бирден ырдап калганы,
Балдар угуп жыргады.

Канча бала, канча кыз,
Ырдаганы чыгышты?
Калган балдар алардын,
Канча ырын угушту?

Кайсынысы аз?

Айпери сандыкты ачты,
Жети көйнөк, жети шым тапты.
Ойлоно берип таппады,
Көйнөк азбы, же шымбы?

Кайсынысы буту көп?

Каздын буту эки, козунуку төрт.
Карап айтчы, кайсынысы көп.

Канчасы ашык?

Алты киши, жети кашык.
Тамак ичсек, канчасы ашык?

Канча мышык?

Карасаң мына кызык,
Төрт бурчта бирден мышык.
Чокчоюп отурушат,
Таранып, сыланьшат.

Маңдайында ар биринин,
Отурушат үчтөн мышык.
Кана эми тез эсепте,
Бардыгы канча мышык?

Канчасы анар?

Бир табакта беш алма,
Анан да бар жети алча.
Данектери мөлтүрөп,
Анан да бар бир канча.

Мөмө-жемиш аталып,
Жалпы саны он алты.
Эсептеп көр эми сен,
Анар анын канчасы!

Математика боюнча жаңылмачтар окуучулардын сүйлөө кебин өстүрүүдөгү маанилүү ыкма болуп саналат. Жаңылмачтар – кызыктуу да, балдардын сүйлөө кебин өстүрүүгө керектүү да, пайдалуу да ыкма [4]. Аларды мугалим бөлөк-бөлөк карточкаларга жазып алып, класста сүйлөөдөн тартынган окуучуларга ар бир сабакта окуп, айтышын талап кылса, сүйлөө кеби, сабакта кайсы тема, эмнелер өтүргөнүнө байланышын тактап турса, окуучу класс алдында, тууган-уругу, жоро-жолдошторунун арасында кенен сүйлөө кеби да оңолот.

Жаңылмачтар

1. Көзү бүтүк, күчүк үшүп,
Үч күчүк үшүп, үнү бүтүп.

2. Ак улактын кулагын кара,
Ак улактын кулагы кара.
Кулагы кара улак,
Караны кайдан тапты бул чунак.

3. Асманда жүз көгүчкөн,
Бөлүнүшүп үч-үчтөн.
Учуп өттү үстүбүздөн.
Үстүбүздөн учуп өткөн жүз көгүчкөн,
Бөлүнүптүр үч-үчтөн.

4. Апам алмадан үчтү үздү.
Алмуруттан да үчтү үздү,
Калгандарын күбүсө,
Жерге алар түз түштү.

5. Көргүлөчү Калдарды,

Таңгалдырды балдарды,
Жүзгө чейин такалбай,
Санап берди сандарды.

Математикада цифралар жөнүндө ырлар аркылуу цифраларды калыптандыруу зор мааниге ээ. Ошондуктан, балдарга бир орундуу сандар, цифралар тууралуу ырларды үйрөтүү маанилүү. Төмөндө цифралар тууралуу ырларга токтолобуз.

“1”. Мен боломун “1” деген
Өңчөй сабак билбеген.
Тентек балдар жолдошум,
Бирин-бири тилдеген.

“2”. “Ким” деп мени сураса?
“2” деген боломун.
Сабак билбес жалкоонун,
Дептерине кономун.

“3”. Үтүрөйгөн дайыма,
Кабагымды ачпаймын.
Тың окуган балдарга,
Жолдош болуп баспаймын.

“4”. Китеп менен дос болгон.
Мени менен дос болгон.
Билгендери көбөйүп,
Билбегени жок болот.

“5”. Мен боломун “5” деген,
Жолум дайым кепкенен.
Мени ээрчиткен.
Мени ээрчиген балага,
Бийиктик жок жетпеген.

Сандар санаты тууралуу ырларды айтуу менен сандардын жана цифралардын маанисин үйрөтүүгө болору белгилүү.

Бул сандыктын ичинде
Бирдик, ондук сандар бар.
Бүт бардыгын салууга,
Батпай калды калгандар.

Мен деген нөлмүн.
О тамгасына окшотуп көргүн.

Менин атым бир,
Санактын башы экенин бил.

Бирге кошулган бирмин,
Эки эмей анан киммин.

Экиге бирди кошкун,
Сабакты орто билгендерге досмун.

Улактын канча буту бар,
Билбеген менден утулаар.

Менин атым беш,
Кээде “эң жакшы” дешет.

Мен алтымын, алтымын.
Бир нөлү бар жалгызмын.

Жалгыз буттуу жетимин,
Беш кошулган экимин.

Мен сегизмин, сегизмин,
Эки нөлдүү эгизмин.

Бир орундуу сандардын,
Чоңу болуп алганмын.
Тамак куйган чөмүчтүн,
Так эле өзү болуп калганмын.

Мен он деген чоңдукмун.
Кенжесимин ондуктун.

Жогорудагы математика боюнча ырлар, табышмактар, жаңылмачтар, сандардын санаты ж.б. тууралуу маалыматтарды математика боюнча класстан тышкары иштерде, кечелерде, кружоктордо үйрөтүү аркылуу окуучулардын математикага болгон кызыгуусун арттыруу, математика боюнча ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты, -2014, Бишкек, 24 б.
2. Калдыбаев С.К., Макеев А.К. Использование местных материалов в обучении математике // Международный журнал экспериментального образования. – 2016. – № 4-3. – С. 408-411.
3. Тагаева Д.А. Окутууга компетенттүү мамиле шарттарындагы математиканы окутууда калыптануучу компетенттүүлүктөр, Ош МУнун Жарчысы, -2021. - № 1. 333-338 - б.
4. Тагаева Д.А. Ботокова А., Окуучуларда түйүндүү компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун айрым ыкмалары, Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары, - 2021. №2(54), 61-65-бб.

УДК: 37.014.5

*Дүйшоев Чынгыз Иброхимжанович,
магистрант, Ош МУ
duishoev35@gmail.com*

ПЛАНДАШТЫРУУ - МЕНЕДЖМЕНТТИН НЕГИЗГИ ФУНКЦИЯСЫ КАТАРЫ

Аннотация: макалада билим берүү процессиндеги башкаруу ишмердүүлүгү тууралуу маселелер каралды. Анда пландаштыруунун түрлөрү аркылуу башкаруунун ыкмалары берилди. Башкаруу, пландаштыруу түшүнүктөрүнө аныктамалар берилип, алардын түрлөрүнө токтолдук. Ошондой эле окутуу процессиндеги пландаштыруунун милдеттери, принциптери белгиленди. Пландаштыруунун окутуу, таанып-билүү ишмердүүлүгүндөгү орду аныкталды.

Түйүндүү сөздөр: билим берүү процесси, башкаруу, пландаштыруу, менеджмент, сапаттык көрсөткүч.

ПЛАНИРОВАНИЕ КАК ОСНОВНАЯ ФУНКЦИЯ МЕНЕДЖМЕНТА

Аннотация: в статье рассмотрены вопросы об управленческой деятельности в образовательном процессе. В нем представлены методы управления через типы планирования. Были даны определения понятиям управления, планирования, рассмотрены их виды. Также были обозначены задачи, принципы планирования учебного процесса. Определено место планирования в учебной, познавательной деятельности.

Ключевые слова: образовательный процесс, управление, планирование, менеджмент, качественный показатель.

PLANNING AS THE MAIN FUNCTION OF MANAGEMENT

Abstract: the article discusses the issues of managerial activity in the educational process. It presents management methods through planning types. Definitions of the concepts of management, planning were given, their types were considered. The tasks and principles of planning the educational process were also outlined. The place of planning in educational, cognitive activity is determined.

Keywords: educational process, management, planning, management, qualitative indicator.

Пландаштыруу окутуу процессиндеги маанилүү бутактардан болуп саналат. Ал коюлган милдеттердин качан жана кандай аткарылгандыгын аныктап, окуп-таанып билүү ишмердүүлүгүнө багытталат.

План түзүү – окуу процессинин удаалаштыгын кандай тартипте, кайсы мезгилде аткарылышын так аныктап, коюлган максатка жетүүнүн мөөнөтүн белгилөө менен жыйынтыгына басым жасайт. Пландаштыруу окутуу процессиндеги ишмердүүлүктөрдүн кокустугун, стихиялуулугун алдын алып, максаттуулугун белгилейт. Бул багыттагы иш-аракеттер белгилүү нормативдүү документтердин негизинде ишке ашырылат: окуу планы жана окуу программасы, окуу куралдары жана окуу методикалык колдонмолор.

Пландаштыруу максаттарды операцияларды аткаруунун балансташуусунун жана ырааттуулугунун негизинде жетүүнүн жолу, ал башкаруу чечимдерин кабыл алуунун куралы болуп саналат. Пландуу чечимдер максаттарды жана милдеттерди коюу, стратегияны иштеп чыгуу, ресурстарды бөлүштүрүү жана кайра бөлүштүрүү, алдыдагы мезгилде иштин стандарттарын аныктоо менен байланыштуу болушу мүмкүн. Мындай чечим кабыл алуу, кенен мааниде пландаштыруу болуп саналат. Тар – пландоодо коюлган максаттарга жетүү боюнча уюмдун конкреттүү кадамдарды аныктоочу атайын пландарды түзүү болуп эсептелет. Пландаштыруу – коюлган максат менен педагогикалык талдоонун жыйынтыктарынын катышынын негизинде башкаруучулук чечимдерди кабыл алуу педагогикалык системаны жакынкы жана келечектүү өнүктүрүүнү аныктоодо турат [1].

Пландаштыруу-уюмдун белгилүү бир мезгил ичиндеги ишинин толук расписание.

Башкаруу милдети катары пландаштыруу уюмдун ишинин белгисиздиктин таасирин азайтууга, ошондой эле коюлган максаттарга жетүү жолдорун аныктоого багытталган.

Пландоонун максаты-башкаруу субъекттеринин аракеттерин макулдашуу механизм, уюштуруу милдеттерин ишке ашырууну камсыз кылуучу алардын ишинин мазмунун жана мөөнөтүн аныктоодо.

Пландаштыруу эки түрүн бөлүп:

1. Телеологиялык - "үстүнөн" катуу пландаштыруу (А. Леонтьев, Стремиллин айылы)

2. Генетикалык-уюмдун өзгөчөлүктөрүнө, анын муктаждыктарына жана мүмкүнчүлүктөрүнө негизделген

(В.Громан, в. Базаров).

Пландаштыруу өзгөчөлүктөрү.

1. Пландаштыруу так багытка, билим берүү мекемесинин ишмердүүлүгүнө негиз болууга багытталган;

Пландоонун максаты-башкаруу субъекттеринин аракеттерин макулдашуу механизм, уюштуруу милдеттерин ишке ашырууну камсыз кылуучу алардын ишинин мазмунун жана мөөнөтүн аныктоодо.

Пландаштыруу эки түрүн бөлүп:

1. Телеологиялык - "үстүнөн" катуу пландаштыруу (А. Леонтьев, Стремиллин айылы)

2. Генетикалык-уюмдун өзгөчөлүктөрүнө, анын муктаждыктарына жана мүмкүнчүлүктөрүнө негизделген (В.Громан, в. Базаров).

Пландаштыруу өзгөчөлүктөрү.

1. Пландаштыруу так багытка, билим берүү мекемесинин ишмердүүлүгүнө негиз болууга багытталган;

2. Анализ жана прогноздордун негизинде пландаштыруу мектеп жана анын натыйжалары көксөгөн келечектеги мамлекеттин сүрөттөрүн ажыратуу үчүн арналган;

3. Пландаштырууда максат коюу башкаруу субъекттеринин аң – сезиминде болуп жаткан ички маселелерге-жалпы билим берүү процесстерине таянат;

4. Пландаштыруу максатка жетүү каражаттарын, алардын курамын жана логикалык түзүмүн, ырааттуулугун, зарыл ресурстар менен шарттарды, аткаруучуларды жана алардын өз ара аракеттенүү мөөнөттөрүн аныктоого, алдыдагы иштин мазмунун, ыкмаларын, каражаттарын, формасын жана анын аралык натыйжаларын аныктоого багытталган

5. Пландаштыруу иштин стандарттарын, талаптарды, баалоо критерийлерин жана көрсөткүчтөрүн аныктоого багытталган;

6. Пландаштыруу, билим берүү жана башкаруу иштери үчүн шарттарды түзүү максатында иштелип чыккан.

Ийгиликтүү иш үчүн план түзүлүшкө ээ болушу керек төмөнкүдөй мүнөздөмөлөрү:

1. Максатка ылайыктуу болушу үчүн түзүлгөн ошол максатка жетүү үчүн жарамдуу);

2. Ар бир структуранын максаттарын камтыган план бирге бекем уйку болушу жана бардык билим берүү мекемелеринин максаттарына жооп бериши керек);

3. Туруктуулук (кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү алдын ала сыяктуу колдоо);

4. ийкемдүүлүгү(шарттары өзгөргөн учурда ылайыкташууга мүмкүнчүлүгү);

5. Тактык(жетиштүү деталдаштыруу);

6. Такымдуулугу (акыркы жана аралык натыйжаны болжолдоонун мүмкүндүгү);

7. Үнөмдүүлүк менен (аны түзүү, пайдалануу максаттарга, милдеттерге жетишүүнү татаалдантпастан, жеңилдетүүгө тийиш).

Бардык пландаштыруунун негизинде төмөнкү принциптерди бар:

1. Конкреттүү педагогикалык шарттарды, балдардын, тарбиялануучулардын, окуп жаткандардын жаш курактык курамын жана алардын өнүгүү деңгээлин эсепке алуу;

2. Тарбиялоо жана окутуу процессинин өз ара байланышы;

3. Тарбиялоочу таасир этүүлөрдүн туруктуулугу, ырааттуулугу жана циклдүүлүгү.

4. План боюнча иштерге уюмдун кызматкерлеринин максималдуу саны, аны түзүү алгачкы этаптарында катышуу. Эреже катары, алар жакыныраак жана түшүнүктүү болгондуктан, "үстү-үстүнө коюлуучу" милдетти аркалап, өз алдынча аткарган адамдар көбүрөөк болот.

5. Үзгүлтүксүздүгү-ага ылайык пландоо жалгыз акт катары эмес, ал ар дайым кайталануучу процесс катары каралат, анын алкагында учурдагы бардык пландар өткөн иштерди аткарууну жана алар келечекте пландарды түзүүгө негиз болгондон кийин иштелип чыгат.

6. Өзгөрүп жаткан кырдаалга ылайык мурда кабыл алынган чечимдерди кандай учурда болбосун өзгөртүүгө же кайра карап чыгууга мүмкүндүк берген ийкемдүүлүк.

7. Уюмдун айрым бөлүктөрүнүн биримдиги жана өз ара байланышы пландарды макулдашуу катары мындай принципти сактоону талап кылат. Ал аларды координациялоо жана интеграциялоо аркылуу жүзөгө ашырылат. Координация "горизонталь боюнча", башкача айтканда бир деңгээлдеги бөлүмдөрдүн ортосунда, ал эми интеграция – "вертикаль боюнча", жогору жана төмөн турган бөлүктөрдүн ортосунда ишке ашырылат.

8. Пландаштыруунун маанилүү принциби планды түзүүгө кеткен чыгымдар анын аткарылышына алып келүүчү аз натыйжа болушу керек деп болжолдогон Үнөмдүүлүк болуп саналат.

9. Планды аткаруу үчүн зарыл болгон шарттарды – уюштуруучулук, ресурстук, идеологиялык ж. б. түзүү.

10. Пландоонун толуктугу – башкача айтканда пландоону ишке ашырууда бардык жагдайлар жана окуялар эске алынууга тийиш.

11. Пландаштыруунун тактыгы-бул жетишүү үчүн бардык заманбап методдор, каражаттар жана болжолдоо жол-жоболору колдонулат.

12. Пландаштыруунун ачыктыгы-б.а. алдыга коюлган максаттар уюмдун бардык мүчөлөрүнө жөнөкөй, жеңил жана жеткиликтүү болууга тийиш [2].

Пландаштыруу милдеттери:

1. Тарбиялоо жана окутуу маселелери боюнча мамлекеттик органдардын чечимдерин аткарууну камсыз кылуу;

2. Мамлекеттик билим берүү стандарттарын ишке ашырууну камсыздоо;

3. Педагогикалык жамааттын ишиндеги башкы түйүндүү маселелерди чечүү;

4. Конкреттүү усулдук, билим берүү, тарбиялоо иш-чараларын, аларды аткаруу мөөнөттөрүн, жооптуу аткаруучуларды аныктоо;

5. Жамааттын ар бир мүчөсүнүн жоопкерчилигин тарбиялоо.

Пландоо процессинде төмөнкү милдеттерди чечүү зарыл:

1. Аныктоо, кандай натыйжалары-сиз дегенбиз болмок алууга келечекте;

2. Каалаган натыйжаларга жетишүү үчүн кандай мүмкүнчүлүктөр бар экенин талдоо зарыл;

3. Бул келечектеги иш-чаралардын курамын жана түзүмүн аныктоо зарыл;

4. Алдын ала көрө билип, пландаштырылган биргелешкен иш-аракеттердин кесепеттерин баалоо керек.

Пландаштыруу түрлөрү.

Башкаруу даражасына жараша ар түрдүү болуп саналат:

1. Стратегиялык жана келечектүү пландаштыруу – жогорку деңгээл – 3-5 жылга, суроого жооп берет – биздин максат эмне болуп саналат?;

2. Тактикалык (же учурдагы) пландаштыруу – бул орточо деңгээл – 1-3 жыл жана суроого жооп берет – биздин максаттарга кантип жетүүгө болот?;

3. Ыкчам пландаштыруу – бул төмөнкү деңгээл-бир нече айга чейин.

Датасы тактикалык пландаштыруу жылдык иш планын даярдоонун алкагында ишке ашырылат. Жылдык план-МДК тарабынан милдеттүү документ. Ал окуу жылында жалпы

педагогикалык жамааттын ишин жакшыртуу боюнча конкреттүү милдеттерди чечүүгө багытталууга тийиш, ошондой эле педагогикалык, медициналык, тейлөө кызматкерлер менен иштөө, ата-энелерге педагогикалык жактан агартуу иштерин жүргүзүү жана мектеп менен биргелешип иштөө боюнча иш-чараларды камтыйт [3].

Пландаштыруу түрлөрү.

1. Тексттик пландоо формасы:

Мурдагы мезгилге о • нун ишинин анализинин жыйынтыктарын баяндоо

- +Жана / же чет өлкөлүк юридикалык жактарга эки себептер –

* О. нун пландаштыруу учурундагы түзүлгөн кырдаалды мүнөздөө

2. Пландаштыруу тармагына (сеткалар, таблицалар, циклограммалар):

* Так маселени көлөмүн жана түзүмүн көрсөтөт

• Иш-чаралардын ортосундагы жакшы байланышты байкоодо

* Ресурстарды пайдалануу механизмдин натыйжалуу аныктайт

* Пландарын тойбогон качууга мүмкүндүк берет

3. Пландоонун графикалык формасы (графиктер, диаграммалар, гистограмма)

Пландын ар кандай түрүн пландоо, эреже катары, план -бир нече этапта:

1. Пландоо предметин изилдөө (диагностикалоо) жана талдоо (мекеменин ишинин абалы, ББК калыптануу деңгээли, окуп жаткан балдардын өнүгүү өзгөчөлүктөрү).

2. Максаттарды, милдеттерди, болжолдонгон ишти формулировкалоо.

3. Коюлган максаттарды жана милдеттерди чечүүнүн жолдорун жана каражаттарын аныктоо (бардык кызыкдар түзүмдөрдүн планынын долбооруна сунуштарды чогултуу жана талдоо)

4. Пландын бардык бөлүктөрүн бирдиктүү бүтүнгө түзүү ("жыйноо").

5. Долбоорду талкуулоо жана тууралоо.

6. Планды кабыл алуу жана бекитүү.

7. Ишке ашыруу жана анын аткарылышын контролдоо.

Тармактык пландоо менен максатка ылайык педагогикалык талдоо жүргүзүүгө болот. Ал милдеттерди чечүү боюнча мугалимдердин колдонулган ыкмалары жана техникасы мыкты ишине жогорку жана алсыз жактарын аныктоого жардам берет.

Педагогикалык талдоо тарбиялоо-билим берүү процессин максаттуу изилдөөгө, анын объективдүү баа берүүгө, анын деңгээлин аныктаган себептерди бөлүүгө, анын натыйжасын өркүндөтүү боюнча ушул негизде сунуштарды иштеп чыгууга багытталган [4].

Педагогикалык талдоосуз мекеменин жылдык планынын милдеттерин илимий негизде аныктоо мүмкүн эмес. Л.М.Волобуеванын пикири боюнча педагогикалык талдоо педагогикалык жамаатты тарбиялоонун, педагогду методикалык даярдоонун иштиктүү куралы болуп саналат жана педагогикалык жамааттын ишинин акыркы жыйынтыгына түздөн-түз жана күчтүү таасир көрсөтөт.

Педагогикалык талдоо анын өз ара байланыштуу жана эриш-аркак болгон үч түрүнөн түзүлөт: оперативдүү, тематикалык жана жыйынтык.

Ыкчам талдоо - тарбиялоо-билим берүү процессин мүнөздөгөн негизги көрсөткүчтөрдү күн сайын аныктоого, аны бузуунун себептерин ачууга, ошондой эле бул себептерди четтетүү боюнча сунуштарды бир эле мезгилде иштеп чыгууга багытталган.

Тематикалык талдоо-педагогикалык процесстин тигил же бул эң маанилүү жактарын терең изилдөөгө жана сунуштамаларды иштеп чыгууга багытталган.

Жыйынтыктоочу талдоо кандайдыр отчеттук мезгил-жарым жылдык, жыл, жайкы мезгил аяктагандан кийин жүргүзүлөт жана отчеттук мезгилдеги мектепке чейинки мекеменин ишинин натыйжасына таасир тийгизген негизги факторлордун комплексин, ошондой эле аларды пайда кылган себептерди изилдөөгө багытталган.

Талдоонун негизинде балдардын өнүгүү динамикасы, педагогикалык процессти байкоо жүргүзүү (педагогдордун педагогикалык компетенттүүлүгүнүн деңгээли, түзүлгөн

шарттар) болот. Бул этапты бүт жамаатты экспертизага, талкуулоого, жалпы жамаатты оңдоого тартуу керек. Бул учурда көптөгөн карама-каршылыктар, кайталоолор, башка кемчиликтери, аны андан ары аткаруу боюнча пландоо катышуучуларынын түрткүсү болот.

Ар бир адам жылдык пландын аткарылышы үчүн өзүнүн ролун жана жоопкерчилик даражасын аныкташы маанилүү. Бул баскычта, анын ишке киришип жатканда эмес, алардын күмөн, пикир айтууга жакшы.

Пландаштыруу натыйжалуулугуна жетүүнүн шарттары:

1. Пландаштыруу учурунда иш кайсы денгээлин билүү.
2. Жумуш пландаштырылган мезгилдин акырына карата орнотулушу керек болгон денгээл жөнүндө так түшүнүк.
3. Орто мектептин ишин жаңы денгээлге которууга мүмкүндүк берген оптималдуу жолдорду жана каражаттарды тандоо.

Пландаштыруунун ар кандай түрлөрүн колдонуу мүмкүнчүлүгүн төмөнкү таблицада көрсөтөбүз.

1-таблица. Пландаштыруунун ар кандай түрлөрүн колдонуу мүмкүнчүлүгү.

Пландаштыруунун түрү, анын мүнөздөмөсү	Пайдалануунун артыкчылыктары	Пайдалануунун кыйынчылыктары
<i>Тексттик</i>	Текст түрүндө болбосо, мазмунунун толуктугу, бүтүндүгү, аналитикалык негизи, мындай пландаштыруу түрү түзүү үчүн жөнөкөй болуп эсептелет. Пландоонун тексттик формасы кыска мөөнөттүү пландаштыруу учурунда, жакынкы келечекте кезектеги милдеттерди чечүү үчүн жакшы пайдаланат. Көп учурда ал өткөн мезгил үчүн ишин талдоо жыйынтыктарын сүрөттөмөсүндө колдонулат; пландаштыруу учурунда уюмдун түзүлгөн кырдаалды мүнөздөмөлөрү.	Ал иштин тексттик планына жетекчи анын аткарылышынын жүрүшүндө туш болгон сансыз өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүгө көйгөйлүү, анткени күн сайын бир нерсе өзгөрөт, кандайдыр бир иштер жокко чыгарылат жана башкалар алмаштырылат. Тексттик форма бизге бир эле учурда жана көлөмдүү иштин баарын берүүгө мүмкүндүк бербейт, аны педжамааттын аткарылышы керек. Ал ырааттуулукту жана пландаштырылган иштин максаттуулугун көрүү мүмкүнчүлүгү жетекчисин ажыратат. Пландаштыруунун мындай түрүн колдонууда, мисалы, жылдык планды иштеп чыгууда ал так эместерге, көлөмү боюнча

		чоң болуп калат.
Тармак	<p>Пландоонун түйүндүк формасы катары пайдаланууну болжолдойт (сеткалар, таблицалар, циклограмм. Ал, конкреттүү милдетти деталдуу пландаштыруу, аныктоо жана ар кандай иш-чаралар ортосундагы өз ара байланышты талдоо үчүн колдонулат, ашыкча планын качуу, натыйжалуу ресурстарды пайдалануу механизмин аныктоо. Пландаштыруу тармактык формасы мүмкүндүк берет, ошондой эле чагылдырууга үзгүлтүксүз повторяющиеся иш-чараларды, алардын көлөмүн жана чечет.</p>	<p>Тармак-графиктер түзүү жана иштетүү, жөнөкөй, бирок пландоо керек жараянын аябай жакшы билген адамдар үчүн гана, жана аларды түзүү жана окуу менен туруктуу көндүмдөр менен сатып алган. Бул ыкманы колдонуунун натыйжалуулугу план түзүүчүлөрдүн келечекте керектүү иштердин бардык комплексин, логикалык ырааттуулукту жана жүргүзүлүп жаткан иш-чаралардын өз ара байланышын көрө билүүсүнө жараша болот.</p>
Графикалык	<p>Графикалык пландоо формасы чагылдырат иш мазмунун эки линолинатных графиктердин. Көпчүлүк учурда бул форма сандык көрсөткүчтөрдү көрсөтүү үчүн колдонулат. Анын колдонуу жыл, ай, күнү үчүн иштин толук көлөмүн көрүүгө мүмкүнчүлүк берет.</p> <p>Графикалык пландаштырууда иштин системалуулугун, ырааттуулугун, улантуучулугун, иш-чаралардын жыштыгын, педагогдордун жүктөмүн, тигил же бул милдеттерди аткаруу этаптарын конкреттештирүүнү талдоого болот</p>	<p>Ашыкча, "кагылышуу" иш-чараларына жол бербөө үчүн мейкиндик жана убакыт боюнча иш-чараларды оптималдуу координациялоо мүмкүн эмес.</p> <p>Мындай пландаштыруу түрү дагы татаал жана анын дизайны үчүн көбүрөөк убакыт талап кылынат</p>

ЖЫЙЫНТЫКТОО

Окутуу процессин пландаштыруу жана анын түрлөрү алдыңкы келечек муундарын учурдагы билим менен камсыздоодо маанилүү экендигин белгилеп кетебиз. Ар кандай билим берүү процессинде пландаштыруу аркылуу сапаттык көрсөткүчтөрүн көтөрүүгө, окутуу таанып-билүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө өбөлгө жаралары анык.

Колдонулган адабияттар:

1. Алексеева М.М. Планирование деятельности формы: Учебно-методическое пособие. – М.: Финансы и статистика, 1998.-248 с.
2. Бусыгин, А. В. Эффективный менеджмент / А. В. Бусыгин. – М. : Финпресс, 2009.- С.267.

3. Поршнева, А.Г., Управление организацией [Текст]. / А.Г. Поршнева - М. Инфра-М, 2005. - С. 234-238.

4. Румянцева, З.П., Управление организацией [Текст] / З.П. Румянцева - М.: Инфра-М, 2005. - С. 234-238.

УДК 338.24.01

*Усунов Мелис Усенбаевич,
э.и.к., доцент,
Б.Осмонов ат. ЖАМУ ТИПФ
Джуманазарова Апел Абдувалиевна,
окутуучу,
Б.Осмонов ат. ЖАМУ ТИПФ*

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭКОНОМИКАСЫН СТРАТЕГИЯЛЫК БААЛОО: ИНКЛЮЗИВДИК ӨСҮШКӨ КӨМӨКТӨШҮҮ

Аннотация: бул макалада Кыргыз Республикасында калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу жана коомдук-саясий туруктуулукту сактоо үчүн тез арада интенсивдүү, туруктуу жана инклюзивдүү экономикалык өсүүгө салым кошуу маселелери каралды. Бул максатка жетүү үчүн өлкө көптөгөн кыйынчылыктарга, оор финансылык чектөөлөргө жана потенциалдын жетишсиздигине дуушар болот. Тактап айтканда, Кыргыз Республикасынын экономикасынын өнүгүсү жана аны инвестициялоодо тоскоол болуп турган бир катар факторлордун себеби көрсөтүлгөн. Инклюзивдик өсүштүн эң маанилүү чектөөлөрү бул, төмөн жана туруксуз өсүш жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн географиялык жактан бирдей эмес бөлүштүрүлүшү болуп саналат. Бул контекстте өкмөт өзүнүн инвестицияларына жана реформаларына стратегиялык артыкчылык берип, инклюзивдүү экономикалык өсүүгө салым кошуу максатында, эң көп пайда алып келе тургандарга басым жасоосу зарыл.

Учкул сөздөр: субсидия, интенсивдүү, инклюзивдүү, миграция, стратегиялык талдоо, коррупция, стратегия, демократия, трансформация, экономикалык мүмкүнчүлүктөр, бенефициар.

СТРАТЕГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЭКОНОМИКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ: ПРОДВИЖЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО РОСТА

Аннотация: В данной статье обсуждаются вопросы содействия быстрому, интенсивному, устойчивому и инклюзивному экономическому росту в Кыргызской Республике для повышения уровня жизни и поддержания социально-политической стабильности. Для достижения этой цели страна столкнется с множеством проблем, серьезными финансовыми ограничениями и недостатком потенциала. В частности, причины развития экономики Кыргызской Республики и ряд факторов, препятствующих ее инвестированию. Наиболее важными препятствиями для инклюзивного роста являются низкий и неустойчивый рост и неравномерное географическое распределение экономических возможностей. В этом контексте правительству следует расставить приоритеты в своих инвестициях и реформах и сосредоточить внимание на тех, которые принесут наибольшие выгоды, чтобы способствовать инклюзивному экономическому росту.

Ключевые слова: субсидии, интенсивное, инклюзивное, миграция, стратегический анализ, коррупция, стратегия, демократия, трансформация, экономические возможности, бенефициар.

STRATEGIC ASSESSMENT OF THE ECONOMY OF THE KYRGYZ REPUBLIC: PROMOTING INCLUSIVE GROWTH

Abstract: This article discusses the issues of promoting rapid, intensive, sustainable and inclusive economic growth in the Kyrgyz Republic to improve living standards and maintain socio-political stability. To achieve this goal, the country will face many challenges, severe financial constraints and a lack of capacity. In particular, the reasons for the development of the economy of the Kyrgyz Republic and a number of factors hindering its investment. Low and unsustainable growth and uneven geographic distribution of economic opportunities are the most important barriers to inclusive growth. In this context, the government should prioritize its investments and reforms and focus on those with the greatest benefits in order to foster inclusive economic growth.

Keywords: subsidies, intensive, inclusive, migration, strategic analysis, corruption, strategy, democracy, transformation, economic opportunities, beneficiary.

Кыргыз Республикасы мурдагы Советтер Союзу урагандан кийин оор өткөөл мезгилди башынан кечирди. Республикалар аралык соода жана төлөм механизмдеринин бузулушу, субсидиялардын токтолушу жана жалпы экономикалык төмөндөө, өлкөнүн экономикасында олуттуу үзгүлтүккө алып келди. Ошол эле учурда, Кыргыз Республикасы мурдагы СССРдин курамындагы өлкөлөрдүн ичинен биринчилерден болуп экономикалык реформаларды ишке ашырып, рынок экономикасына өткөн.

Өндүрүш тармагында өсүш кызмат көрсөтүүлөрдүн тез кеңейиши менен шартталган, айрыкча соода жана телекоммуникациялар. Суроо-талаптын негизинде ички керектөөнүн өсүшү, эмгек миграциясынын жана эмгек мигранттары тарабынан акча которууларынын жогорку темптери байкалган. Экономикалык өсүш да терс экономикалык, социалдык жана саясий окуялардан улам бир нече жолу үзгүлтүккө учурады, анын ичинде 2010-жылдагы окуялар да бар. Негизинен, ушул туруксуздуктан улам 2001-2012-жылдар аралыгында ички дүң продуктунун (ИДП) орточо өсүү темпи 3,9%ды түздү, бул изилдөөгө кирген өлкөлөрдүн ичинен эң төмөнкү өсүү темпин көрсөтөт [1].

Өсүш ошондой эле официалдуу сектордо жумуш менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүктөрүн түзө алган жок, бул кеңири жайылган толук эмес жумушсуздукка жана жашыруун жумушсуздукка, эмгек рыногунун салыштырмалуу төмөн катышуусуна, өзгөчө аялдар арасында тышкы миграциянын жогорку деңгээлине алып келди. Мындан тышкары, акча которуулардан жана алтын өндүрүүдөн жогорку көз карандылык экономиканы олуттуу тышкы тобокелдиктерге дуушар кылат.

Өлкө эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин жакырчылык да кескин өстү жана экономикалык өсүштүн жандануусу жакырчылыкты кыскартууга айланышы үчүн бир аз убакыт талап кылынды. Мындан тышкары, экономикалык борбор катары Бишкек шаары жана Чүй облусу эсептелинип, Кыргызстандын башка аймактарынын жана облустарынын ортосундагы экономикалык теңсиздик сакталып калган жана ошол эле учурда көбөйгөн. Жай, туруксуз экономикалык өсүшкө нааразычылык жана экономикалык теңсиздик экономика үчүн негизги тобокелдиктер катары каралып жаткан социалдык нааразычылыктын жана саясий толкундоонун себептеринин бири болуп калды. Инклюзивдүү, туруктуу жана ырааттуу экономикалык өсүштү жандандыруу Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн артыкчылыктуу багыты болуп саналат. Бул макалада жүргүзүлгөн изилдөө экономикалык мүмкүнчүлүктөргө болгон чектөөлөрдү жана “экономикалык өсүштүн инклюзивдүүлүгүн” же бардык топтордун бул мүмкүнчүлүктөргө жетүү мүмкүнчүлүгүн изилдөө аркылуу инклюзивдик өсүүгө көмөк көрсөтүү боюнча стратегиялык артыкчылыктуу чараларды аныктайт. Изилдөө жүргүзүү үчүн макалада Хаусманн, Родрик жана Веласконун (2005) “Чечим дарагы” ыкмасы

колдонулган, ал башталгыч чекит катары жеке инвестицияларга жана ишкерликке болгон чектөөлөргө көңүл бурган [2].

Бул ыкманы адаптациялоо “экономикалык өсүштүн инклюзивдүүлүгүн” чектеген факторлорду аныктоо үчүн талдоону кеңейтти. Талдоо эмпирикалык далилдерди кылдат изилдөөгө негизделген, анын ичинде бүткүл өлкө боюнча кызыкдар тараптар менен болгон талкуулардан алынган маалыматка таянып салыштырма талдоо жүргүзүлөт.

Экономикалык инклюзивдик өсүү үчүн негизги чектөөлөр. Экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн бирдей эмес жеткиликтүүлүгү.

Инклюзивдик өсүштүн эң маанилүү чектөөлөрү төмөн жана туруксуз өсүш жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн географиялык жактан бирдей эмес бөлүштүрүлүшү болуп саналат. Бишкек шаарынын жана Бишкекке салыштырмалуу жакын жайгашкан Чүй жана Ыссык-Көл облустарынын жана өлкөнүн башка аймактарынын шарттарынын ортосундагы теңсиздик күч алууда. Бул төмөндө талкууланган өсүү үчүн чектөөлөрдү алып салуу инклюзивдүү өсүштүн милдеттүү шарты экенин билдирет. Бир калыпта эмес бөлүштүрүү жалпы өлкө үчүн аныкталган өсүшкө чектөөлөр андан да жакырыраак аймактарга тиешелүү болгондуктан, ошондой эле потенциалдуу ишкерлер менен инвесторлор үчүн антистимул болуп келгендиктен келип чыкты. Экономикалык өсүштү жандандыруу жана жакырчылыкты кыскартуу үчүн өкмөт аныкталган чектөөлөрдү негизги экономикалык борборлордо эле эмес, бардык облустарда чечүүнү камсыз кылуусу, жеке сектордун инвестициясы жана ишкердиги үчүн жагымдуу шарттарды түзүүсү керек.

Негизги теңсиздиктер негизинен колдо болгон экономикалык мүмкүнчүлүктөрдөгү айырмачылыктарга байланыштуу, ал эми эң жакыр аймактар айыл чарбадан тышкары мүмкүнчүлүктөрү азыраак. Билим деңгээли жакырчылыктын олуттуу аныктоочу фактору болуп саналат жана адамдардын берилген экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү канчалык деңгээлде колдоноорун аныктайт. Ички жана тышкы миграциянын көптүгү, өндүрүштүк мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугу жана алардын бирдей эмес бөлүштүрүлүшү инклюзивдүүлүктү чектеп жаткандыгынын ачык белгиси.

Эмгек мигрантарынын акча которуулары жакырчылыкты кыскартууда олуттуу роль ойногону менен, миграциянын тоскоолдуктары жана чыгымдары кээ бир жумушчулардын миграция берген экономикалык мүмкүнчүлүктөрдөн пайдалана албай калганын билдирет, ал эми акча которууларга көз каранды болгон үй-чарбаларын жана бүтүндөй экономиканы тышкы экономикалык олук-солкулуктарга жана башка тобокелдиктерге дуушар кылат [3].

Бүгүнкү күнгө чейин бир дагы мамлекеттин жетекчилиги экономикабыздын ушундай акыбалга кептелгендигине стратегиялык талдоо жүргүзүп баа бердиби? Баа берсе дагы, бардыгын сезип билип турушса дагы, эч ким күйгөн жок. Анкени, биздин өлкөбүз жемкорлуктун терең сазына батып, башкаруунун начардыгынан, чыгарылган мыйзамдардын иштебей тургандыгынан ушундай оор акыбалга келип отурабыз.

Кыргыз Республикасынын экономикалык өсүү жолунда эң чоң чектөө болуп, бири-бири менен тыгыз байланышкан микро тобокелдиктердин өзгөчө кластери саналат. Балким, экономикалык өсүштүн эң зыяндуу фактору саясий туруксуздук болду, муну акыркы 10 жыл мурдагы болуп өткөн чоң саясий төнкөрүштөр көрсөттү, ошондой эле өсүштү жана жакырчылыкты кыскартуу үчүн узак мөөнөттүү кесепеттерге алып келди. Коррупция, начар башкаруу, мыйзамдын үстөмдүүлүгү жана менчик укуктарын урматтоонун жоктугу же аткарылбай калуусу өсүштү төмөндөтүп, саясий жана социалдык туруксуздукка өбөлгө түзөт. Ар кандай изилдөөлөр бул факторлордун кластерин инвесторлор менен бизнестин эң олуттуу көйгөйлөрү катары аныктайт жана начарлоону көрсөтөт, ал эми салыштырмалуу өлкөлөрдө абал жакшырган.

Кыргыз Республикасы ченемдик укуктук базаны өркүндөтүү боюнча олуттуу ийгиликтерге жетишти. Бирок, мыйзам менен практиканын ортосундагы “милдеттенме менен аткаруу ортосундагы ажырымдын” өлчөмү бул чаралардын инвестицияга жана

өсүшкө оң таасирин чектейт. Анткен менен, 2013-2017-жылдарга Өлкөнү туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында мыйзам үстөмдүгү борбордук фактор катары аныкталган жана инвестициялык климатты жакшыртуу, инвестициянын көлөмүн көбөйтүүнүн жана экономикалык өсүштү камсыз кылуунун негизги каражаты, анын ичинде алыскы региондордо деп эсептейт [4].

Экономикалык өсүш жакырчылыкты кыскартуунун маанилүү кыймылдаткычы болушу мүмкүн, бирок кээ бир учурларда ал эң жакыр жашагандарга анча деле таасир этпейт. Калкынын үчтөн биринен көбү жакырчылыкта жашаган Кыргыз Республикасында экономикалык өсүш гана эмес, өсүш жалпы калкка, анын ичинде жакыр катмарга кандай пайда алып келерин да эске алуу зарыл. Ошондуктан авторлор тарабынан инклюзивдик өсүш үчүн олуттуу чектөөлөрдү аныктоо үчүн инклюзивдик өсүү схемасы түзүлдү (1-сүрөт).

1-сүр. Инклюзивдик өсүү схемасы

Адабияттарда “инклюзивдик өсүштүн” тиешелүү аныктамасы же концепцияны кантип өлчөө жана практикада ишке ашыруу керектиги боюнча так консенсус жок. Ошол себептен, авторлор экономиканын инклюзивдик өсүүсү боюнча төмөнкү түшүнүктөрдү киргизет:

• экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү түзүүчү жана кеңейтүүчү жогорку, туруктуу өсүш катары;

- коомдун бардык мүчөлөрүнө экономикалык өсүшкө катышууга жана анын артыкчылыктарын пайдаланууга мүмкүндүк берүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүк түзүү;
- жакшыртылган социалдык коргоо системасы өтө жакырчылыкты жоюуга жардам берет.

Бул үч түркүк жакшы башкаруу жана күчтүү институттар тарабынан колдоого алынса, инклюзивдик өсүшкө өбөлгө болот. Экономикалык өсүштүн диагностикасы инклюзивдик өсүшкө жетүү ыкмаларынын бирине багытталган, 1 – сүрөттө көрсөтүлгөн «Максималдуу экономикалык мүмкүнчүлүктөр». Инклюзивдүүлүк диагностикасы сүрөттө көрсөтүлгөн башка эки ыкмага багытталган: “минималдуу экономикалык жыргалчылыкты камсыз кылуу” жана “экономикалык мүмкүнчүлүктөргө бирдей мүмкүнчүлүктү камсыз кылуу.

Чектөөчү чектөөлөрдү алып салбаса же кыскартпаса, башка көйгөйлөр чечилгенден кийин дагы экономикалык өсүштүн күчөшү күмөн. Ушул себептен улам, мындай көйгөйлүү чектөөлөрдү чечүүгө артыкчылык берүү керек. Чектөөчү чектөөлөрдү алып салуу убакытты талап кылат жана максатка жетүү үчүн туруктуу саясий чечкиндүүлүктү талап кылат.

Изилдөөнүн натыйжаларына ылайык, төмөнкүлөр сунушталат:

Биринчиден, экономикалык өсүштү жандандыруу жана жакырчылыкты азайтуу үчүн өкмөт экономикалык өсүштүн аныкталган чектөөлөрү бай экономикалык борборлордо эле эмес, өлкөнүн бардык аймактарында чечилишине кепилдик бериши керек. Маселе бүткүл өлкө боюнча жеке сектордун инвестициясы жана ишкердиги үчүн жагымдуу шарттарды түзүү болушу керек. Тактап айтканда, каржы системасындагы кемчиликтерди жоюу ишкерлерге экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө жана чакан жана орто бизнести өнүктүрүүгө жардам берет.

Экинчиден, Өкмөт 2012-жылдын 30-августунда Коррупцияга каршы күрөшүү программасын жана иш-планын бекиткен. Ошентип, Өкмөттүн жетиштүү стратегиялары жана пландары бар, бирок эң маанилүү чара – бул аларды ишке ашыруу. Коррупцияга каршы программаларды башкаруунун эки татаалдыгы бар. Биринчиден, колдонуудагы мыйзамдардын коомдо бирдей колдонулушун камсыз кылуу зарыл. Экинчиси, айыптоо жана коррупциянын алдын алуу ортосундагы туура балансты табуу.

Өкмөттүн стратегиясы жана программалары жакшы иштелип чыккан жамааттык мониторинг программасы менен колдоого алынышы мүмкүн. Бул коомчулукка негизделген тейлөө борборлоруна (мисалы, мектептер, ооруканалар, мамлекеттик инвестициялык долбоорлор) айкындуулукту жана бюджеттик каражаттардын ачыктыгын, ошондой эле долбоорлорду пландаштырууда, каржылоону бөлүштүрүүдө бенефициарлардын жана коомчулуктардын катышуусун жогорулатууну талап кылат. Коомчулуктун мүчөлөрү да коррупция тууралуу билдирүүгө мүмкүнчүлүк алышы мүмкүн, бирок аныкталган чиновниктер күнөөлүү деп табылгандан кийин жазага тартылмайынча, бул эч кандай натыйжа бербейт.

Корутунду

Кыргыз Республикасынын алдында турган өнүгүү милдеттери өтө чоң. Өлкө белгисиз экономикалык чөйрөдө туруктуу өсүүгө жетишүү үчүн иштеп жатып, демократияны орнотууга аракет кылууда. Баарынан да жаманы, Кыргыз Республикасынын жумушчулардын акча которууларына жана тышкы жардамга көз карандылыгы жана анын чектелген ресурстары өлкөнү дүйнөлүк экономикадагы тобокелдиктерге жана үзгүлтүккө учуратууларга ого бетер аялуу кылат. Келечек өлкөнүн Бажы биримдигине интеграциясы менен коштолгон кыска мөөнөттүү трансформациялардын жүгү менен ого бетер татаалдашы мүмкүн. Башка өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөгүдөй эле көптөгөн чектөөлөр Кыргыз Республикасында жеке инвестицияларга жана экономикалык өсүшкө тоскоол болууда жана бул жогоруда

айтылган чектөөлөр гана эмес. Чектөөчү чектөөлөр алынып салынбаса же азайтылбаса, андан башка проблемалар кандайча чечилет. Ушул себептен улам, чектөөлөрдү чечүү артыкчылыктуу болушу керек. Бул макаладагы маалыматтар өлкөнүн бардык көйгөйлөрүн бир заматта чечүүгө аракет кылбаса дагы, ресурстарды чектөөчү чектөөлөрдү жеңилдетүүгө багыттоо зарылдыгын көрсөтөт. Чектөөчү чектөөлөрдүн көбүн алып салуу убакытты талап кыларын түшүнүү керек. Өкмөттүн ар кандай реформасы инвесторлордун көз карашын өзгөртүү үчүн далилденген тажрыйба менен коштолушу керек. Ниет билдирүүлөрү жетишсиз болот; алар өкмөттүн билдирилген стратегияларын турмушка ашыруу боюнча талкыпаган куч-аракеттер менен коштолууга тийиш.

Колдонулган адабияттар:

1. С.Айтымбетов. 2006. Мигранттардын акча которуулары: Кыргызстандын экономикасынын өнүгүүсүнө тийгизген таасири, Бишкек: Экономикалык саясат институттарынын тармагы.
2. R. Hausmann, D. Rodrik жана A. Velasco, 2005, "Diagnosing Growth," Джон Кеннеди атын. Мамлекеттик башкаруу Гарвард институту, Гарвард университети, Кембридж, Массачусетс. Мындай ыкма Египет, Боливия жана Монголия сыяктуу бир катар өлкөлөрдө колдонулуп жатат.
3. А.Алымкулова, Б.Досалиева, 2010. Гендер, киреше булактары жана миграция: Кыргыз Республикасы, 2009-ж.
4. М. Равалион жана Г. Датт. 2002 Эмне үчүн Индиянын кээ бир штаттарында экономикалык өсүш башкаларга караганда жакырчылыкты жактаган? *Journal of Development Economics*.68 (2). 381-400-бб
5. Али жана Дж. Чуанг. 2007. Гүлдөгөн Азияга карай инклюзивдик өсүш: саясаттын кесепеттери. АӨБнын көз карандысыз баалоо департаментинин жумушчу документинин сериясы. № 97. Манила

УДК: 371.58

*Ботокова Айзат,
магистрант, Ош МУ
Abotokova@mail.ru
Жакыбалиева Зырапахан,
магистрант, Ош МУ
Zjakibalieva@gmail.com*

МАМЛЕКЕТТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СТАНДАРТЫН ОКУТУУ ПРОЦЕССИНЕ КИЙРҮҮНҮ ОПТИМАЛДАШТЫРУУНУН АЙРЫМ ЫКМАЛАРЫ

Аннотация: Макалада учурдагы билим берүү процессинде мамлекеттик стандартты ишке ашыруунун айрым ыкмалары каралды. Бул багытта окуучулардын өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселелери белгиленип, өз алдынча иштерди уюштуруу жана аларды чечүүнүн түрлөрү каралды. Мамлекеттик жалпы билим берүү стандартынын окутуу процессине кийрилиши жана анын талаптарын аткаруудагы орчундуу маселеле катары өз алдынча иштерди аткаруу – билим алуудагы маанилүү иш-аракеттердин бири катары эсептелет. Андыктан бул макалада өз алдынча

иштөөнүн түрлөрү, билим алуунун булактары белгиленди. Инсанга багытталган окутуу шарттарында өз алдынча билим алуунун түрлөрү окутуунун ыкмалары менен коштолуп, стандарттын ишке ашырылышы айкын көрсөтүлдү.

Түйүндүү сөздөр: мамлекеттик стандарт, окутуу процесси, негизги компетенттүүлүк, өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү.

НЕКОТОРЫЕ СПОСОБЫ ОПТИМИЗАЦИИ РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые способы внедрения государственных стандартов в текущий образовательный процесс. В связи с этим были определены вопросы организации работы учеников и формирования компетенции для решения задач, рассмотрены организация самостоятельной работы и пути их решения. Одним из важнейших направлений деятельности в образовании является включение общего государственного стандарта образования в учебный процесс и реализация самостоятельной работы как ключевой проблемой при выполнении его требований. В данной статье определены виды и источники самостоятельных работ. В контексте личностно-ориентированного обучения формы самообразования сопровождаются методами обучения и указывается реализация государственного стандарта.

Ключевые слова: государственный стандарт, учебный процесс, ключевые компетенции, самореализация и решения проблем.

SOME WAYS OF OPTIMIZING THE IMPLEMENTATION OF STATE EDUCATIONAL STANDARDS IN THE TRAINING PROCESS

Annotation: The article discusses some of the ways to implement state standards in the current educational process. In this regard, the issues of organizing the work of students and the formation of competence for solving problems were identified, the organization of independent work and ways of solving them were considered. One of the most important areas of activity in education is the inclusion of the general state standard of education in the educational process and the implementation of independent work as a key problem in meeting its requirements. This article defines the types and sources of independent work. In the context of student-centered learning, the forms of self-education are accompanied by teaching methods and the implementation of the state standard is indicated.

Key words: государственный стандарт, учебный процесс, ключевые компетенции, самореализация и решения проблем.

Максаты. Жалпы билим берүүчү орто мектептерде окуучулардын өз алдынча билим алып, көйгөйлөрдү өз алдынча чечүү, ишмердүүлүктөрдү уюштуруу боюнча изилдөөлөрдү жүргүзгөн илимий-методикалык адабияттардын анализи жана жыйынтыктары, бул иштин маңызы боюнча ар кандай көз караштар бар экендигин көрсөттү. Окуучулардын өз ишин уюштуруунун көп кырдуулугунан улам, бул түшүнүктү дагы да тереңирээк изилдөө, тактоо талап кылынат. Айрым учурларда өз алдынча окуу иштери дегенде мугалим тарабынан уюштурулган атайын бөлүнгөн убакыт ичинде дидактикалык максатты аткарууга (билим издөө, алардын маанисин оңдоо, бышыктоо, жөндөм, көндүмдөрдү калыптандыруу жана өнүктүрүү, билимди жалпылоо жана систематизациялоо) багытталган активдүү ишмердүүлүктү түшүнүшөт. Дидактикалык көрүнүш катары, өз алдынча иштөө бир жагынан окутуу тапшырмасын, б.а.окуучу аткарууга тийиш болгон нерсени, анын иш аракет объектисин билдирсе, экинчи жагынан-ишмердүүлүктүн тиешелүү формасы (эс тутум, ой жүгүртүү, тапшырманы аткаруу учурундагы чыгармачылык тапкычтык) катары бааланат [1].

Методдор. Кыргыз Республикасындагы билим берүү процессин реформалоонун башкы максаты - келечек ээлери алдынкы билим-тарбия берүү, өзүнүн орто мектепте окуп-үйрөнгөн билимдерин келечек турмушунда пайдалана билүүгө үйрөтүү, заманбап илимий жана практикалык билимдердин жана көндүмдөргө ээ болуу. Жалпы билим берүүчү орто мектепте өз алдынча ой жүгүртүп илимий жана кесиптик милдеттерди иштеп чыгуу жана чече билүү.

Маалыматты өз алдынча өздөштүрүү менен алган билимдердин натыйжалуулугуна жетишүү менен өз алдынча билимдерин, маалыматтуулугун жогорулатуунун, өркүндөтүнүнү зарылдыгын жаралат. Бүгүнкү билимдин менен илим ыкчам өнүгүшүнүн, маалыматтардын тез таркалышынын шартында, жалпы билим берүүчү орто мектептердин негизги милдети болуп өзүн - өзү өнүктүрүүгө, баалоого, дүйнө таанымын кеңейтүүгө, инновациялык ишмердүүлүккө жөндөмдүү инсанды даярдоо болуп эсептелет.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууда төмөнкүлөрдү эсепке алуу зарыл: окуу материалдарын айрым окуу бирдиктерине бөлүү, алардын ар биринин дидактикалык максатын, окуучулардын өз алдынча жана жекече иштеринин түрү, форма жана усулдарын аныктоо; бул ишти уюштуруунун консультациялардын, жекече жана класстык сабактар, усулдук көрсөтмөлөр ж.б. жардамы менен жөнгө салуу; өзүн-өзү көзөмөлдөөнүн жана окутуучулар тараптан көзөмөлдөөнүн жардамы менен кайтарым байланышты ишке ашыруу; ар бир окуу бирдигинин дидактикалык максатка толук жетишүүсүн камсыздоо.

Окутуу процессинде кандай гана предметтерди албайлы өз алдынча иштөөнү төмөдөгүдөй түрлөргө бөлүштүрүшөт: жаңы билимди үйрөнүүгө даярдоочу алдын ала иштер; жаңы материалды үйрөнүү максатында уюштурулган иштер, билимди пайдалануу жана жөндөмдү калыптандыруу максатында уюштурулган иштер; жалпылоочу өз алдынча иштер; текшерүүчү өз алдынча иштер [2].

Кайталап чагылдырып берүүчү өз алдынча иштер жөндөм жана көндүмдөрдүн калыптанышына, конкреттүү кырдаалдарда ыкмаларды эстеп калууга көмөк көрсөтөт.

Өз алдынча иштөөнүн реконструктивдик-вариативдик тиби окуучулардын билимдерди типтүү кырдаалдарга ойлонуштуруп алып өтүүгө мүмкүнчүлүк берип, окуя, көрүнүш, фактыларды анализдөөгө үйрөтүп, ой жүгүртүүчүлүк активдүүлүгүнүн өнүгүшү үчүн шарт түзүп, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн ыкмаларын жана усулдарын калыптандырат.

Эвристикалык өз алдынча иштер окуучулардын чыгармачыл инсан болуп калыптануусуна көмөк көрсөтүп, иштин бул тибин аткарууда дайыма жаңы чечимдерди издөө, алынган билимдерди жалпылоо жана систематизациялоо, аларды стандарттык эмес кырдаалдарга алып өтүү жүргүзүлөт.

Чыгармачылык өз алдынча иштер окуучуларга алар үчүн таптакыр жаңы билимдерди алууга мүмкүнчүлүк ачып, өз алдынча билим издөө көндүмдөрүн бышыктайт.

Окуучулардын билим, жөндөм жана көндүмдөрдүн системасына ээ болуу боюнча окуу ишмердүүлүгү өз ара байланыштагы эки процесс менен аныкталат: репродуктивдик, продуктивдүү жана креативдик.

Мамлекеттик стандартта белгиленгендей, өз ишин уюштуруунун мазмуну төмөнкүлөрдү камтыйт: биринчиден, китепти же анын бөлүгүн, мазмуну жөнүндө жалпы түшүнүк алуу максатында өтө ылдам темп менен таанышуу; өзгөчө үйрөтүп чыгууну талап кылган маселеге түздөн-түз таандык болгон материалды бөлүп көрсөтүү. Экинчиден, кайталап салыштырмалуу жайыраак, тексти маани-маңызы боюнча бөлүктөргө ажыратып, негизги жоболор, автордун аргументацияларын бөлүп көрсөтүү, схема, таблица, чиймелерди үйрөнүү менен окуп чыгуу. Иштин бул этабын аткаруу менен, эмгектин негизги түшүнүк, жобо идеяларынын анализи, окуу китеби же анын бөлүктөрү эмнеге окуткандыгы жөнүндө туура отчет түзүүгө мүмкүндүк берүүчү жалпылоо жана корутундулар ишке ашырылат [3].

Натыйжалар. Жалпы билим берүүчү уюмдардын мамлекеттик стандартындагы өз алдынча иштерди уюштуруу айрым учурда инсандын өз алдынча билим алуусунун компоненти катары каралат. Билим алуунун максаты реалдуу, туруктуу, жаңы социалдык экономикалык жана саясий шарттарда коомдук турмушту жана өзүн өркүндөтүүгө байкаларлык салым кошо алган инсан кылып тарбиялоо деп белгиленет. Бул нерсе эгерде адам тууроо жана өзүн-өзү өнүктүрүү үлгүлөрүн тапкан адабияттын үстүнөн тынымсыз өз алдынча иштегенде мүмкүн. Буга байланыштуу, маалыматтар агымында адашып калбоо жөндөмдүүлүгү олуттуу мааниге ээ. Ал жөндөмдүүлүк маалымат булактарын, алардын алдуу жана алсыз тараптарын билүү, керектүү маалыматты таап, аны ыкчам жана туура баалоо, алынган маалыматты теориялык жана практикалык ишмердүүлүктө пайдалануунун жолдорун жана шарттарын оперативдүү аныктоодон куралат.

Орто мектепте билим берүү процессин жакшыртууда изилдөөчүлөр башкы көңүлдү өз алдынча иштөө мазмунунун тышкы белгилерине бурушаарын күбөлөндүрөт. Айрымдары окуучулардын өз алдынча иштөөсүн үч негизги: окуу, илимий жана коомдук багыттар боюнча дифференцирлештирүүнү пайдалуу деп эсептешсе, экинчилери өз алдынча иштерди эки бөлүккө бөлүшөт: 1) сабак учурундагы жана аларга даярдануу процессинде окуучулардын жекече жөндөм-шыгына жараша; 2) атайын окуу планы боюнча милдеттүү академиялык иштерден тышкаркы шарттардагы билим алуу.

Жалпы билим берүүчү мектептерде окуучулардын чечимдерди изилдөө зонасын таап жана аны практика жүзүндө ишке ашыруунун жолдору менен ыкмаларын конкреттештирүүгө болгон муктаждыгын ойготуу менен, жогорудагы тапшырма жаңылыкка болгон кызыгууну стимулдаштырып, бара-бара окуучунун аң-сезиминде белгисиз нерселерди таанып билүүгө умтулууну жаратат. Бул чагылуу кийин конкреттүү таанып-билүү ишмердүүлүгүндө ишке ашырылат. Мындагы таанып билүүгө болгон муктаждык ошол окуучулардын ички ойгонуусунан улам пайда болдубу же жогорку жактан стимулдаштырылдыбы, баары бир анын ишмердүүлүк максаты менен ар дайым байланышта болот [4].

Үй ишин аткаруу учурунда үйрөнүп жаткандар менен жаңы тапшырманы аткаруу кырдаалынын ортосундагы өз ара аракеттенүү колдо бар билим менен зарыл болуп турган билим жана ишмердүүлүктүн жаңы ыкмаларынын ортосундагы тең салмактуулукту бузат. Бул тең салмактуулукту калыбына келтирүү аракети үйрөнүүчүлөр үчүн зарылдык болуп калат да, анын аң-сезиминде таанып билүүчүлүк муктаждык катары чагылып, ушунун өзү эле аракетке стимул болуп кызмат кылат.

Окуучулар үчүн тапшырма тышкы себеп болуу менен, ички түрткүгө өз алдынча аракеттенүүнүн жөндөмүнө ээ болуу мотивине айланат. Ал өз алдынча иштөөнүн мазмунун структуризациялоо процессинде, айрыкча алардын типтерин жана түрлөрүн иштеп чыгууда окуу материалынын логикалык жана психологиялык каражаты катары чыгат. Бул учурда тапшырма ар кандай эле өз алдынча иштин өзөгү катары, бир жагынан өз алдынча таанып-билүү иш-аракетинин баштапкы түрткүсү катары чыкса, экинчи жагынан класстык же класстан тышкаркы сабактардын дидактикалык максаттарына ылайык, окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн белгилүү бир структурасын детерминдештирет.

Таанып-билүү ишмердүүлүгү өзүнө айрым учурларда, маалымат менен жаңы изделип жаткан маалымат-билимдин ортосундагы карама-каршылыкты камтыйт. Таанып-билүүчүлүк тапшырмасын чечүүнүн жүрүшү, белгилүүдөн белгисиздикке өтүүнү түшүндүрөт жана ал өтүү логикада айтылгандай, акыл корутундусунун ортоңку звеносу аркылуу ишке ашырылат. Дал мына ушул жерде зиректик, тапандык, чечендик акылдын жана башка сапаттарынын бар же жок экендиги, башкача айтканда жалпы билим берүүчү орто мектептеги окуу процессиндеги монотондуулукту,

зериктирмелүүлүктү жеңип өтүүнүн маанилүү шарты болуп эсептелген нерсе ачыкка чыгат.

Үй иши үчүн берилген тапшырма логикалык ой жүгүртүү, логикалык акыл калчоо жолу менен гана чечилиши мүмкүн. Чыгармачылык тапшырма, булар менен кошо интуитивдик чыгармачылык, башталышында логикалык салтык иреттүүлүктү эсепке ала бербеген ой жүгүртүүнү талап кылат. Мындайда аракеттин баамдалбаган бөлүгүнүн таасири анын оңдоп баамдалган бөлүгүнүн мазмунуну канчалык жогоруласа, ошончолук даражада өсөт. Бирок корутундулоочу да, чыгармачылык да тапшырмалардын бардык учурларында тең проблемалдуу кырдаалдын негизинде жаткан кыйынчылык, карама-каршылыктарды баамдап-түшүнүү менен гана анда камтылган тапшырманы, карама-каршылыктарды бириктирүүнүн диалектикалык процесси аркылуу чечүүгө: же логикалык негиздеменин ортонку мүчөсүн табууга же чечүүнүн интуитивдик гипотетикалык идеясынын өнүгүшүнө алып келүүсү мүмкүн. Логика менен интуиция бул жерде бири-бирине карама-каршы келбейт. Алар таанып-билүүнүн бирдиктүү процессинин эле түрдүү тараптары. Өз алдынча иштин ар бир эле түрүндөгү тапшырма өзүнө билимди буга чейин эле белгилүү болуп калган ыкмалар менен табуу жана колдонуу же билимди издөө жана табуунун жаңы жолдорун аныктоо зарылдыгын камтып турат.

Окутуу процессинде чечүү биринчи да, экинчи да шарттарды талап кылган тапшырмалар аз эмес кездешет. Бул чечимдерди табуу менен үйрөнүүчүлөр алардын технологиясына ээ болуп, таанып-билүү изденүүчүлүгүнө умтулууну жаратып, акыл аракетинин жаңы операция, жаңы ыкмалары үйрөнүп же мурда өздөштүргөн билимди жаңы материалга алып өтө алышат [5].

Өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүүнүн маңызын жана ролун кароого болгон ушундай мамиле гана өз алдынча иштөөнүн тышкы шартталуусу менен анын ички маңызынын ортосундагы антitezаны алып салууга мүмкүнчүлүк берет. Өз ишин уюштуруунун ички маңызы, үйрөнүүчүнүн ишмердүүлүгүндөгү нукуратаанып билүүчүлүк, активдүүлүгүн жана өз алдынчалуулугун өнүктүрүүдө жана оптималдуу көрсөтүүдө, аныктоочу нерсе болуп саналат.

Орто мектептерде өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү маселелеси окуучунун окуу процессиндеги өз алдынча иштөөсүн уюштуруу жана башкаруунун педагогикалык спецификалык каражаты катары чыгып, ал өзүнө окуу жана таанып-билүүчүлүк усулун да камтуусу керек, окуу эмгегинин ар кандай эле түрүндө таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн предмети деп билимдин булагы да, өз алдынча иштин дидактикалык милдети эмес, өз алдынча иштин конкреттүү түрүнө кошулган тапшырма эсептелет. Андыктан өз алдынча иштөөнүн маңызы, спецификалык педагогикалык конструкция катары, өз алдынча иштердин тип жана түрлөрүнүн конкреттүү мазмунуна айландырылган таанып-билүүчүлүк милдетинин өзгөчөлүктөрү менен аныкталат.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсү, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн түрү катары каралуу менен эми педагогикалык эмес, гносеологиялык көрүнүш болуп калат жана окуу жана илимий билимдин спецификалык формасы катары чыгат. «Өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү» деген дидактикалык түшүнүктө камтылган каражат менен формалардын дидактикалык карама-каршылыгы дал ушул эки педагогикалык жана гносеологиялык тараптардын биримдигинде жана карама-каршылыгында жатат. Бул эки тараптын толук биримдигине жетишүү өз алдынча иштөөнүн ар бир түрүндө таанып-билүүчүлүк (теориялык же практикалык) тапшырма, милдет так таризделсе, (формулировкаланса) гана мүмкүн болот. Ал бир жагынан окуучу үчүн өз иш-аракетин максатка ылайык жүргүзүүдө негиз болсо, экинчи жагынан окуучу үчүн өтө алыстай көрүнгөн тоскоолдукту өз убагында таба билүүдө окутуучуга мүмкүнчүлүк берет.

КОРУТУНДУ

Билим берүү процессиндеги окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу жана аны башкаруу боюнча илимий жактан негизделген сунуштарды иштеп чыгуу үчүн бул проблемаларды чечүү зарыл. Алардын ичинен эң маанилүүлөрү болуп, биздин пикирибиз боюнча төмөнкүлөр эсептелет: өз алдынча иштөөнүн маңызын жана окуучунун келечектеги инсандык сапаттарын эсепке алуу менен алардын конкреттүү түрлөрүн аныктоо; өз алдынча иштөөнү стимулдаштыруунун жана көзөмөлдөөнүн натыйжалуураак усулдарын табуу; ар түрдүү окуу сабактарынын ролун аныктоо; окуучулардын өз алдынча ишинде көндүмдөрдү жандандыруу методикасын иштеп чыгуу; окуучулардын системалуу иштөөсүнө тоскоолдук кылуучу факторлорду аныктоо; окуучулардын реалдуу убакыт бюджетин өз алдынча иштөө үчүн убакыт ажыратуу жолдорун аныктоо; окуу предметинин спецификасына жана адистигине жараша өз алдынча иштөөнүн мүнөзүн дифференцирлеп окутуу.

Жалпы билим берүүчү уюмдарда мамлекеттик стандартты ишке кийрүү менен педагогдун башкы милдети - окуучуларда негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу болуп саналат. Ал эми негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү маселелеси ар бир мугалимдин тарбия берүүчүлүк жана билим берүүчүлүк максатындагы орчундуу орунду ээлейт. Ошондуктан өз алдынча иштерди уюштуруу, өз маселелерин чечүү багытында мугалим жол көрсөтүүчү, багыт берүүчү милдетин да аткарып келет.

Колдонулган адабияттар:

1. Андреев, В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. – 2-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2010.
2. Педагогика / Под ред. Ю.К. Бабанского. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 2008.
3. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроках.— М., Учпедгиз, 2011.
4. Зимняя, И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. Изд. Второе, доп., испр. и перераб / И.А. Зимняя – М.: Лотос, 2014.
5. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование / П.И. Пидкасистый. – М.: Педагогика, 2000.

УДК: 351.58

*Умаралиева Ойгул,
магистрант, ОмМУ
umaralieva@mail.ru
Нурлан кызы Гулсана,
магистрант, ОмМУ*

ГЕОМЕТРИЯНЫ ТУРМУШТУК МАСЕЛЕЛЕРДИ ПАЙДАЛАНЫП ОКУТУУ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН МААЛЫМАТТЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ

Аннотация: макалада геометрияны окутуу процессинде билим берүү стандарттарынын талаптарына ылайык турмуштук маселелерди пайдаланып окуучулардын маалыматтык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселелери каралды. Жалпы билим берүүчү уюмдардын мамлекеттик билим берүү стандарттарында негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу окутуунун башкы максаты болуп саналат. Ошондуктан орто мектепте

геометрияны окутуу процессинде турмуштук маселелерди пайдалануу жагдайларын маселелер аркылуу көрсөтүү менен бир нече маселелер мисалга келтирилди.

Түйүндүү сөздөр: геометрия, маалыматтык компетенттүүлүк, турмуштук маселелер, стандарт.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ГЕОМЕТРИИ С ПРИМЕНЕНИЕМ ЖИЗНЕННЫХ ЗАДАЧ

Аннотация: в статье рассматривается формирование информационной компетентности учащихся в процессе обучения геометрии с использованием жизненных задач в соответствии с требованиями образовательных стандартов. Основная цель обучения - формирование ключевых компетенций в государственных образовательных стандартах общеобразовательных учреждений. Поэтому ряд вопросов был приведен в качестве примеров использования жизненных задач в преподавании геометрии в основной школе.

Ключевые слова: геометрия, информационная компетентность, жизненные задачи, стандарт.

FORMATION OF INFORMATION COMPETENCE OF STUDENTS BY STUDYING GEOMETRY USING LIFE PROBLEMS

Annotation: the article considers the formation of information competence of students in the process of learning geometry with the use of vital tasks in accordance with the requirements of educational standards. The main purpose of training is the formation of key competencies in state educational standards and general education institutions. Therefore, a number of questions were given as examples of the use of life tasks in teaching geometry in the basic school.

Keywords: geometry, information competence, vital tasks, standard.

Максаты. Билим берүүнү өркүндөтүүнүн концепциясына ылайык, окуу предметтерин анын ичинде математиканы окутуунун негизинде окуучулардын билимдери, билгичтиктери жана көндүмдөрүнүн сапаты жогорулоо менен өз алдынча эмгектенүүгө үйрөнүшөт, окуп, таанып-билүү кызыкчылыктары жогорулайт. Окутуу жана тарбиялоо процессинде сабакты теориялык, практикалык жана методикалык жактан жеткиликтүү, талапка ылайык жогорку денгээлде өтүү үчүн окутуунун жаңы формаларын, ыкмаларын колдонуу ар бир мугалимдин алдында турган орчундуу маселе болуп эсептелет.

Турмуштук маселелер - окуучулардын активдүү ойлоо ишмердүүлүгүн, кызыгуусун активдештирет, ал эми өздөрү жасаган ачылыштары аларга эмоционалдуу канааттануу алып келет жана даяр түрүндө берилген билимге караганда алардын эсинде туруктуу алда канча күчтүү бышыкталат.

Методдор. Орто мектепте турмуштук маселелер - тапшырмаларды сабактын түрдүү этаптарында колдонуу мүмкүн: жаңы теманы үйрөнүү, билимдерди бышыктоо, билимдерди комплекстүү колдонуу, билимдерди системалаштыруу жана жалпылоо, текшерүү, баалоо жана коррекциялоо сабагы. Азыркы учурда айыл жергесинде жер үлүшүн иштеткен бардык дыйкан чарбагерлерин кездештирүүгө болот. Ал эми ошол чарбада мектеп окуучулары сөзсүз аралашкан. 8-класстын геометрия курсунда «Төрт бурчтуктардын аянттары» темасына карата азыркы учурдагы жер үлүшүнө байланышкан төмөнкү маселени карап көрөлү.

Маселе-1. Трапеция формасындагы жүгөрү талаасы үчүн бөлүнгөн жер үлүшүнүн негиздери 280 м. жана 320 м, ал эми бийиктиги 18 м. Эгерде жүгөрүдөн гектарына орточо эсеп менен 450 ц. түшүм алынса, анда бөлүнгөн жер үлүшүнүн аянтынан канча түшүм алынат.

Мындай типтеги маселени чыгарууда окуучулар төмөндөгүдөй билимдерге жана билгичтиктерге ээ болуулары зарыл: трапециянын аянты, пропорция жана төмөнкү чоңдуктар: $1m = 1000кг$; $1ц = 100 кг$; $1га = 10000м^2$; $S_{\text{трап.}} = \frac{a+b}{2}h$;

Маселени чыгаруу үчүн трапециянын аянтынын формуласынан пайдаланабыз: $a = 280м$, $b = 320м$, $h = 18м$, $S = \frac{280+320}{2} \cdot 18 = 300 \cdot 18 = 5400м^2 = 0,54га$. Бул аянт чакан үй бүлөгө берилүүчү жер үлүшү болуп эсептелет. Эми ушунчалык аянттагы жер үлүшүнөн канчалык өлчөмдөгү түшүм алынаарын эсептейли. Гектарына орточо эсеп менен 450 центнерден түшүм алынса, анда 0,54 га жерден $0,54 \cdot 450 = 243ц$ түшүм алынат [1].

Ушундай мазмундагы маселени ар бир окуучу өз жер үлүшүнө жараша аныктап, аянтын табуу менен бирге канча түшүм алынаарын эсептеп алуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болушат.

Окуучуларга өз алдынча маселе түздүрүүдө маселенин сандык маанилери чындыкка туура келүүлөрү зарыл. Жалган сан маанилерди пайдаланып, чындыкка туура келбеген маселе түздүрүү менен окуучуларды чыныгы дүйнөгө болгон көз карашын бурмалап алууга бараарыбызды ар дайым көңүл борборуна алуубуз зор мааниге ээ.

Окуучу теориялык алган билимин турмушта өз орду менен пайдалана ала турган жагдайларды мугалим жаратып бергендей болушубуз абзел.

Бизди курчап турган объектилерден түзүлгөн маселелерден карап көрөлү:

Маселе-2. Өлчөмдөрү $220см \times 80см$ болгон фанерадан негиздери $30см \times 10см$ жана тар бурчу 45° чоңдукта тең капталдуу трапеция формасындагы гүл идиш жасоо талап кылынган. Ыңгайлуу жолду тандап алуу менен канча гүл идишти жасоого болорун аныктагыла.

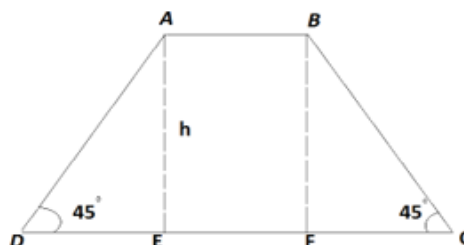
Чыгаруу: маселенин шартында айтылгандай гүл идиш трапеция формасында, ал эми негизи жагы 10 см ге барабар болгон квадрат формасында болот:

Гүл идиш жасоодо каптал жактарына трапеция, ал эми негизине квадрат болгон төмөндөгүдөй геометриялык чиймелер пайдаланылат:

Маселени чыгаруу үчүн трапециянын аянтынын формуласынан пайдаланбыз:

$S_{\text{трап.}} = \frac{a+b}{2}h$; ал эми формуланы пайдалануу үчүн бизге формуладан көрүнүп

тургандай, бийиктик белгисиз.

1-сүр. Трапециянын аянтынын формуласы менен маселе чыгаруу

1-сүрөт боюнча $AB=10 см$, $DC=30 см$, $\triangle AED$ тең капталдуу тик бурчтуу үч бурчтук болгондуктан, $AE=DE$ болот, б.а. $AE=10 см$. Мындан тең капталдуу трапециянын бийиктиги 10 см экендиги келип чыгат. Жогорудагы белгилүү болгон чоңдуктарды аянттын формуласына коюп төмөнкүлөргө ээ болобуз:

$$S = \frac{a+b}{2} \cdot h = \frac{10+30}{2} \cdot 10 = 20 \cdot 10 = 200(\text{см}^2).$$

Демек, бир трапециянын аянты 200см^2 болсо, бир гүл идишке мындай трапециядан каптал жагы үчүн төртөө сарпталат $200\text{см}^2 \cdot 4 = 800\text{см}^2$. Гүл идиштин түбү жагы 10см ге барабар болгон квадрат формасында болот. Ал эми квадраттын аянты $S = a^2 = 10^2 = 100(\text{см}^2)$. Ошентип, бир гүл идишке төрт трапеция жана бир квадрат формасындагы фанералар сарпталса, анда анын аянты $S=800+100=900(\text{см}^2)$ экендиги белгилүү болуп калды [2].

Эми биз өлчөмү $220\text{см} \times 80\text{см}$ болгон фанерадан б.а. $S = 220 \cdot 80 = 17600(\text{см}^2)$ аянтка ээ болгон фанерадан канча гүл идиш жасоого болорун билүү үчүн $17600:900=19,(5)$ амалын аткарабыз. Мындан берилген чоңдуктагы фанерадан 19 гүл идиш жасоого болорун аныктап алдык.

Маселе-3. Илгери кыргыздар «чыканак», «карыш», ж.б. узундук бирдиктерин колдонушкан. Болжол менен 1 чыканак $\frac{9}{20}\text{м}$, ал эми 1 карыш $\frac{4}{20}\text{м}$ ге барабар. 1 чыканак карыштан канчага узун болот? Чыканакты жана карышты сантиметр менен туюнткула. Бул тапшырмага - калган узундук бирдиктери жөнүндө маалыматтарды таап, метр, сантиметр менен туюнткула суроосун кошсок, анда ал компетенттүүлүккө багытталган болот.

Натыйжалар. Турмуштук маселелерди кантип туура түзүүгө болот? Турмуштук маселелерди салттуудан эмнеси менен айырмаланат? Ушул суроолордун үстүндө иштеп төмөнкүдөй жооп алынды: биринчиден, бул ишмердүүлүктүк тапшырма, экинчиден, ал практикалык, турмуштук жагдайды моделдештирет, үчүнчүдөн, ал окуучу үчүн актуалдуу материалдан түзүлөт, төртүнчүдөн, анын структурасы төмөнкүдөй элементтер менен берилет.

Тапшырманын аталышы, предмети, классы, калыптануучу компетенттүүлүк, аспекти жана деңгээли кирет. Турмуштук маселелер окуучуну тапшырманы аткарууга кызыктыра турган, маалымат булагынын ролун ойногон, жагдайдын баяндамасын же маселенин башка шартын камтыган киришүү менен башталат. Киришүү кыска болушу (үч сүйлөмдөн ашпашы), окуучуларды тапшырманын мазмунунан алаксытпашы керек. Окуучуну тапшырманы аткарууга көңүлүн бурат, практикалык, турмуштук жагдайды моделдештирет, зарылчылык болсо маалыматтын булагынын функциясын алуу мүмкүн. Тапшырма аткаруучу үчүн зарыл болгон окуучунун ишмердүүлүгүн көрсөтөт. Ал жөнөкөй структурадай татаал да болушу мүмкүн. Ал ишмердүүлүктү берет, жоопко талап түзөт. Бул жерде мугалим үчүн башкысы окуучунун деңгээлин эсепке алып, маселени түзүүсү. Бул этапта маалыматты издөөнү пландаштыруу, аны иштетүүнүн баштапкы аспекти түзүлөт.

Тапшырманы аткаруу боюнча окуучунун ийгиликтүү ишмердүүлүгү үчүн зарыл болгон маалыматтан турат. Маалыматтын булагы берилген ишмердүүлүк аткарылыш үчүн жеткиликтүү жана зарыл, кызыктуу, окуучунун жаш өзгөчөлүгүнө туура келген болушу керек. Бир булак бир нече тапшырмалардан түзүлүшү мүмкүн.

Турмуштук маселелерди аткарууда ишмердүүлүктүн ар бир этабынын баллдарынын саны аныкталат. Ал аналитикалык шкала, моделдик жооп болушу мүмкүн - бул жооптун берилген структурасы менен ачык типтеги тапшырма үчүн туура жана жарым жартылай туура ыктымалдуу жооптордун кесилиши. Жабык типтеги тапшырманын окуучулар үчүн иштин натыйжасынын эталону, тесттин ачкычы болушу мүмкүн.

Тапшырманы аткаруу үчүн окуучулар тапшырманы аткаруу боюнча өзүнүн ишмердүүлүгүнүн натыйжасын сунуштай турган структураны берет. Жоопту белгилөө үчүн форма текшерүүнү өткөрүүнүн формасынан (жазуу түрүндө же компьютерден) көз каранды. Жоопту белгилөө үчүн орун так белгиленген болушу керек. Окуучулар компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар менен иштөөдө түшүнүүгө жана тактоого берилген суроолор менен иштейт, элдин алдында чыгып сүйлөөнүн планын даярдайт,

нормаларын, регламентин сактоону үйрөнөт, сүйлөөнүн аспектилерин өздөштүрүшөт. Жемиштүү топтук байланыш түзүлөт. Окуучулар өз алдынча топтук талкуунун берилген процедурасына катышат, өзүнүн идеясын түшүндүрүп бере алат же топтун башка мүчөлөрүнө идеяга өзүнүн мамилесин аргументтештирет. Ошентип коммуникативдик компетенттүүлүгү калыптанат.

Турмуштук тапшырмалар аткарылгандан кийин окуучуларга моделдик жооп сунушталат. Бул жооптун берилген структурасы менен ачык типтеги тапшырма үчүн ыктымалдуу туура жана жарым жартылай туура жооптордун кесилиши. Бул этапта балдар берилген алгоритм боюнча өзүнүн ишмердүүлүгүн учурдук текшерүүсүн аткарсан, окуучуларда ишмердүүлүктү баалоонун аспекти калыптанат. Же окуучу пландаштырган жана алынган жыйынтыкты салыштырса жана пландаштырган натыйжа алынды деп тыянак чыгарса, анда ишмердүүлүктүн натыйжасын баалоосу калыптанат. Өздүк алдыга жылууну баалоо жүрөт, балдар өзүнүн ишмердүүлүгүнүн күчтүү жана алсыз жактарын көрсөтөт, өзүнүн иш аракеттеринин мотивдерин аташат. Ушулардын бардыгы көйгөйдү чечүүнүн компетенттүүлүгүн калыптандырат.

Ошентип турмуштук тапшырмалардын үстүндө иштөөгө карата уюштурулган иштер компетенциялардын негизин калыптандырууга мүмкүнчүлүк түзөт. Берилген материалдар мугалим тарабынан жаңы теманы үйрөтүүдө, бышыктоодо колдонулушу мүмкүн. Окуучулар сабакта активдүү иштешет, мугалим сунуштарын, көрсөтмөсүн, кеңешин берүүчү гана болот.

Окуучулардын өз алдынча билим алууга даярдыгын калыптандыруу үчүн кандайдыр бир теориялык материалды өз алдынча үйрөнүүнү, реферат жазууну, маселе түзүүнү, ж.б. сунуштоо зарыл. Көп учурда бир эле маселе бир нече негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу үчүн шарт түзүүгө негиз болуп саналат. Төмөнкү маселелерди карап көрөлү.

Маселе-4. 1 га эгин талаасына 5 кг бадыраң уругу себилсе, анда 3 ар жерге канча урук сарпталат?

Чыгаруу: 1 га жерге 5 кг сарпталса, анда 3 ар жерге канча урук себилерин билүү үчүн $1 \text{ га} = 10000 \text{ м}^2$, $1 \text{ ар (сотка)} = 100 \text{ м}^2$, $1 \text{ ар} = 0,01 \text{ м}^2$ бирдиктерин пайдаланабыз: $3 \text{ ар} = 0,03 \text{ га}$ болгондуктан,

$1 \text{ га} \rightarrow 5 \text{ кг}$, $10000 \text{ м}^2 - 5 \text{ кг}$ болсо, $3 \text{ ар} = 0,03 \text{ га}$, $0,03 \cdot 10000 = 300 \text{ м}^2$, анда $300 \cdot 5 = 1500$, $1500 : 10000 = 0,15 \text{ кг}$ же $0,15 \cdot 1000 = 150 \text{ г}$. Дагы тереңирээк майдаласак, $10000 \text{ м}^2 - 5000 \text{ г}$, $300 \text{ м}^2 - ?$, $x = (5 \cdot 300) : 10 = 1500 : 10 = 150 \text{ г}$, $150 : 1000 = 0,15 \text{ кг}$ экендиги келип чыгат. Окуучуларга өз алдынча маселе түздүрүүнүн дагы бир жолу математика илиминин башка илимдер менен байланышы:

а) математика илиминин физика менен байланышы. Физика табият жөнүндөгү так илим жана анда тажрыйбалар байкоолор математикалык методдордун жардамы менен жүргүзүлө тургандыгы баарыбызга маалым. Физикалык кубулуштардын закондору математикалык формулалардын жардамы менен аныкталып такталып турат.

Физика курсунда окуучулар көптөгөн математикалык формулалар менен кездешешет (Архимеддин, Омдун закондору). Учурдагы физиканын өнүгүшү физикалык тажрыйбалардын мол болушу жана заманбап приборлордун колдонулушу менен коштолуп келет. Ал эми тажрыйбаларды ишке ашырууда физик эң оболу математик болуусу абзел. Бизге белгилүү болгон Архимед, Паскаль, Ньютон, Гельмгольц ж.б. физиктер математик болгону баарыбызга маалым эмеспи [3].

Орто мектептин физика курсунун орчундуу бөлүгүнө математикалык билимдерди пайдаланууга туура келет. Же тескерисинче, математика мугалимдерине тигил же бул маселени чечүүдө физикалык маселелерге кайрылууга туура келет. Ошондуктан математика мугалимине физикадагы математикалык колдонуштарды пайдалана билүүгө ар дайым даяр болуусу шарт экендигин белгилеп кетүүгө тийишпиз .

Физикада чыныгы дүйнөдөгү кубулуштар чоңдуктардын арасындагы көз карандылыкты туюндуруучу формулалар аркылуу берилет. Мындай учурда чоңдуктардын арасындагы көз карандылык төмөндөгүдөй формулаларда чагылдырылат: $R = \rho \frac{l}{S}(l + at)$; $J = \frac{E}{R+r}$; $J = \frac{U}{R}$; $a = \frac{F}{m}$ ж.б.

Математикада мындай формулалар түз жана тескери пропорционалдуулук, алардын графиктери аркылуу сүрөттөлөт.

Баарыбызга белгилүү болгон өтүлгөн жолдун $S = v \cdot t$ формуласынан ылдамдыкты жана убакытты табуунун формулалары $v = \frac{S}{t}$ жана $t = \frac{S}{v}$ келип чыгат. Алар түз жана тескери пропорцияны билдирсе, графиктери түз сызыкты жана гиперболаны чагылдырат.

б) Мектеп курсунда математика предмети физика илиминен башка дагы бир канча илимдер сыяктуу эле химия илими менен да тыгыз байланышып келет. Химияда сандын процентин жана проценти боюнча санды табуу, пропорцияга карата байланышкан маселелер көп чечилет.

Мисалы: 1. “100 кг салмактагы масса 90% суудан турса, 80 % таза суудан турган массаны алуу үчүн канча килограмм буулантуу керек?”

Чыгаруу: $100\text{кг} - 90\%$, $x - 80\%$, $x = (100 \cdot 80) : 90 = 88,9\text{кг}$. Демек, 80% суудан турган массаны алуу үчүн 88,9кг салмактагы масса керек.

2. “Эритмеде 3,5:4,5 катышта калай менен цинк бар. 32 кг эритмеде цинк калайга караганда канча килограммга көп?”

Чыгаруу: $3,5x + 4,5x = 32$, $8x = 32$, $x = 32 : 8$, $x = 4$, $3,5 \cdot 4 = 14(\text{кг})$, $4,5 \cdot 4 = 18(\text{кг})$, $18 - 14 = 4(\text{кг})$. Жообу: 32 кг эритмеде цинк калайга караганда 4 килограммга көп.

3. “56 кг эритмеде 2,5 : 4,5 катышта жез менен цинк бар. Бул эритмедеги жездин салмагы цинкке караганда канча килограммга аз?”

Чыгаруу: $2,5x + 4,5x = 56$, $7x = 56$, $x = 56 : 7$, $x = 8$, $2,5 \cdot 8 = 20(\text{кг})$, $4,5 \cdot 8 = 36(\text{кг})$, $36 - 20 = 14(\text{кг})$. Жообу: 56 кг эритмеде жездин салмагы цинкке караганда 14 килограммга аз [4].

ЖЫЙЫНТЫК

Окуучулардын математикалык чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн арттырууда берилген маселеге тескери мазмундагы маселелерди колдонууда маселеде канча чоңдук болсо, ошончо тескери мазмундагы маселе түздүрүүгө болот. Мисалы, тик бурчтуктун узуну 5 см жана туурасы 6 см болсо, анын периметрин жана аянтын тапкыла.

Тескери мазмундагы маселе: тик бурчтуктун периметри 22 см жана узуну 5 см болсо, анын аянтын жана туурасын тапкыла.

Ушул сыяктуу туурасы белгилүү болсо, узунун жана периметрин табууга карата берилген маселелерди түзүп алууга болот.

Демек, жогоруда айтылгандай окуучулардын математикалык чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн арттырууда ар түрдүү ыкмаларды пайдаланууга болот.

Пайдаланылган адабияттар:

1. И.Б.Бекбоев, Задачи с практическим решением. Изд. “Мектеп”, Фрунзе-1967.г.
2. Мадраимов С. «Решение задач различными способами». Тезисты докладов. 1989г.
3. П.М.Эрдниев, Б.П. Эрдниев, Укрупнение дидактических единиц в обучении математике, М., Просвещение., 1986 г.

4. И.Б.Бекбоев, А.А.Бөрүбаев ж.б. Геометрия 7-9 кл. үчүн окуу китеби, Бишкек «Педагогика», 2000 г.

УДК 371.31.513

Жакыбалиева Зырапахан,
магистрант, Ош МУ
Zjakibalieva@gmail.com
Умаралиева Ойгул,
магистрант, Ош МУ
umaraliev@mail.ru

МАМЛЕКЕТТИК СТАНДАРТТЫН ТАЛАПТАРЫНА ЫЛЖАЙЫК ОКУТУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация: Макалада аракеттеги мамлекеттик стандарттын талаптарына ылайык орто мектепте математиканы окутуудагы көйгөйлөр каралды. Окутуу процессинде калыптануучу компетенттүүлүктөр белгиленип, айрым маселерди чыгаруунун ыкмалары менен коштолду. Жалпы билим берүүчү орто мектептеги учурдагы пайдаланып келе жаткан Кыргыз Республикасынын мамлекеттик стандартынын аткарылышындагы айрым орчундуу маселелердин чыгарылыштарындагы өзгөчөлүктөр белгиленди.

Түйүндүү сөздөр: мамлекеттик стандарт, теңдеме, компетенттүүлүк, барабарсыздык, окуу программа.

ОСОБЕННОСТИ ОБЕЧЕНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕБОВАНИЯМИ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТАНДАРТА

Аннотация: в статье рассматриваются проблемы обучения математике в вузе в соответствии с требованиями действующего государственного стандарта. Компетенции, которые необходимо формирующие в процессе обучения, были определены и сопровождалась методами решения проблем. Общее образование использовало ток в средней школе. Отмечены особенности некоторых из важнейших вопросов внедрения действующего Государственного стандарта Кыргызской Республики в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: государственный стандарт, уравнение, компетентность, неравенство, учебная программа.

FEATURES OF DEFENSE IN ACC ORDANCE WITH THE REQUIREMENTS OF THE STATE STANDARD

Abstract: The article discusses the problems of teaching mathematics in high school in accordance with the requirements of the current state standard. Competencies to be developed in the learning process were identified and accompanied by problem-solving techniques.

Peculiarities of some of the most important issues in the implementation of the current state standard of the Kyrgyz Republic in the secondary school were noted.

Keywords: state standard, equation, competence, inequality, curriculum.

Максаты. Жалпы билим берүүчү мектептерде окуучулар бир өзгөрүлмөлүү теңдемелер, барабарсыздыктар, эки өзгөрүлмөлүү теңдемелердин системасы жана эки өзгөрүлмөлүү барабарсыздыктардын системасы менен жетиштүү деңгээлде эле тааныш болуп келишет. Айрым терендетилген багыттагы мектептерде бул теңдемелердин түрлөрүнөн башка дагы теңдемелердин жана барабарсыздыктардын стандарттуу эмес түрүнө кайрылып келишет. Бул болсо мезгилдин талабы. Себеби коомубуз өнүккөн сайын азыркы биз тарбиялап, билим берип жаткан окуучуларыбыз алдыга карай умтулуу менен көптү билгилери келет. Башкача айтканда илим-техниканын өсүшү менен чыгармачыл жаштар көбөйүүдө. Ал эми чыгармачыл жаштардын математикалык билим алуусунда стандарттуу эмес маселелерди кароо ашыкча болбойт [2].

Методдор. Эгерде маселени чыгаруунун бир нече ыкмасы талап кылынса, анда окуучулар чыгаруунун эң жөнөкөй, кызыктуу, убакытты үнөмдөөчү жолун тандашмак. Ал эми

чыгаруу үчүн теориялык алган билимдерин ,усулдарын жана ыңгайлуу жолдорун тандоо менен бирге маселени анализдеп, турмуштук жагдайларда колдонуучу жактарын да эске алышат. Бул болсо окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн активдештирип, предметке болгон кызыгуусун калыптандырат. Маселелерди түрдүү ыкмалар менен чыгарууну акырындык менен төмөнкү класстан баштап үйрөтүүгө болот. Окуучуларды маселенин шартын толук окуп, түшүнүп, анализдеп, өз алдынча тандоо жүргүз билүүгө тарбиялоо зарыл [4].

Көбүнчө бир сабакта маселе бир же эки жол менен чыгарылат. Калган учурларын табуу үйгө тапшырмага өз алдынча изденип , таап келүүгө берилет. Мындай изденүүчүлүк окуучуларды чыгармачылык менен иштөөгө алып келет. Өз алдынча үйдө изденүү менен аларда кээ бир чогуу талкуулай турган проблемалык суроолор пайда болот . Бул проблемалык суроолор сабакта , кружок сабактарында, же консультация мезгилинде талкууга алынып, чечилбеген маселелерди ортодо талкуу аркылуу чечүүгө туура келет [3].

Айрым учурда окуучулар өздөрү тапкан маселелерди чыгаруунун ыкмалары татаал болуп калат. Бирок алардын бул изденүүчүлүгү өздөрү окуп үйрөнүшкөн материалдын колдонушун билип алуусуна, билимдеринин теренделишине карата тарбиялык мааниси зор болуп эсептелет.

Окуу программасындагы кандайдыр бир бөлүктү жыйынтыктоочу сабакта материалды өз ичине камтыган маселелерди түрдүү ыкмалар менен чыгаруу максатка ылайыктуу. Мугалимдин системалуу, план ченемдүү жана туруктуу иш алып баруусу окуучулардын логикалык кабыл алуусун өстүрүп, изденүүчүлүк жөндөмүн өрчүтөт.

Математикалык маселелерди түрдүү ыкмалар менен чыгаруу аркылуу окуучулар теориялык алган билимдерин тереңдетүү менен гана чектелбестен математикалык ой жүгүртүүлөрү, билимдери кеңейип, маселе чыгаруунун түрдүү усулдарын үйрөнүшөт.

Натыйжалар. Алгач теңдеме түшүнүгүнө токтолуп кетели. Берилген эки функциянын маанилери барабар болгондой кылып, аргументтин маанилерин табуу маселелеринин аналитикалык жазылышы – теңдеме болуп эсептелет. Бул функциялар көз каранды болгон аргументтер белгисиздер делип, ал эми белгисиздердин ошол берилген функциялары барабар боло тургандай маанилери теңдеменин чыгарылыштары (тамырлары) деп аталат. Белгисиздердин мындай маанилери теңдемени канааттандырат. Мисалы, $2x - 8 = 0$ - бир белгисиздүү сызыктуу теңдеме, анын чыгарылышы $x = 4$, эки белгисиздүү квадраттык $x^2 + y^2 = 41$ теңдемесинин чыгарылыштарынын бири $x = 5$, $y = 4$. Берилген теңдеменин чыгарылыштарынын жыйындысы белгисиз үчүн мүмкүн болгон маанилердин E көптүгүнө жараша болот. Кээде E көптүгүндө теңдеменин чыгарылышка ээ болбой калышы да ыктымал. Анда ошол көптүктө теңдеме чыгарылышка ээ эмес болуп, чыгарылбас деп аталат. Эгерде теңдеменин ошол көптүктө чыгарылышы болсо, анда ал бир же бир нече, айрым учурда чексиз көп чыгарылышка ээ. Мисалы, $x^2 - 5 = 0$ теңдемеси рационалдык сандардын көптүгүндө чыгарылбайт. Ал эми чыныгы сандардын көптүгүндө $x_1 = \sqrt{5}$, $x_2 = -\sqrt{5}$ эки чыгарылышына ээ болот. Чыныгы сандардын көптүгүндө $tg = 1$ теңдемесинин $x_1 = \frac{\pi}{4} + \pi k, (k = 0, \pm 1, \pm 2, \dots)$ чексиз көп чыгарылыштары бар.

Эгер E көптүгүнүн бардык элементтери теңдеменин чыгарылыштары болсо, анда ал ошол көптүктө теңдештик деп аталат. Мисалы, $x = \sqrt{x^2}$ теңдемеси терс эмес сандардын көптүгүндө теңдештик болт. Бирок чыныгы сандардын көптүгүндө теңдештик болбойт. Анткени $y = x$ Жана $y = \sqrt{x^2}$ функциялары терс эмес сандар үчүн ган барабар мааниге ээ . Бир эле мезгилде бардык теңдемени канааттандыра турган белгисиздери изделген бир нече теңдеменин жыйындыгы теңдемелер системасы деп аталат. Бардык теңдемени бир мезгилде канааттандырган белгисиздердин маанилери системанын чыгарылышы делет. Мисалы,
$$\begin{cases} x - y = 1 \\ x + y = 7 \end{cases}$$
 теңдемелери эки белгисизи бар,

эки теңдемелердин системасы болуп , анын чыгарылышы $x = 4, y = 3$ эсептелет. Эгерде бир теңдемелер системасынын (бир теңдеменин) ар бир чыгарылышы экинчи теңдемелер системасынын (экинчи теңдеменин) да чыгарылышы болсо, анда ал теңдемелер системасы тең күчтүү деп аталат. Эгерде $f(x) = x$ трансцеденттик функция болсо, анда $f(x) = 0$ трасцеденттик

теңдеме деп аталат. $f(x)$ функциясына карата теңдеме тригонометриялык, логарифмдик, көрсөткүчтүү деп аталат да аталат [5].

Теңдемени чыгарууда түрдүү жакындатып чыгаруу методдору колдонулат. Теңдемелер системасынын ичинен эң жөнөкөйү сызыктуу теңдемелер системасы. Теңдемелерди чыгарууда белгисиздерин жок кылууга келтирилет. Сандар теориясында чыгарылышы болуп Диофант теңдемесинин теориясы изилденүүчү аныкталбаган теңдемелер каралат. Жалпы учурда теңдемелер кандайдыр бир A көптүгүнүн a элементин табуу жөнүндөгү маселенин жазылышы болуп эсептелет. Мисалы, $F(a) = \Phi(a)$, мында F жана Φ функциялары A көптүгүнүн B көптүгүнө болгон берилген чагылдыруусу. Эгерде A жана B функциялардын көптүгү болсо, анда теңдеме жогоруда каралган түрүнө кирет. Эгерде A жана B көп өлчөмдүү мейкиндикте чекиттердин көптүгү болсо, анда теңдемелер системасы пайда болот. Эгерде A жана B функциялардын көптүгү болсо, анда чагылдыруунун мүнөзүнө карата кадимки дифференциалдык теңдеме, айрым туундулуу дифференциалдык теңдемелери, интегралдык теңдеме жана башка теңдемелердин түрү боюшу мүмкүн [2].

Мектеп программасында эки өзгөрүлмөлүү теңделердин системасын чыгаруунун ордуна коюу, алгебралык кошуу, графигин түзүү, аныктагычтар жолун пайдалануу менен окуучулардын теңдемелер жана алардын системасы боюнча көз караштарын андан ары да тереңдетүүгө боло тургандыгына ишенимдүү кароого болот. Мындай жолдорду билүү менен алар системаларды чыгаруунун бир нече ыңгайлуу жолдорун тандай биле алышат. Муну менен окуучулар мамлекеттик стандартта белгиленген негизги компетенттүүлүктөрдөн маалыматтык компетенттүүлүктү калыптандырууга болот. Окуучулар үчүн тааныш эмес болгон стандарттуу эмес теңдемелер тууралуу маалыматтар берилет.

Жогорудагы теңдемелерди жана теңдемелердин системасынан сырткары чыгармачыл окуучуларга стандарттуу эмес теңдеме жана барабарсыздыктарды сунуштоого болот.

Математикада «стандарттуу маселе» термини өз ичине ар түрдүү талкуулоолорду камтыйт. Биз карай турган стандарттуу эмес маселелер бир өзгөрүлмөлүү теңдемелер жана барабарсыздыктар болмокчу. Бардык эле бир өзгөрүлмөлүү, эки өзгөрүлмөлүү теңдемелерди стандарттуу деп атоого болбойт, мисалы $x + y = 5$, суммасы 5 ке барабар болгон ар кандай түгөйлөрдүн көптүгү бул теңдеменин чыгарылышы болот. Мындай теңдеме жөнөкөй, аныкталган болуп эсептелет. Себеби, теңдеменин чексиз көп чыгарылыштарын табууга мүмкүн. Биз стандарттуу эмес, бир нече оригиналдуу талкуулоолордон кийинки анык жоопторго ээ болгон бир өзгөрүлмөлүү, эки өзгөрүлмөлүү теңдемелер жана барабарсыздыктарга токтолобуз.

Теңдемелерди жана барабарсыздыктарды функциянын монотондуулугунан пайдаланып чыгаруу.

Төмөнкү эң жөнөкөй, көп кездешүүчү барабарсыздыкты чыгарып көрөлү:

$$1. \text{ Барабарсыздыкты чыгаргыла: } \sqrt{3+x} \geq 3-x.$$

Чыгаруу: мындай барабарсыздыктарды чыгарууну окуучулар мурда карашкан. Барабарсыздыктардын мындай түрлөрүн чыгаруу үчүн барабарсыздыктарды чыгаруунун эки стандарттуу түрүн: эгерде $3-x > 0$ болсо, квадратка көтөрүү (эгерде $3-x \leq 0$ болсо, барабарсыздык аткарылат) жана өзгөрүлмөнү алмаштыруу ($y = \sqrt{3+x}$) жолдорун пайдаланууга болот.

Эми барабарсыздыктарды чыгаруунун дагы бир стандарттуу эмес түрүн карайлы. Барабарсыздыктын сол жагындагы функция монотондуу өсүүчү, оң жагындагы функция кемүүчү. $\sqrt{3-x} = 3-x$ теңдемеси бирден ашпаган тамырга ээ болот. $-3 \leq x < x_0$ аралыгында $\sqrt{3-x} < 3-x$ барабарсыздыгынын чыгарылышы $x \geq x_0$ болот. Берилген аралыкта $x_0 = 1$ мааниси тандалат. Ал эми берилген барабарсыздыктын жообу: $x \geq 1$.

$$2. \text{ Теңдемени чыгаргыла: } 3^x + 4^x = 7^x.$$

Чыгаруу: Теңдеменин шартынан көрүнүп тургандай теңдеменин бир тамыры $x = 1$.

Мындан башка тамыры жок экендигин далилдейли. Теңдеменин эки жагын тең 7^x ке бөлүп,

төмөнкү теңдемеге келебиз: $\left(\frac{3}{7}\right)^x + \left(\frac{4}{7}\right)^x = 1$. Барабардыктын сол жагы монотондуу кемүүчү

функцияны мүнөздөйт. Мындан берилген теңдеме бир гана тамырга ээ боло тургандыгын көрүүгө болот, б.а. $x = 1$. Демек, берилген теңдеменин жообу: $x = 1$. Ошентип, жогорудагы эки мисал аркылуу төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарууга болот: эгерде $f(x)$ функциясы монотондуу өсүүчү, ал эми $\varphi(x)$ монотондуу кемүүчү болсо, анда $f(x) = \varphi(x)$ теңдемеси бирден ашпаган тамырга ээ болот. Мында $x = x_0$ теңдеменин чыгарылышы. Эгерде $x > x_0$ болсо, $f(x) > \varphi(x)$, эгерде $x < x_0$ болсо, $f(x) < \varphi(x)$ болот.

Жогорудагы мисалдардан мындай идеяны айтууга болот: эгерде $f(x)$ функциясы монотондуу болсо, анда $f(x) = f(y)$ барабардыгынан, $x = y$ экендиги келип чыгат.

3. Теңдемени чыгаргыла. $\log_{6-x} \log_2 x = \log_{7-x} \log_2 (2x)$

Чыгаруу: Берилген теңдемени өзүнө тең күчтүү болгон төмөндөгүдөй теңдемелерге өзгөртүп

$$\text{түзөбүз: } \frac{\lg \log_2 x}{\lg(6-x)} = \frac{\lg(\log_2 x + 1)}{\lg(7-x)}, \quad \frac{\lg(7-x)}{\lg(6-x)} = \frac{\lg(\log_2 x + 1)}{\lg \log_2 x},$$

$$\log_{6-x}(7-x) = \log_{\log_2 x}(\log_2 x + 1).$$

Теңдемени чыгаруу үчүн $f(t) = \log_t(t+1)$ функциясын карайбыз. $t > 1$ болгон учурда бул функциянын монотондуу кемүүчү боло тургандыгын далилдейли. Муну стандарттуу түрдө: туундусун табуу аркылуу далилдөөгө болот. $f'(t) =$

$$\left(f(t) = \frac{\ln(t+1)}{\ln t}, f'(t) = \frac{t \ln t - (t+1) \ln(t+1)}{t(t+1) \ln^2 t} \right). \quad t > 1 \text{ болгондо, } f'(t) < 0 \text{ экендигин далилдөө}$$

жетиштүү. Башка түрүн көрсөтөбүз: $f(t) - 1 = \log_t(t+1) - 1 = \log_t\left(1 + \frac{1}{t}\right)$. Акыркы алынган

функция кемүүчү болуп эсептелет (негизи өсөт, логарифмдин белгисине карата функция кемүүчү).

Жогорудагы берилген теңдеме $f(6-x) = f(\log_2 x)$ түрүнө келет. Демек, $\log_2 x = 6-x$ Сол жактагы функция өсүүчү, оң жактагы функция кемүүчү, мындан чыгарылыш жалгыз гана экендиги келип чыгат. Б.а. тандоо жолу менен $x = 4$ жообун алабыз [1].

Мындай теңдеме жана барабарсыздыктардан бир нече мисалдарды көрсөтүүгө болот. Ал эми стандарттуу эмес жол менен далилдөөнү чыгармачыл, өзгөчөлөнгөн таланттуу балдарга көбүрөөк сунуштоого болот. Жогорудагы теңдеменин түрлөрү аркылуу жалпы билим берүүчү мектептердеги окуучулардын маалыматтык компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга өбөлгө түзүлөрү жогорудагы мисалдар аркылуу көрсөтүлдү.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Шарыгин И.Ф.Голубев «Факультативный курс по математике», М. Просвещение, 2010г.с 254
2. Литвиненко В.Н.Мордкович А.Г. «Практикум по элементарной математике», М. Просвещение, 2001г.с.239
3. Мадраимов С. М. «Решение задач различными способами». Тезисты докладов. 1989г. 198 б.
4. Мадраимов С.М. «Окуучуларда алган билиминин сапаты жана аны жакшыртуунун жолдору» Фрунзе. «Мектеп» .1980 ж.
5. «Математика в школе» №6 . 2012г. С. 42-47

УДК: 371

Талипов Алмамбет Тынычбекович
окутуучу,

ОшМУ

e-mail: talipovalmambet@gmail.com

Тагаева Дамира Абылкасымовна,

п.и.к., ОшМУ,

e-mail: tagaeva.69@mail.ru

ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ ИНТЕРАКТИВДҮҮ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ПАЙДАЛАНУУ

Аннотация: Макалада билим берүү, окутуу процессинде интерактивдүү жаңы технологиялар, компьютердик каражаттарды пайдалануу маселелери каралды. Предметтерди окутуу учурунда азыркы мамлекеттик стандарттардын талаптарына ылайык жаңы технологиялардан пайдаланып жөнөкөй презентацияларды жаңы темаларды өтүүдө, маалыматтарды берүүдө, өтүлгөн темаларды бышыктоодо колдонуу ыңгайлуу болору белгиленди.

Түйүндүү сөздөр: компьютердик технологиялар, интерактивдүү стратегиялар, окутуунун методдору, презентация.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы образования, новые интерактивные технологии, использование компьютерных средств в образовательном процессе. Было отмечено, что в соответствии с требованиями современных государственных стандартов, при изучении предметов удобно использовать простые презентации для разъяснения новых тем, предоставлении информации, при закреплении новых тем.

Ключевые слова: компьютерные технологии, интерактивные стратегии, методы обучения, презентации.

USING INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN THE LEARNING PROCESS

Abstract: The article discusses the issues of education, new interactive technologies, the use of computer tools in the educational process. It was noted that in accordance with the requirements of modern state standards, when studying subjects, it is convenient to use simple presentations to explain new topics, provide information, and consolidate new topics.

Keywords: computer technologies, interactive strategies, teaching methods, presentations.

Билим берүү, окутуу процессинде окуучу өздөштүрүүгө тийиш болгон маалыматтардын тез көбөйүп бара жатышы учурдагы билим берүүгө мүнөздүү тенденциялардын бири. Ал бардык окутулуучу предметтерде байкалат. Адатта окуучу жаңы маалыматтын белгилүү чегин гана өздөштүрүүгө кудурети жеткендиктен, акыркы жылдары педагогикалык чөйрөдө мектепте окутулуучу предметтердин мазмунун өзгөртүү жөнүндө маселе коюлуп келе жатат. Мында окутуунун мазмунун өзгөртүү, анын көлөмүн азайтуу менен, окутулуучу айрым темаларды компетенттүү адамды калыптандырууга зарыл болгон окуу материалдары менен алмаштырууда турушу мүмкүн.

Компетенттүү адам түшүнүгүнүн негизи үчүн индивидуумдун проблемалуу жагдайды чечүүдө өзүнө жоопкерчиликти алуу, маселени коюп аны чечүүдө өз алдынчалыгын көрсөтүү, жашоосун окуу менен коштоо жөндөмү алынат. Ар бир предметтин өзүнө тиешелүү компетенттүүлүк түшүнүгү иштелип чыгууга тийиш [1].

Акыркы мезгилде билим берүү чөйрөсүндө окутуунун жаңы технологияларына, атап айтканда, инновациялык, интерактивдүү усулдарына көп көңүл бурулуп, аларды сабактарда активдүү колдонуу аракеттери жасалып жатат. Мында “инновация” деп жаңылыкты, окутуунун жаңы технологиясын түшүнсөк болот. Ал эми “интерактивдүү” – эки сөз айкалышынан куралып “ички аракет” дегенди билдирет. Демек, интерактивдүү усул окуучулардын өз ара ички аракетинге негизделген окутуу болот.

Мыкты мугалим болуу үчүн сабакта түрдүү методикалык ыкмаларды колдонуу менен классты башкара билүү зарыл. Учурда окуунун интерактивдүү усулуна демократиялык коомдун талабындагы турмуштук көндүмдөрдү окуучуларда калыптоо жана өнүктүрүү зарылчылыгынан улам көбүрөөк маани берилип жатат. Интерактивдүү усулдарды сабактарда активдүү колдонуп жатышкан мугалимдер окуучулардын өз ара пикир алышына негизделген окутуу процесси бир кыйла таасирдүү экендигин белгилешет [2]. Мындай жол менен окуучулар жаңы билимдерди тез кабыл алышып, дискуссияда билгендерин да жакшы эске тутушат. Бул төмөнкүлөргө байланыштуу:

- окуучулар маалымат гана албастан, кабыл алган чечимдин тууралыгына же жок эле дегенде калгандарынан мыкты экендигине логикалык жактан түшүндүрмө берүүгө мажбур болушат;

- окуучулар сунуштардын үстүнөн тереңирээк иштешет, себеби логикалык жактан туура эмес чечимдердин жокко чыгаарын билишет;

- окуучу проблеманы чечүүдө өзүнүн жана башкалардын тажрыйбасын колдонот, билимдердин мындай жалпы фонду бир окуучунун билиминен дайыма көптүк кылат;

- мугалим өзү да окуучуларынан жаңы нерселерди билип алышы мүмкүн.

- окуучулардын жуптардагы же чакан топтордогу өз ара пикир алышуулары бир катар артыкчылыктарга ээ;

- өз сунуштарын класстын алдында айта албаган же мугалимге гана билдирүүчү окуучулар курбуларынын чакан тобунда өз идеялары менен бөлүшө алат;

- окуучу башкалар да өзүнүкүнөн айырмалуу болгон пикирлерге ээ боло тургандыктарын билет.

Акыл чабуулу усулу бардык башка интерактивдүү стратегиялардын өзөгүндө жатат жана алар анын өзгөчө уюштурулган варианттары болуп саналышат. Алсак, кластер, концепциялык карта, Эйлер-Венндин диаграммасы акыл чабуулунун графикалык уюштуруулары болушат. Андан сырткары концепциялык карта, Эйлер-Венндин диаграммасы, Билем-Билгим келет-Билдим стратегияларын иштеп чыгууда салыштыруу, окшоштуруу, классификациялоо усулдары да колдонулган [3].

Билим берүү, окуу, таанып-билүү процесстеринде окутулуучу сабактарда компьютердик технологияларды, интерактивдүү доскаларды окутуунун каражаты катары пайдалануу маселелери актуалдуу болуп саналат.

Коомдун өнүгүүсү менен компьютердик технологияны окутуу процессинде колдонуу окуучулардын сабакка кызыгуусун арттыраары да эң башкы маселелерден. Электрондук окуулуктардын, электрондук презентациялардын, интерактивдүү доскалардын пайда болушу жана билим берүү мекемелерине кеңири жайылышы орто мектептердеги окутуунун заманбап технологияларын пайдаланууну ыңгайлуу жолго коюунун учуру келгендиги менен мүнөздөлөт [4]. Окутуунун заманбап каражаттарын колдонууну ишке ашырууда маалыматтык технологиялардын аймагында мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу менен болочок математика мугалимдеринин методикалык даярдыгына өзгөчө көңүл бөлүү керек.

Республикабыздын дээрлик көпчүлүк мектептеринде мектеп мугалимдери окутуу процессинде компьютердик технологиялык каражаттарды колдоно алышпайт. Компьютердик технологияны өздөштүрүп анын каражаттарын өзүнүн иш практикасында пайдалана билген мугалимдер өтө эле сейрек кездешет.

Эксперимент учурундагы мектептердеги практика көрсөткөндөй дидактикалык

шарттарда компьютердик технологияны предметтерди окутууда традициялык сабактын чегинде колдонуу окуу процессин жекелештирүү жана дифференцирлештирүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачып берет жана ар бир окуучуга билим берүүдө чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүгө жардам берет. Билим берүү, окутуу процессиндеги компьютердик технологияны колдонуунун эффективдүүлүгүн аныктоо максатында төмөндөгүдөй милдеттерди чечүүгө болот:

- ар кандай предметтерди окутууда компьютердик технологияны каражат катары колдонуп окутуунун учурдагы абалын талдоо;

- предметтерди окутууда программалык материалдарга ылайык айрым темалар үчүн компьютердик технологияны колдонууга керектүү каражаттарды даярдоо жана эксперименттик класстарда апробациялоо.

Биздин иликтөөлөрдүн негизинде төмөндөгүлөр аныкталды: компьютердик технологияларды билим берүүдө, окутуу процессинде пайдалануу боюнча методикалык колдонмолор жетишсиз; окутууда салттуу метод басымдуулук кылат; учурдагы предметтерди окутууда мугалимдер тарабынан маалыматтык технологиялар каражаттары дээрлик колдонулбайт.

Компьютердик технологиянын каражаттарын предметтерди окутууда программалык материалдарга ылайык пайдалануу, андагы темаларга карата презентацияларды, кыймылдуу файлдарды түзүүнүн зарылдыгы келип чыгат. Биз тараптан математика мугалимдерине геометрияны 7-9-класстарда окутуу процессинде 7-класстын “Параллель түз сызыктар”, 8-класстын “Төрт бурчтуктар” жана 9-класстын “Геометриялык өзгөртүп түзүүлөр. Фигуралардын окшоштугу” темалары боюнча жөнөкөй презентациялар даярдалды жана мектептердин математика мугалимдерине дидактикалык материал катары сунушталды.

Мисалы, геометрия сабактарында жөнөкөй геометриялык фигуралардын чиймелери боюнча касиеттерин үйрөнүшөт, маселелерди даяр чийме боюнча чыгаруу менен убакытты үнөмдөй алышат. Презентациялык материалды даярдоо менен мугалим геометрия сабагында убакытты үнөмдөөгө жетишет, ал эми окуучулар өз алдынча мультимедиялык материалдарды даярдоону да өздөштүрүү менен геометрия предметине кызыгуу артат, өз алдынча түзүлгөн презентацияларды коргоого көнүгүшөт, окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүнүн өнүгүүсүнө шарт түзүлөт.

Окуучуларга геометрия предмети боюнча сабак өтүүдө кээ бир темаларга карата компьютердик каражаттарды колдонуу, окуучулар үчүн көрсөтмөлүү болуп, материалды өздөштүрүүдө жеңилдиктерди жаратат. Ошондуктан, окуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн геометрия сабагында компьютердик технологияларды колдонуунун зарылдыгы бар деп эсептейбиз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Бекбоев, И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. 3-басылышы.-Б.:Улуу тоолор”, 2015.–385 б.
2. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринде 5-9-класстар үчүн “Математика” предмети боюнча стандарттын долбоору, 2015, -41 б.
3. Тагаева, Д.А.Геометрияны 7-9-класстарда окутуу процессинде окутуунун жаңы ыкмасын колдонуу аркылуу окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, ОшМУнун Жарчысы, №4, 2015, 97-101-бб.
4. Турдубаева, К.Т. “Математика сабактарында компетенцияларды калыптандыруу, ОшМУнун Жарчысы, 2015, №4, 108-112-бб.

УДК 657.6

Тагаева Б.А., Джуманазарова А.А.

ТИПФ ЖАГУ им. Б.Осмонова

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ АУДИТА В КЫРГЫЗСТАНЕ И СОЗДАНИЕ ЕДИНОГО РЫНКА АУДИТОРСКИХ УСЛУГ В СТРАНАХ ЕАЭС

Аннотация: Переход к рыночным отношениям, развитие предпринимательства, возникновение новых организационно-правовых форм организаций (акционерных обществ, обществ с различной ответственностью, кооперативов и др.) и многообразных форм собственности обусловил объективной необходимостью введение в нашей стране нового экономического института - аудиторства. Его главная цель - обеспечить контроль за достоверностью информации, отражаемой в финансовой (бухгалтерской) отчетности хозяйствующего субъекта.

Ключевые слова: сертифицированный, независимый экспертиза, аттестация, лицензирования, финансовый кризис, фондовый рынок, правовой нигилизм.

КЫРГЫЗСТАНДА АУДИТТИ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ ЖАНА ЕАЭБ ӨЛКӨЛӨРҮНДӨ АУДИТОРДУК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨРДҮНБИРДИКТҮҮ РЫНОГУН

Аннотация: рыноктук мамилелерге өтүү, ишкердиктин өнүгүшү, уюмдардын (акционердик коомдор, ар кандай жоопкерчилиги бар коомдор, кооперативдер ж.б.) жана менчиктин ар кандай формаларынын жаңы уюштуруу-укуктук формаларынын биздин өлкөдө пайда болушу жаңы экономикалык институтту - аудитти киргизүүнүн объективдүү зарылчылыгын пайда кылды. Анын негизги максаты - чарба жүргүзүүчү субъекттин финансылык (бухгалтердик) отчетторунда чагылдырылган маалыматтардын аныктыгын контролдоону камсыз кылуу.

Түйүндүү сөздөр: сертифицикатталган, көз карандысыз экспертиза, сертификация, лицензиялоо, финансылык кризис, фондулук рынок, укуктук нигилизм.

CURRENT ISSUES OF AUDIT DEVELOPMENT IN KYRGYZSTAN AND CREATION OF A SINGLE MARKET OF AUDITING SERVICES IN THE EAEU COUNTRIES

Abstract: The transition to market relations, the development of entrepreneurship, the emergence of new organizational and legal forms of organizations (joint-stock companies, companies with different responsibilities, cooperatives, etc.) and various forms of ownership have led to the objective necessity of introducing a new economic institution in our country - auditing. Its main goal is to ensure control over the reliability of information reflected in the financial (accounting) statements of an economic entity.

Key words: certified, independent examination, certification, licensing, financial crisis, stock market, legal nihilism.

Аудит имеет уже достаточно большую историю, он зародился еще в XIX веке в акционерных обществах Европы. Но, несмотря на это, в нашей республике он появился сравнительно недавно. Появление такого вида контроля как аудит было связано, во-первых, с переходом к рыночным отношениям, как следствие - развитию предпринимательства и изменениям методов регулирования экономики, и, во-вторых, с сокращением системы ведомственного контроля.

Аудит, как экономическая категория непосредственно означает независимую экспертизу финансовой отчетности предприятия на основе проверки соблюдения порядка ведения бухгалтерского отчета, соответствия хозяйственных и финансовых операций соответствующему законодательству, полноты и точности отражения финансовой отчетности деятельности предприятия [1].

Актуальность рассмотрения вопросов, касающихся развития аудита в нашей республике, определяется тем, что в связи с развитием предпринимательства и рынка капитала возникает потребность в независимом профессиональном аудите. В развитии аудита заинтересованы не только собственники и управленцы, но и государство, поскольку, такой профессиональный контроль позволяет более строго определять достоверность финансовой отчетности организаций, так как налоговые поступления являются основным источником бюджета страны.

Обратимся к истории зарождения и развития аудиторской деятельности в нашей республике. Зарождение практического аудита в Кыргызстане это начало 90-х годов. С этого момента начали появляться первые аудиторские компании, такие как "Аудит-ЛТД" - 1990 г., "Кыргызаудит"-1992 г. А 26 января 1993 года был утвержден Правительством Кыргызской Республики первый нормативный правовой акт, регулирующий аудиторскую деятельность - «Временное положение об аудиторской деятельности в КР». Стали закладываться основы аудиторского рынка и формироваться новая профессия. Для динамичного роста аудита, необходимым было создание устойчивой нормативной правовой базы. Эту функцию выполняла Госкомиссия. Определенным успехом явилось принятие закона «Об аудиторской деятельности». Данный закон, по настоящее время, является главенствующим документом в системе прямого регулирования аудиторской деятельности. Он определяет понятия аудита, аудитора, правовые моменты организации и функционирования, критерии обязательности аудиторских проверок, место стандартов и норм профессиональной этики, права и обязанности аудиторов и проверяемых субъектов, основные аспекты контроля качества в аудите, вопросы аттестации на право осуществления аудиторской деятельности др. Соблюдение закона является обязательным для всех аудиторов и аудиторских организаций, а также для лиц, подлежащих обязательному аудиту [2].

На сегодняшний день регулятивная среда аудита состоит из Закона "Об аудиторской деятельности", кыргызских стандартов аудита, положений "О порядке аттестации аудиторской деятельности в КР", "О порядке лицензирования аудиторской деятельности в КР".

Сегодня в Кыргызстане существует три вида аудиторских фирм:

- аудиторские фирмы «Большой четверки»
- национальные аудиторские фирмы.
- аудиторы, осуществляющие индивидуальную трудовую деятельность.

В Кыргызстане на данный момент действуют 104 аудиторских организаций, 27 индивидуальных аудиторов и аудиторов, имеющих квалификационный сертификат - 359; профессиональных аудиторских объединений -7.

Такие данные представлены в годовом отчете Госслужбы регулирования и надзора за финансовым рынком за 2014 год. Такие показатели свидетельствуют о развитии аудиторской деятельности в республике. Появление новых фирм — это расширение национального рынка аудиторских услуг, а также предотвращение монополизации данной сферы со стороны уже существующих компаний.

Основное отличие рынка аудита КР от рынков западных стран заключается :

- низкой публичности
- слабый развитый фондовый рынок КР.

То есть там (в западных странах) доля публичных компаний несоизмеримо выше, инвесторы доверяют финансовой отчетности компаний и, соответственно, аудиторские

услуги гораздо более востребованы. Мы должны знать что, за счет увеличения гонораров аудиторских компаний, будет расти и объём рынка (в денежном выражении).

Договор о Евразийском экономическом союзе подписанный 29 мая 2014 года предусматривает стремление к формированию единого рынка товаров, услуг, капитала и трудовых ресурсов в рамках ЕАЭС и предполагает переход на международные стандарты аудита на территориях государств - членов ЕАЭС.

Стандарты аудита представляют собой единые базовые принципы, которым должны следовать все аудиторы в процессе своей профессиональной деятельности. С помощью Международных стандартов аудита реализуется достижение двоякой цели:

- 1) МСА способствуют развитию профессии в тех странах, где уровень профессионализма ниже общемирового;
- 2) по мере возможности унифицировать подход к аудиту в международном масштабе.

Стандарты аудита, являясь критерием для определения качества аудиторских услуг, позволяют пользователям финансовой информации получить определенную уверенность в том, что аудитор не подтвердит недостоверную информацию и аудиторская проверка будет проведена добросовестно. В этом заключается роль и значение аудиторских стандартов.

На данный момент единый рынок услуг в рамках ЕАЭС действует в 43 секторах услуг. Еще по 21 одному сектору были разработаны и утверждены планы либерализации, предусматривающие постепенное введение единого рынка на территории Союза. Одним из таких рынков и является единый рынок аудиторских услуг, признание квалификационных аттестатов аудиторов и аудиторских заключений, выдаваемых аудиторской организацией одного государства на территории других стран-участниц. Это расширяет возможности бизнеса, повышает инвестиционную привлекательность и эффективность аудиторских компаний государств-членов [3].

В соответствии с проектом Плана либерализации единый рынок аудиторских услуг Союза начнет функционировать с 1 января 2022 года.

Основные сдерживающие факторы и важные проблемы аудиторского рынка в Кыргызстане стали:

- Международный финансовый кризис, вследствие чего уменьшилось количество инвестиций и новых иностранных компаний
- Нынешняя система сертификации несовершенна. Непрозрачная система сертификации аудиторов препятствует приливу кадров в аудиторский бизнес.
- Вероятно, увеличится количество заключений, подписанных без должного уровня проведения проверки и с другими нарушениями.

Существуют и позитивные эффекты:

- во-первых, клиенты стали более требовательно относиться к продукту, предоставляемому аудиторскими и консалтинговыми компаниями. То есть, за одну и ту же сумму гонорара клиент ожидает гораздо большей степени кооперации, реактивности, глубины анализа и качества презентуемого результата. С одной стороны, это, конечно, усложняет жизнь руководителям и партнерам, но, с другой стороны, это способствует повышению качества оказываемых услуг на рынке аудита и консалтинга, росту профессионализма компаний и их сотрудников;

- во-вторых, увеличившееся давление со стороны рынка и регулятора, приводит к необходимости оптимизации процессов (в хорошем смысле) внутри аудиторских и консалтинговых компаний, повышению требований к профессиональному уровню и эффективности работы сотрудников.

После вступления соглашения в силу аудиторские компании одного государства-члена получают право на оказание аудиторских услуг в других странах ЕАЭС. И наоборот, лица, заинтересованные в получении аудиторского заключения, смогут выбрать поставщика услуги из любой страны Союза.

По результатам исследований рекомендуются следующее:

Во-первых, предстоит задача доведение до сведения широких масс населения о сути, сущности, значении, задачи и объективной необходимости независимого аудита в условиях рыночных отношений. Для радикального избавления от нынешнего правового нигилизма и неграмотности требуют от ученых, специалистов, государственных чиновников и аудиторов по чаще выступать через средства массовой информации по данной проблеме. Приучить население, что при решении вопроса о вложении своего капитала в ту или иную компанию, они учитывали результаты аудиторских проверок, и своевременно требовали проведения аудиторской проверки, при случае банкротства, они предъявили иск к аудиторам. На наш взгляд, это является немаловажным фактором, дающим толчок для дальнейшего развития аудиторской деятельности и возврата доверия народа.

Во-вторых, Правительству необходимо принять меры по подготовке и аттестации аудиторов профессионалов, особенно заботиться о количественном росте сертифицированных аудиторов периферийных регионах, для того, чтобы довести количество аудиторов до необходимого уровня в ближайшее время.

В-третьих, для обеспечения прозрачности и объективности финансовой деятельности, хозяйствующих субъектов, Правительству вести целенаправленную работу по организации и регулированию аудиторской деятельности, осуществлять контроль в тех компаниях, подлежащие обязательному аудиту, чтобы они выполняли требования законодательства о ежегодном проведении независимой аудиторской проверки и своевременной публикации свои финансовой отчетности, а также ускорить сроки перехода хозяйствующих субъектов к международным стандартам финансовой отчетности.

Заключение

Решениями данных проблем является приведение законодательства КР в соответствие с законодательством ЕС и ЕАЭС. Также рынок аудиторских услуг в Кыргызстане нуждается во внедрении европейской системы контроля качества услуг, что позволит национальным аудиторам достойно конкурировать с международными аудиторскими компаниями и более качественно предоставлять профессиональные услуги. Отсутствие качественной системы аудита мешает развитию кыргызского фондового рынка и рынка капитала.

Одним из первоочередных факторов, которые должны способствовать дальнейшему развитию рынка, является конструктивный диалог между профессиональными организациями его участников. На сегодня есть немало оснований предполагать, что события будут развиваться именно по такому сценарию.

Использование литература:

1. Закон Кыргызской Республики "О бухгалтерском учете" г. Бишкек, Дом Правительства 29 апреля, 2002 года, N 76.
2. Закон Кыргызской Республики "Об аудиторской деятельности" г. Бишкек, Дом Правительства 30 июля 2002 года №134
3. Рогоуленко Т.М. Аудит: учебник /- М: КНОРУС, 2012.
4. Материалы Национального статистического Комитета Кыргызской Республики, www.stat.kg
5. Суглобов А.Е. Международные стандарты аудита в регулировании аудиторской деятельности. - М.: Издательство "Экономист", 2011.

УДК 621.311.212

*Мыктыбек уулу Азизбек,
окутуучу
Аймактык билим берүү институту (АББИ)
e-mail: ky.jaa89@gmail.com
Алманбетов Айбек Абдрасилович,
окутуучу
Аймактык билим берүү институту (АББИ)
e-mail: aalmanbetov87@gmail.com*

КЫРГЫЗСТАНДА ЧАКАН ГИДРОЭНЕРГЕТИКАНЫ ӨНУКТҮРҮҮ

Аннотация: дүйнө жүзүндө ошондой эле Кыргызстанда элдин санынын өскөндүгү, өндүрүштүн көбөйгөндүгү электр энергиясын пайдаланууну жогорулатып, аба-ырайынын кескин түрдө жылууланганына байланыштуу, ири ГЭСтерде суунун көлөмүн өз нугунда сактап калуу өтө кыйын болуп калды. Иштелип чыккан киловаттын баары ички керектөөгө гана жумшалууда. Ошол себептен, кичи энергетиканы сактап калуу максатында чакан ГЭСтерди курууга көңүл бурулуп жатат.

Түйүндүү сөздөр: гидроэнергетика, суу ресурстары, чакан ГЭС, кичинекей дарыялар, инвесторлор, долбоорлор, рыноктук тарифтер, менчик укук.

РАЗВИТИЕ МАЛОЙ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация: во всем мире и в Кыргызстане растущее население и увеличение производства привели к увеличению потребления электроэнергии, а глобальное потепление сделало очень трудным поддерживать уровень воды для крупных гидроэлектростанций. Все генерируемые киловатты используются только для внутреннего потребления. Поэтому большое внимание уделяется строительству малых гидроэлектростанций с целью экономии малой энергии.

Ключевые слова: гидроэнергетика, водные ресурсы, малые ГЭС, небольшие реки, инвесторы, проекты, рыночные тарифы, имущественные права

SMALL HYDROPOWER DEVELOPMENT IN KYRGYZSTAN

Annotation: around the world and in Kyrgyzstan, growing populations and increased production have led to an increase in electricity consumption, and global warming has made it very difficult to maintain water levels for large hydropower plants. All generated kilowatts are used for internal consumption only. Therefore, much attention is paid to the construction of small hydroelectric power plants in order to save small energy.

Key words: hydropower, water resources, small hydropower, small rivers, investors, projects, market rates, property rights.

Эмнегедир инвесторлор Кыргыз Республикасынын гидроэнергетикасына кызыгышпайт? Улуттук энергохолдингдин айтымында, чет мамлекеттен келген инвесторлор элге социалдык тариф менен – 77 тыйын квт/сааттан (сомдун долларга карата азыркы курсу боюнча 0,9 цент; салыштыруу үчүн, маселен, Европанын кээ бир өлкөлөрүндө – 13 цент) сатууга милдеттүү экенибизди укканда алар инвестициялоодон качышат. [1] Маалыматка таянсак, Кыргыз Республикасында квт/саат электр энергиясынын өздүк баасы 169 тыйынды түзөт, инвесторлорду тартсак, алар чыгаша тартмак.

Инвесторлордун жардамын ала албаган, Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн тарифти жогорулатыарын күтпөгөн энергетиктер Евразиялык экономикалык биримдиктин

(ЕАЭБ) келечекте ишке кире турган бирдиктүү энергорыногуна үмүт артышат. Анткени ал тарифтери жогору болгон чет мамлекеттерге электр энергиясын сатууга мүмкүндүк түзөт.

Бирок Кыргызстан электр энергиясын экспорттоого анчалык шарты жок. Анткени биздин мамлекетте электр энергиясынын керектөөнүн өсүшү экспорттук квотаны да түгөтүп, ал түгүл жаңы кубаттуулукту киргизүү керек болууда. Энергетиктердин максатына бул маалыматтар суу сепкендей болду. Акыркы 8 жылда керектөө 3-3,5 млрд квт/саатка өстү. Керектөөнүн 2-3 пайызга өсүшү 75 МВт, ал эми 6 пайызга өсүш 200 МВт жогору жаңы кубаттуулукту киргизүүнү талап кылат.

Пландаган, албетте, баары жакшы. Кыргыз Республикасында жалпы долбоордук баасы 10 млрд доллардан жогору турган Камбар-Ата-1 ГЭСин куруу боюнча долбоорлор бар (Жогорку Нарын каскадын кошпогондо) [2]. Кыргыз Республикасы өз бюджетинен 10 миллиард долларды оңой эле чыгара албагандан кийин, ошол пландар тууралуу ойлорго кайдыгер карай албайсың.

Мамлекетибиз өз бюджетинен анчалык сумма чыгара албайт, анткени мамлекетибиздин андай каражаты жок. Мамлекеттин тышкы карызы эле акыркы жылда 4,2 миллиард АКШ долларына жеткен (анын ичинен 1,7 млрд. доллары — Кытайга болгон карыз). Бул чоң долбоорлорду ишке ашырууга Кыргыз мамлекетинин күчү жетпей турганын көрсөтөт.

Мындай абалдан чыгуу үчүн чакан ГЭСтерди куруу дайыма сунушталып жүрөт. Бул категорияга кубаттуулугу 10 МВтка чейинки генераторлор орнотулган ГЭСтер кирет [3]. Алардын курулушу салыштырмалуу түрдө арзан жана тез (7-8 айда курулуп бүтүшү мүмкүн), ошондой эле ири жана кымбат гидроэнергетикалык долбоорлоруна караганда кирешелүү көрүнөт. Бирок бир караганда эле ошондой туюлат.

Коңшулаш өлкөдөгү ойрондолгон долбоорлор

Тоолуу аймактары жана, шар аккан дарыялары бар өлкөлөрдө негизи гидроэнергетика, анын ичинде чакан ГЭСтер аябай өнүккөн. Швейцария мамлекетинде Schweizerischer Wasserwirtschaftsverband маалыматы боюнча, кубаттуулугу 10 МВттан аз чакан ГЭСтерди кошо эсептегенде 1300дөн ашык ГЭС иштейт. Жалпы эсептеп көргөндө чакан ГЭСтер 3,7 млрд квт/саат электроэнергиясын же Швейцариянын ГЭСтеринин жалпы генерациясынын 10,3 пайызын түзөт. [4]

Маселен Норвегияны алып көрөлү, 1100 ашык ГЭС иштейт, алардын 400у чакан ГЭСтер, жылына жалпы 3,2 млрд квт\саат электр энергиясын өндүрөт. Электр энергиясын ички керектөөсүнүн жана экспорттун басымдуу бөлүгү гидрогенерациянын эсебинен жабылган. Норвегияда чакан гидроэнергетика тармагы жаңы, 250дөн ашык чакан ГЭС 2003-жылдан кийин ишке кирди, дагы 400 долбоорду келечекте куруу пландалууда. [5] Норвегиялык тажрыйбаны алып, биздин тоолуу мамлекетте сыналса. Анан калса, норвегиялык тарап жардам берүүгө макул болгон, ал түгүл чакан гидроэнергетиканы өнүктүрүү боюнча борбору да бар эле.

Коңшу өлкөлөрдү карап көрөлү Тажик Республикасы эгемендүүлүк алгандан бери 300гө жакын чакан ГЭС курулган, 2013-жылы алардын саны 305ке жеткен, жалпы кубаттуулугу 25 МВттан ашкан. Дагы жалпы кубаттуулугу 23 МВт көбүрөөк 243 чакан ГЭС долбоору болгон. Бирок, 2019-жылдын орто мезгилиндеги маалыматтарга карасак, Тажикстанда 280 ге жакын чакан ГЭС калган, алардын алардын саны 25ке кыскарып 100гө жакыны суунун жоктугунан иштебей калган. Калгандарынын көрсөткүчтөрү да

төмөн, 2019-жылдын алгачкы 4 айында 7,7 млн квт\саат өндүргөн, бул республикада иштелип чыккан жалпы электр энергиясынын 0,11 пайызын гана түзгөн.

Ошентип чакан гидроэнергетиканы өнүктүрүү программасы ишке ашпай калды. Ошондой катарды бизде кайталабаш үчүн жакшылап изилдеп көрүү керек. Себеби Кыргызстанда чакан ГЭСтердин курулушу күч алышы ыктымал, анткени Евразиялык экономикалык биримдиктин бирдиктүү электр энергия рыногунун түзүлүшүнүн алдында турат. Кыргыз Республикасында изилдөөчүлөр, энергетиктер бир канча убакыттан бери бул багытты изилдеп келишет. Ушул убакта Кыргызстанда жалпы кубаттуулугу 45 МВттан ашкан 16 чакан ГЭС иштейт (2017-жылы алар 229 МВт/саат электр энергиясын өндүрүшкөн), мындан сырткары 100гө жакын чакан ГЭСтер курулуу алдында турат. [3]

Норвегияда ийгиликтүү ишке ашырылган бул долбоор эмне үчүн Кыргызстанда ишке ашпай жатат?

Эмне үчүн Тажикстанда чакан ГЭСтер боюнча долбоорлор толук ишке ашпай жатат? Негизги себеби, коңшу өлкөдөгү чакан ГЭСтер дарыянын гидрорежими тыкыр изилденбестен, сууну эсепке албастан, жабдууларды тандоосуз курулган.

Белгилей кетсек, долбоорлор совет доорундагы дарыялардын суу режимине негизделип, аймактардагы климаттык шарттар 30 жыл ичинде өзгөрүп, глобалдык жылуулуктан улам дарыялардын агымы азайган. Гидрологиясыз жана дарыялардын агымын терең изилдемейинче, суунун жылдык графигин түзбөй туруп, чакан ГЭСтерди куруу мүмкүн эмес. Так маалымат болбосо, долбоор ийгиликтүү болбойт.

Норвегияда чакан ГЭСтердин долбоорлорун даярдаган, бардык керектүү жабдууларды тандап алган жана заказ кылган, гидрологиялык жана геологиялык изилдөөлөрдү жүргүзгөн, ошондой эле курулушту, монтаждоону, ишке киргизүү-жолго коюу иштерин сөзсүз түрдө бүткөрүп берчү компаниялар бар.

Россияда чакан ГЭСтерди курууда (РусГидронун 2018-жылга карата маалыматы боюнча, 90дон ашык чакан ГЭСтер бар, алардын көбү жакында ишке берилген) долбоорлор ири адистештирилген мекемелерден заказ кылынып, аларды суунун кириштөө-чыгыштоосу кепилденген суу сактагычтарда гана курушат. [7]

Норвегиялык чакан ГЭСтердин өзгөчөлүктөрү дагы жок эмес. Биринчиден, чакан ГЭСтер жергиликтүү керектөө үчүн эмес, электр энергиясын ички жана европалык энергетика рыногунда сатуу үчүн курулган. Электр энергиясына болгон тарифтер да инвесторлор үчүн жагымдуу болот. Экинчиден, чакан дарыялардын кожоюндары бар, көбүнчө жер ээлери.

Өзүнчө дарыя, адатта, бир кожоюнга таандык. Инвестор 10 жылдан 40 жылга чейинки мөөнөткө түзүлгөн келишимде чакан ГЭСти куруу үчүн пайданын үлүшүн караган менчик ээси менен макулдашат. Келишимдин мөөнөтү аяктагандан кийин жер ээси ГЭСти сатып ала алат.

Дарыяга жана жерге ээлик кылуу көйгөйдү оңой эле чечет. Кыргызстанда бул маселе абдан курч болуп, ГЭСтерди куруу үчүн берилген жерлердин кайра тартып алынышы көптөгөн келечектүү долбоорлорду токтотуп койду.

Норвегияда инвестор менен жер ээси макулдашкан болсо, мамлекеттик суу ресурстары башкармалыгы долбоорлор үчүн берилген тиешелүү маалыматтын негизинде лицензия бериши жетиштүү.

Корутунду

Макалада баяндалган маалыматтарды кароо менен төмөнкүдөй жыйынтык чыгаруу болот. Акыркы жылдарда дүйнөдө энергетикалык кризис күч алып жана алардын катарында Кыргызстанда дагы энергиянын толук кандуу жетишпей жаткандыгын эске

алуу менен энергиянын жаңы түрлөрүн иштеп чыгуу жана аларды колдонуу актуалдуу темалардын бири болуп келүүсү далилденди. Жогоруда Европа өлкөлөрү жана жакынкы коншулаш өлкөлөрдүн ыкмалары көрсөткөндөй Чакан ГЭСтерди колдонуу менен өлкөнүн энергетикалык потенциалын өсүүсүнө эбегейсиз чоң салым кошсо болот. Бул ишти ишке ашыруу максатында, чакан гидроэнергетика чөйрөсүндөгү саясий, экологиялык жагдайларына малекеттин көңүлүн буруп, “Чакан ГЭСтерди өнүктүрүү программасы” долбоорун мамлекеттик дэнгээлде иштеп чыгуу зарылдыгы туулат.

Колдонулган адабияттар:

1. Улуттук энергохолдинг <http://kyr.energyholding.kg/content/article/31-jaylyktar>
2. Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук Стратегиясы <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/61542>
3. Мыктыбек у А. Кыргыз Республикасында Микро ГЭСтерди куруу үчүн суу ресурстарын изилдөө. Научно-информационный журнал “Образование, наука и инновации”
4. Швейцарская ассоциация водного хозяйства <https://www.swv.ch/>
5. Электроэнергетика в Норвегии. [Электронный ресурс]. URL: http://www.norge.ru/elektro_energi
6. Гидроэнергетические Ресурсы Таджикистана https://www.mewr.tj/?page_id=614
7. РусГидро. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.rushydro.ru/press/news/>

УДК 621.31:658.2

Кенжекулов Каныбек Назимович
к.т.н., доцент
ТИПФ ЖАГУ им. Б.Осмонова,
e-mail: kenjekulov1962@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ НАПРЯЖЕНИЯ И ЧАСТОТЫ ПИТАЮЩЕЙ СЕТИ НА РАБОТУ ЭЛЕКТРОДВИГАТЕЛЕЙ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ МЕХАНИЗМОВ

Аннотация: в данной статье рассматривается влияние изменения напряжения и частоты питающей сети на работу электродвигателей производственных механизмов. Электродвигатели применяются в приводах различных производственных механизмов. В установках, не требующих регулирования частоты вращения в процессе работы, применяются электроприводы переменного тока: асинхронные и синхронные электродвигатели. Большое распространение асинхронных двигателей обусловлено их простотой в исполнении и эксплуатации и относительно небольшой стоимостью.

Синхронные двигатели имеют ряд преимуществ по сравнению с асинхронными двигателями: обычно используются в качестве источников реактивной мощности, их вращающий момент меньше зависит от напряжения на зажимах, во многих случаях они имеют более высокий КПД. В то же время синхронные двигатели являются более дорогими и сложными в изготовлении и эксплуатации.

Ключевые слова: электродвигатели, напряжение, частота, нагрузка, износ изоляции, асинхронные, синхронные, ток ротора, магнитный поток, вращающий момент, момент сопротивления.

ӨНДҮРҮШТҮК МЕХАНИЗМДЕРДИН ЭЛЕКТРКҮЙМЫЛДАТКЫЧТАРЫНА БЕРИЛҮҮЧҮ ТАРМАКТЫН ЖЫШТЫКТАРЫ МЕНЕН ЧЫҢАЛУУСУНУН ӨЗГӨРҮШҮНӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Аннотация: макалада өндүрүштүк механизмдердин электркүймылдаткычтарына берилүүчү тармактын жыштыктары менен чыңалуусунун өзгөрүшүнө тийгизген таасири каралган. Электркүймылдаткычтар өндүрүштүк механизмдердин түрдүү иштеткичтеринде колдонулат. Жумуш аткаруу мезгилинде айлануу жыштыгын жөнгө салууну талап кылбаган жабдыктарда өзгөрмөлүү токтуу электр иштеткичтери: асинхрондуу жана синхрондуу электркүймылдаткычтары колдонулат. Асинхрондуу күймылдаткычтардын кеңири таралуусу алардын аткаруудагы жөнөкөйлүгү жана салыштырмалуу көп эмес баада болгондугу менен шартталат. Ал эми синхрондуу күймылдаткычтар асинхрондууларга караганда бир топ айырмачылыктарга ээ, мисалы, алар негизинен реактивдуу кубаттуулукту камсыздоо максатында колдонулат, алардын айлануу моменти толгоолонгон жердиге чыңалуудан аз көз-каранды, көпчүлүк учурда алар бир топ жогору КПД (пайдалуу аракеттин коэффициентине) ээ. Ошол эле учурда синхрондуу күймылдаткычтарды даярдоодогу чыгымдар жогору, ишке киргизүү менен даярдоо дагы татаалдыктарды жаратат.

Түйүндүү сөздөр: электркүймылдаткычтар, чыңалуу, жыштык, жүктөм, изоляциянын иштен чыгышы, асинхрондуу, синхрондуу, ротордун тогу, магниттик агым, айлануу моменти, каршылык моменти.

INFLUENCE OF CHANGES IN THE VOLTAGE AND FREQUENCY OF THE SUPPLY NETWORK ON THE OPERATION OF ELECTRIC MOTORS OF PRODUCTION MECHANISMS

Abstract: Abstract: this article discusses the effect of changing the voltage and frequency of the supply network on the operation of electric motors in production mechanisms. Electric motors are used in drives of various production mechanisms. In installations that do not require speed control during operation, AC electric drives are used: asynchronous and synchronous electric motors. The wide distribution of asynchronous motors is due to their simplicity in design and operation and relatively low cost.

Synchronous motors have a number of advantages over asynchronous motors: they are usually used as reactive power sources, their torque is less dependent on the terminal voltage, and in many cases they are more efficient. At the same time, synchronous motors are more expensive and difficult to manufacture and operate.

Keywords: electric motors, voltage, frequency, load, insulation wear, asynchronous, synchronous, rotor current, magnetic flux, torque, resistance moment.

Электродвигатели применяются в приводах различных производственных механизмов. В установках, не требующих регулирования частоты вращения в процессе работы, применяются электроприводы переменного тока: асинхронные и синхронные электродвигатели.

Установлена наиболее экономичная область применения асинхронных и синхронных электродвигателей в зависимости от напряжения. При напряжении до 1 кВ и мощности до 100 кВт экономичнее применять асинхронные двигатели, а свыше 100 кВт - синхронные, при напряжении до 6 кВ и мощности до 300 кВт - асинхронные двигатели, а выше 300 кВт - синхронные, при напряжении 10 кВ и мощности до 400 кВт - асинхронные двигатели, выше 400 кВт – синхронные.

Большое распространение асинхронных двигателей обусловлено их простотой в исполнении и эксплуатации и относительно небольшой стоимостью.

Синхронные двигатели имеют ряд преимуществ по сравнению с асинхронными двигателями: обычно используются в качестве источников реактивной мощности, их вращающий момент меньше зависит от напряжения на зажимах, во многих случаях они имеют более высокий КПД. В то же время синхронные двигатели являются более дорогими и сложными в изготовлении и эксплуатации.

Отклонения напряжения оказывают значительное влияние на работу асинхронных двигателей (АД), являющихся наиболее распространенными приемниками электроэнергии в промышленности.

Изменение напряжения в сети при неизменной частоте вызывает изменение магнитного потока и ЭДС двигателя, токов статора и ротора, параметров, характеризующих его механические характеристики (вращающих моментов, частоты вращения и пр.).

Магнитный поток и соответственно ЭДС АД изменяются пропорционально напряжению:

$$E_1/E_2 \approx \Phi_1/\Phi_2 \equiv U/U_{\text{ном}} = K_U \quad (1)$$

Ток ротора с увеличением напряжения снижается почти пропорционально K_U , а при снижении напряжения резко возрастает, причем чем выше кратность максимального момента АД, тем при более низких напряжениях начинается резкое увеличение тока ротора (рис.1).

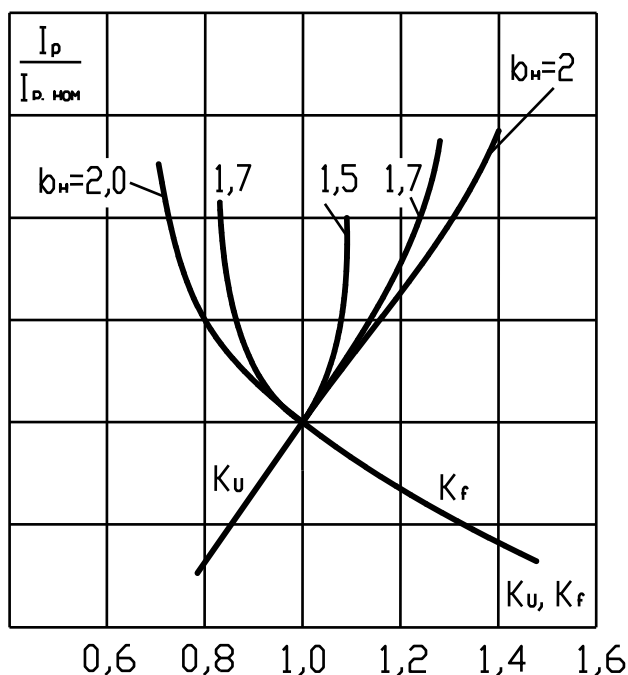

Рис. 1. Зависимость тока ротора АД от напряжения и частоты при разной кратности максимального вращающего момента b_n

Ток намагничивания двигателя возрастает с увеличением напряжения, а ток статора, представляющий собой сумму

$$I_1 = I_0 + I_2', \quad (2)$$

изменяется при отклонениях напряжения по-разному в зависимости от отношения тока намагничивания I_0 к номинальному току $I_{\text{ном}}$. Для большинства АД уменьшение

напряжения до $0,9 U_{ном}$ и ниже вызывает увеличение тока статора и температуры его активных частей. Поэтому длительное снижение напряжения на выводах двигателей более чем на 5% в соответствии с ПТЭ не разрешается.

Повышение напряжения до 5-7% сначала приводит к снижению тока статора и ротора, но при дальнейшем увеличении напряжения значительно увеличиваются потери в стали, ток статора также возрастает (за счет увеличения тока намагничивания). Поэтому увеличение напряжения до $1,1 U_{ном}$ и выше не разрешается по условиям нагрева двигателей. Наиболее целесообразно поддерживать на шинах, питающих ЭД, напряжение в пределах $1,03-1,05 U_{ном}$, т.к. при этом токи статора и ротора для заданной нагрузки остаются наименьшими.

При изменении напряжения изменяется механическая характеристика АД – зависимость его вращающего момента M от скольжения s или частоты вращения (рис.2). С достаточной точностью можно считать, что вращающий момент двигателя пропорционален квадрату напряжения на его выводах.

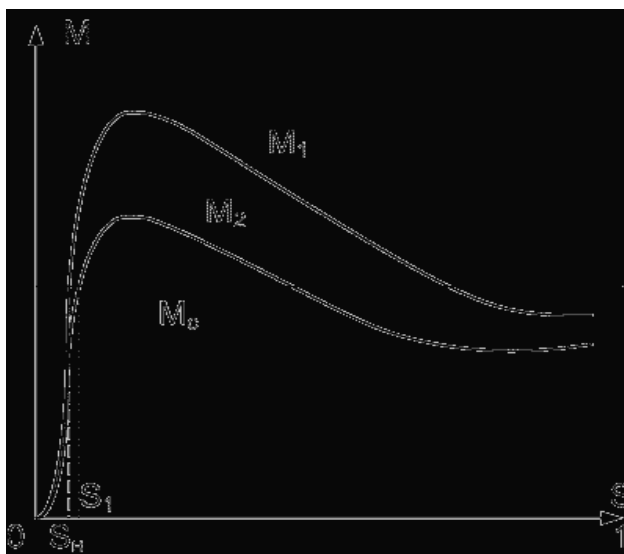

Рис.2. Механическая характеристика двигателя при номинальном (M_1) и пониженном (M_2) напряжениях.

При снижении напряжения уменьшается вращающий момент и частота вращения ротора двигателя, так как увеличивается его скольжение. Снижение частоты вращения зависит также от закона изменения момента сопротивления M_c (на рис. 1 M_c принят постоянным) и от загрузки двигателя. Зависимость частоты вращения ротора двигателя от напряжения можно выразить:

$$n = n_c \left(1 - k_3 \frac{U_{ном}^2}{U^2} S_{ном} \right) \quad (3)$$

где n_c – синхронная частота вращения;

k_3 – коэффициент загрузки двигателя;

$U_{ном}, S_{ном}$ – номинальные значения напряжения и скольжения соответственно.

Из формулы (3) видно, что при малых нагрузках двигателя частота вращения ротора будет больше номинальной частоты вращения (при номинальной нагрузке двигателя). В таких случаях понижения напряжения не приводят к уменьшению производительности технологического оборудования, так как снижения частоты вращения двигателей ниже номинальной не происходит.

Для двигателей, работающих с полной нагрузкой, понижение напряжения приводит к уменьшению частоты вращения. Если производительность механизмов зависит от частоты вращения двигателя, то на выводах таких двигателей рекомендуется поддерживать напряжение не ниже номинального. При значительном снижении напряжения на выводах двигателей, работающих с полной нагрузкой, момент

сопротивления механизма может превысить вращающий момент, что приводит к “опрокидыванию” двигателя, т.е. к его остановке. Во избежание повреждений двигатель необходимо отключить от сети.

Снижение напряжения ухудшает и условия пуска двигателя, так как при этом уменьшается его пусковой момент.

Практический интерес представляет зависимость потребляемой двигателем активной и реактивной мощности от напряжения на его выводах.

В случае снижения напряжения на зажимах двигателя реактивная мощность намагничивания уменьшается (на 2 – 3 % при снижении напряжения на 1 %), при той же потребляемой мощности увеличивается ток двигателя, что вызывает перегрев изоляции. Если двигатель длительно работает при пониженном напряжении, то из-за ускоренного износа изоляции срок службы двигателя уменьшается. Приблизительно срок службы изоляции T можно определить по формуле:

$$T = \frac{T_{ном}}{R} \quad (4)$$

где $T_{ном}$ – срок службы изоляции двигателя при номинальном напряжении и номинальной нагрузке;

R – коэффициент, зависящий от значения и знака отклонения напряжения, а также от коэффициента загрузки двигателя и равный:

$$R = (47\delta U^2 - 7.55\delta U + 1)k_3^2, \quad \text{при } -0,2 < \delta U_y < 0; \quad (5)$$

$$R = k_3^2 \quad \text{при } 0,2 \geq \delta U_y > 0; \quad (6)$$

Поэтому с точки зрения нагрева двигателя более опасны в рассматриваемых пределах отрицательные отклонения напряжения.

Снижение напряжения приводит также к заметному росту реактивной мощности, теряемой в реактивных сопротивлениях рассеяния линий, трансформаторов и АД.

Повышение напряжения на выводах двигателя приводит к увеличению потребляемой им реактивной мощности. При этом удельное потребление реактивной мощности растет с уменьшением коэффициента загрузки двигателя. В среднем на каждый процент повышения напряжения потребляемая реактивная мощность увеличивается на 3 % и более (в основном за счет увеличения тока холостого хода двигателя), что в свою очередь приводит к увеличению потерь активной мощности в элементах электрической сети.

При значительных колебаниях напряжения (более 15%) могут быть нарушены условия нормальной работы электродвигателей, возможно отпадание контактов магнитных пускателей с соответствующим отключением работающих двигателей.

Качественно отличается действие несимметричного режима по сравнению с симметричным для таких распространенных трехфазных ЭП, как асинхронные двигатели. Особое значение для них имеет напряжение обратной последовательности. Сопротивление обратной последовательности электродвигателей примерно равно сопротивлению заторможенного двигателя и, следовательно, в 5 – 8 раз меньше сопротивления прямой последовательности. Поэтому даже небольшая несимметрия напряжений вызывает значительные токи обратной последовательности. Токи обратной последовательности накладываются на токи прямой последовательности и вызывают дополнительный нагрев статора и ротора (особенно массивных частей ротора), что приводит к ускоренному старению изоляции и уменьшению располагаемой мощности двигателя (уменьшению к.п.д. двигателя). Так, срок службы полностью загруженного асинхронного двигателя, работающего при несимметрии напряжения 4%, сокращается в 2 раза. При несимметрии напряжения 5% располагаемая мощность двигателя уменьшается на 5 – 10%.

Вращающий момент АД и асинхронный момент СД изменяются пропорционально квадрату напряжения на их выводах. С уменьшением напряжения снижается максимальный момент, нарушается равновесие между вращающим моментом и моментом сопротивления механизма, вследствие чего увеличивается скольжение и уменьшается частота вращения. Следовательно, снижение напряжения оказывает неблагоприятное влияние на весь режим работы ЭД: ухудшаются его механические характеристики, возрастает перегрев активных частей.

Снижение частоты возникает при появлении дефицита активной мощности, вызванного отключением одного или нескольких генераторов в системе. Если реактивная мощность оставшихся в работе генераторов и компенсирующих устройств достаточна для поддержания напряжения в нормальных пределах, оно почти не изменяется и практически может считаться постоянным. Если же одновременно с отключением генераторов возникает также дефицит реактивной мощности, снижение частоты происходит с одновременным снижением напряжения.

Физические процессы, происходящие в двигателе при снижении частоты и неизменном напряжении, противоположны процессам при неизменной частоте и пониженном напряжении. Магнитный поток и ЭДС двигателя изменяются обратно пропорционально частоте, поэтому ток ротора при снижении частоты уменьшается, а с увеличением частоты возрастает. Ток намагничивания, наоборот, со снижением частоты возрастает, а с увеличением частоты снижается. Ток статора и в этом случае возрастает как при повышении частоты, так и при глубоком ее снижении. Понижение частоты в пределах до $0,9f_{\text{ном}}$ всегда приводит к снижению тока статора.

Скольжение ЭД при снижении частоты уменьшается, а кратность максимального момента возрастает. Но при уменьшении частоты уменьшается эффективность охлаждения ЭД вентилятором, установленном на валу. Следует отметить, что частота $f=0,9f_{\text{ном}}=0,9 \cdot 50=45$ Гц в системе не допускается.

Одновременное снижение частоты и напряжения может оказаться более благоприятным для работы двигателя, чем понижение напряжения при неизменной частоте, т.к. при определенных значениях отклонений f и U влияние их на работу ЭД может быть скомпенсировано.

Активная мощность, потребляемая АД при изменении напряжения в пределах $0,9-1,0 U_{\text{ном}}$, остается практически неизменной, но с понижением частоты уменьшается. Потребляемая АД из сети реактивная мощность складывается из реактивной мощности намагничивания и реактивной мощности рассеяния:

$$Q_{\text{АД}}=Q_0+Q_p=\sqrt{3}I_0 \cdot U_{\text{ном}}+\sqrt{3}U_{\text{ном}} \cdot I_2' \cdot \sin \phi'. \quad (7)$$

Зависимость реактивной мощности намагничивания от напряжения и частоты приближенно определяется формулой:

$$Q_0/Q_{0 \text{ ном}} \approx k_U^n / k_f, \quad (8)$$

где $n \geq 2-4$ (обычно $n=2$), а реактивной мощности рассеяния – формулой:

$$Q_p/Q_{p. \text{ ном ном}} \approx k_z^2 \cdot k_f^3 / k_U^2 \quad (9)$$

Пропорциональное изменение напряжения и частоты упрощает эти формулы:

$$Q_0/Q_{0 \text{ ном}} \approx k_U; \quad Q_p/Q_{p. \text{ ном ном}} \approx k_z^2 \cdot k_f, \quad (10)$$

где k_z – коэффициент загрузки ЭД;

$$k_U = U / U_{\text{ном}} \quad \text{и} \quad k_f = f / f_{\text{ном}} \quad (11)$$

Потребляемая АД реактивная мощность с изменением напряжения и частоты меняется по сложному закону, но снижение напряжения при неизменной частоте всегда приводит к некоторому ее уменьшению. Более резкое снижение реактивной мощности возникает при одновременном снижении частоты и напряжения в сети. В обоих случаях это явление носит название «регулирующего эффекта нагрузки» и способствует

некоторому увеличению запасов устойчивости АД в аварийных режимах, связанных со снижением напряжения.

ВЫВОДЫ:

1. Если ЭД длительно работает при пониженном напряжении, т.е. в режиме перегрузки, то из-за ускоренного износа изоляции снижается его срок службы.
2. При отклонении напряжения на 10%, тое ЭД превышает на 10% I_n , что вызывает перегрев изоляции.
3. Превышения напряжения также приводят к снижению срока службы из-за теплового старения изоляции.
4. С точки зрения нагрева ЭД более опасны отрицательные отклонения напряжения.
5. Повышение напряжения на выводах ЭД приводят к увеличению потребляемой реактивной мощности.

Использованная литература:

1. Сыромятников И.А. Режимы работы синхронных и асинхронных двигателей – 4-е изд., переработ. и доп. / Под ред. Л.Г.Мамиконянца. – М.: Энергоатомиздат, 1984.
2. Гайсаров Р.В. Режимы работы электрооборудования электрических станций и подстанций: Часть 1: Режимы работы синхронных генераторов и компенсаторов, Челябинск, Изд. ЮУТГУ, 2005.
3. «Правила устройства электроустановок ПУЭ-76 5-е изд» М: Атомиздат – 1986г.
4. А.А. Васильев, Н.П. Крючев, Е.Ф. Наяшкова, Н.М. Околович «Электрическая часть станции и подстанции». М.: Энергоиздат, 1990г.
5. «Правила устройства электроустановок ПУЭ 6-издание. М.: Энергоатомиздат, 1996г.

УДК 662.765.46

*Рыскулов Ильяс Рустанбекович,
старший преподаватель,
e-mail: rir82@mail.ru
Акбарбек уулу Сагынбек,
магистр*

*e-mail: sagunbek_95kg@mail.ru
Алманбетов Айбек Абдрасилович,
преподаватель,
e-mail: aalmanbetov87@gmail.com*

Региональный образовательный институт

АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТИ РЕЛЬЕФА МЕСТНОСТИ ВЛИЯЮЩИЕ НА РЕЖИМЫ РАБОТЫ СОЛНЕЧНЫХ ТЕПЛОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ УСТАНОВОК

Аннотация: в данной работе представлены оновные анализы особенностей рельефа местности влияющие на режимы работы солнечных теплоэнергетических утановок. Рассмотрены возможные рельефные условия скалистых горных местностей при котрорые могут влиять на работу установок НВИЭ своими тенями на определенное время солнечную облученность, прямой солнечной радиацией.

Ключевые слова: рельеф, солнечные теплоэнергетические установки, режимы работы, затенение, прямая солнечная радиация, косвенная солнечная радиация суммарная, солнечная радиация

ЖЕР РЕЛЬЕФИНИН КҮНДҮН ЖЫЛУУЛУК ЭНЕРГЕТИКАЛЫК ОРНОТМОЛОРУНУН ИШТӨӨ РЕЖИМИНЕ ТААСИР ЭТҮҮЧҮ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮН ТАЛДОО

Аннотация: макалада күндүн жылуулук энергетикалык орнотмолорунун иштөө режимине таасир эткен рельефинин өзгөчөлүгүнүн негизги анализи берилген. Кайра калыбына келүүчү энергия булактарынын(КККЭБ) негизинде иштөөчү орнотмолорунун иштешине өзүнүн көлөкөсү менен аскалуу тоо тулку рельефтүү беттеринин болжолдуу шарттары, белгилүү бир убакытка күн нурдануусун, б.а. күндүн түз радиациясынын таралышына тоскоолдуу таасири КККЭБтин иштөө режимине терс таасир этиши мүмкүн болгону каралды.

Түйүндүү сөздөр: Рельеф, күндөн жылуулук энергия алуучу жабдуу, иш режим, көлөкөлүү, түздөн-түз күн радиациясы, кыйыр күн радиациясы суммалык, күндүн радиациясы

ANALYSIS OF TERRAIN FEATURES AFFECTING THE OPERATING MODES OF SOLAR THERMAL POWER PLANTS

Abstract: This paper presents the main analyses of terrain features affecting the operating modes of solar thermal power plants. The possible relief conditions of rocky mountain areas are considered, which can affect the operation of NVE installations with their shadows for a certain time, solar irradiation, direct solar radiation.

Keywords: Relief, solar thermal power plants, operating modes, shading, Direct solar radiation, indirect total solar radiation, solar radiation

При установке индивидуальных солнечных теплоэнергетических установок (СТЭУ) на скалистых, предгорных или же вблизи высотных домов (если речь идет об индивидуальных СТЭУ) местностях, последние затеняют на определенное время облученность СТЭУ прямой солнечной радиацией. Это приводит к сокращению общей продолжительности работы установки в течение дня. Кроме этого, такое затенение меняет режимы их работы, что безусловно скажется на их КПД и производительности.

К примеру характер затенения СТЭУ горно-скалистым рельефом может быть разным. Их можно свести на наиболее часто встречающиеся варианты, показанные на рис.1.

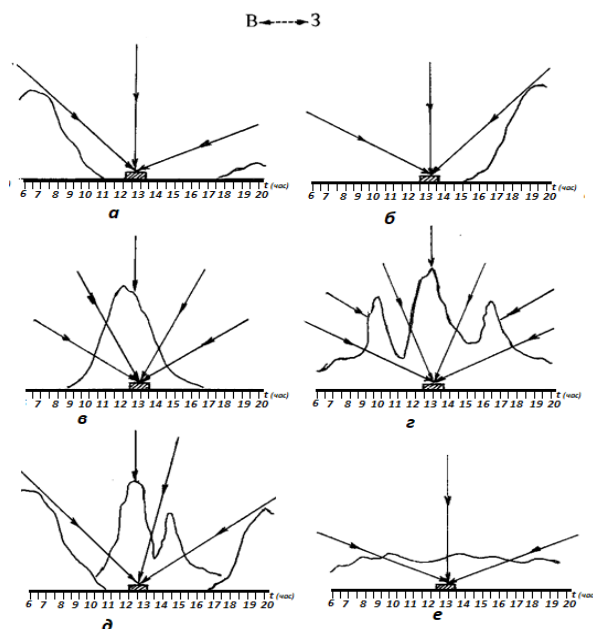

Рис. 1. Характер затенения СТЭУ естественными рельефными преградами

Затенение установки в утреннее время (а), в вечернее время (б), в течение дня один раз (в), в течение дня несколько раз (г) и одновременно всеми случаями (д), без преград затенения (е).

В случае **а**, рельеф горной местности будет влиять на начало работы СТЭУ: отодвигает на позднее время. Однако, облучение более высокой плотностью солнечного излучения, когда прямая солнечная радиация попадает на СТЭУ, позволяет ей более быстро выходить на рабочий режим.

В случае **б**, продолжительность работы СТЭУ сокращается. Но, плотность солнечной радиации в начале затенения остается еще достаточно высокой. Это позволяет в течение определенного времени использовать еще тепловую инерцию самой СТЭУ.

В случаях **в**, **г** и **д**, временное затенение СТЭУ влияет на режим ее работы в течение всего светового дня. Здесь сказывается тепловая инерция СТЭУ и соотношение времени ее затенения и облучения прямой солнечной радиацией.

В общем случае затенение СТЭУ рельефом местности влияет на:

- время начала работы;
- время конца работы;
- характер выхода на номинальный режим работы;
- характер выхода из номинального режим а работы;
- характер режима работы в течение дня.

На рис. 2 приведены характеры поступления прямой (I), рассеянной (D) и суммарной (E) солнечной радиации на СТЭУ для приведенных на рис. 1. характерах затенения.

В любом случае СТЭУ будет облучаться рассеянной солнечной радиацией. С другой стороны, строго говоря, яркость участка неба, закрытого горными скалами, будет отличаться от яркости открытого неба. В первом приближении мы примем яркость неба во всем пространстве одинаковой.

На режим работы СТЭУ основное влияние будет оказывать поступление прямой солнечной радиации на ее теплоприемники.

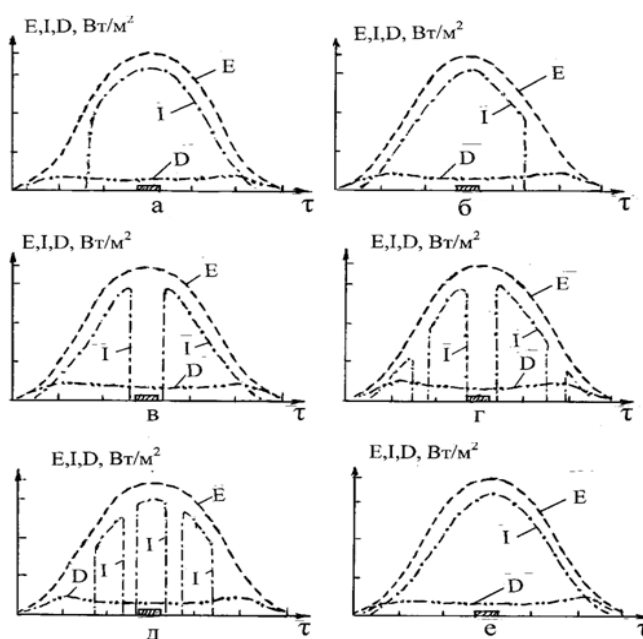

Рис. 2. Характер поступления прямой, рассеянной и суммарной солнечной радиации на СТЭУ при различных случаях затенения естественными рельефными преградами (относительные значения суммарной радиации приведены для открытой местности)

Прямая солнечная радиация, поступающая на поверхность теплоприемника СТЭУ в данный момент времени определяется выражением [1,2]:

$$I(t) = I_0 e^{-\tau m} \cos[n \cdot i_0(t)] \quad (1)$$

Где I_0 – солнечная постоянная (1330 Вт/м^2), τ – оптическая толщина атмосферы по нормали к поверхности Земли, m – масса атмосферы, n – нормаль к поверхности теплоприемника $i_0(t)$ – единичный вектор, направленный на Солнце в данное время.

Поток рассеянной солнечной радиации в данный момент времени определяется выражением [1,2]:

$$D = \int_{\omega} B \cos i d\omega \quad (2)$$

где B – функция распределения яркости по небосводу, i – угол падения радиации в данную точку от заданного участка небосвода, $d\omega$ – телесный угол, внутри которого падает рассеянная солнечная радиация на СТЭУ.

Суммарный за световой день поток рассеянной солнечной радиации D_c определяется интегрированием (3) по открытой части небосвода и от времени восхода Солнца до захода:

$$D_c = \int_0^{2\pi} d\varphi \int_{h(\varphi)}^{\pi/2} B h(\varphi) \cos i \cosh dh \quad (3)$$

Где h – угловая высота нормали к площадке, которая наклонена к горизонту под углом α , $h(\varphi)$ – наименьшая угловая высота точки неба в азимуте φ . Функция $h(\varphi)$ характеризует закрытость горизонта.

Интегралы в вышеприведенных выражениях считаются численными методами. Таким образом, суммарная солнечная радиация, поступающая на рассматриваемую площадку, равна:

$$E_c = I_c + D_c \quad (4)$$

В случае затенения СТЭУ естественными рельефными преградами, последняя получает меньше солнечной радиации – как прямой, так и рассеянной.

При этом затененная естественными рельефными преградами СТЭУ недополучает прямую солнечную радиацию $I_{c\Gamma}$, равной:

$$I_{c\Gamma} = \int_{t_{31}}^{t_{32}} I(t) dt \quad (5)$$

Тогда затененная СТЭУ получает прямую солнечную радиацию $I_{c\Gamma}$, равной:

$$I_{c\Gamma} = I_c - I_{\Gamma} \quad (5)$$

где I_{Γ} – недополученная прямая солнечная радиация из-за затенения.

Точно так же затененная естественными рельефными преградами СТЭУ недополучает часть рассеянной солнечной радиации D_{Γ} , равную [3,4,5]

$$D_{\Gamma} = \int_{2\pi-\theta}^{2\pi} d\varphi \int_{h(\varphi)}^{\pi/2} B(h, \varphi) \cos i \cosh dh \quad (6)$$

где θ – угол, на который закрывается СТЭУ естественными рельефными преградами.

Следовательно, в итоге затененная естественными рельефными преградами СТЭУ получает суммарную солнечную радиацию, меньшую чем СТЭУ, расположенной на открытой местности на величину ΔE_c :

$$\Delta E_c = E_c - E_{cг} \quad (7)$$

СТЭУ, при средненежном КПД η и площади приемной поверхности солнечных коллекторов (СК) за световой день вырабатывает тепловую энергию Q_c , равную

$$Q_c = \eta S_c E_c \quad (8)$$

Следовательно, чтобы обеспечить улавливание того же количества солнечной радиации и выработки того же количества тепловой энергии Q_c , что и СТЭУ, расположенного на открытой местности, мы должны увеличить площади СК на величину:

$$\Delta S = (S_{г} - S_0) \Delta E \eta S_{г} Q_{г} \quad (9)$$

Здесь КПД СТЭУ как для горных, так и для долинных условий приняты одинаковыми.

Таким образом, вынужденное использование дополнительной площади СК, естественно, увеличит стоимость всей СТЭУ в целом. Величина ΔS зависит не только от продолжительности затенения СТЭУ, но и от времени дня затенения. Если затенение происходит в утренние и вечерние часы, то величина ΔS может быть не такой уж большой, так как в эти периоды дня значения I_c и D_c невелики.

Если же затенение происходит в полуденные часы, то величина ΔS может быть значительной, так как в эти периоды дня значения I_c и D_c соответственно значительно велики.

ВЫВОДЫ:

Исследование влияния факторов рельефа местности на режимы работы установок ВИЭ является основной исходной точкой для определения основных методов моделирования для расчета инсоляционных характеристик солнечной инсоляции влияющих на работу установок ВИЭ. Количественные и качественные характеристики поступления солнечной инсоляции, измеряемые для определенной местности, позволяют отразить климатические и рельефные особенности территории, являющиеся результатом влияния географической широты, сезонной изменчивости, а так же других факторов которые должны учитываться при анализе исследования солнечной инсоляции т.к. температуры и тепловые потоки, имеющие место в работе установок ВИЭ непосредственно зависят от температуры и тепловых потоков окружающей среды данного региона.. Конкретно, величина потоков энергии в окружающей среде зависит в первую очередь от параметров рельефа местности и микроклимата. Анализ влияния рельефа местности на режимы работы солнечных теплоэнергетических установок дает возможность исследовать характеристику при установке индивидуальных солнечных теплоэнергетических установок (СТЭУ) на скалистых, предгорных или же вблизи высотных домов, определение математических моделей расчета затенения на определенное время облученность установок прямой солнечной радиацией.

Представленная методика анализа влияния рельефа местности на режимы работы солнечных теплоэнергетических установок дает возможность определению суммарной, прямой и рассеянной солнечной радиации при установке установок ВИЭ в различных местностях. Рельеф горной местности, в случае затенения СТЭУ естественными рельефными преградами, уменьшает продолжительность работы установок ВИЭ, следовательно, уменьшает и количество вырабатываемой тепловой энергии в течение дня.

Использованная литература:

1. Черванеев, И. Г. и др. К энергетической характеристике горных склонов [Текст]: / И. Г. Черванеев, В. И. Мамницкий. Вестник Харьковского
2. Черванеев, И. Г. и др. К расчету радиационного режима горного рельефа [Текст]: / И. Г. Черванеев, В. И. Мамницкий. Вестник Харьковского университета, 1985, вып. 283, С.3-5.
3. Кондратьев К. Я., Пивоварова З.И, Федорова М. П. Радиационный режим наклонных поверхностей. Л.: Гидрометеиздат, 1978. 232 с.
4. Сивков С. И. Методы расчета характеристик солнечной радиации. Л.: Гидрометеиздат, 1968. 215 с.
5. Щербаков В. М. Оценка и картографирование радиационного эффекта рельефа / Вестн. С.-Петерб. ун-та. Сер. 7. Геология, география. 1993. Вып. 3. С. 143–146

УДК 378.147

*Жапарова Токтохан Элбаевна,
Магистрант, ОшМУ
totuelbaevna@gmail.com*

БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ ИННОВАЦИЯЛЫК ПРОЦЕССТЕР

Аннотация: макалада Баткен областынын Сүлүктү шаарындагы кесиптик лицейинин дистанттык окуу учурундагы «Билим берүүдөгү инновациялык процесстер» иш тажрыйба, азыркы кырдаалга байланыштуу дистанттык (аралыктан) билим берүүдөгү жетишкендиктер жана көйгөйлөр баяндалган.

Ачык сөздөр: Инновация, дистанттык, билим берүү, процесс, технология, коммуникация, антикризистик, электрондук библиотека, электрондук китеп, онлайн сабак, устат.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: в статье рассмотрены проблемы и успехи применения в образовании дистанционного обучения в нынешней ситуации, а также практическая деятельность профессионального лицея города Сүлүктү Баткенской области в периоды дистанционного обучения в рамках «Инновационные процессы в образовании».

Ключевые слова: инновация, дистанционная, образование, процесс, технология, коммуникация, антикризисное, электронная библиотека, электронная книга, онлайн урок, наставник.

INNOVATIVE PROCESSES IN EDUCATION

Annotation: the article deals with the problems and successes of using distance learning in education in the current situation, as well as the practical activities of the professional lyceum of the city of Sulyktu, Batken region, during periods of distance learning within the framework of «Innovative processes in education».

Key words: innovation, distance education, process, technology, communication, anti-crisis, electronic library, e-book, online lesson, mentor.

Акыркы учурда билим жаатындагы иновациялык процесстер кандай жүрүүдө? Бул суроого жооп берүүдөн алдын «**Инновация**» деген сөздүн маанисин жакшылап түшүнүп

алышыбыз керек. «*Инновация*» түшүнүгү латын тилинен алынган. Бизче «жаңыны киргизүү, өзгөрүү, жаңылануу» дегенди билдирет.

Билим берүү системасындагы инновациялык процесстери – жаңыча окутууну, жаратууну, кабылдоону, баалоону, өздөштүрүүнү жана педагогикалык жаңылыкты кабыл алууну башкаруу процесси болуп саналат.

Билим берүүдөгү инновациялык процесстердин келип чыгуу тарыхына кайрылабыз. Мында педагогиканын тарыхы адамзат жашоосунун бардык этаптарында жаңылануу аракеттери көрүлүп келинген. Тилекке каршы, билим берүү тармагы кайсыл доордо болбосун, коомдук өнүгүүсүнүн артында жүрүп отурган. Бул бир жагы билим берүү ишинде колдонулуп келинген салтка айланган усул, ыкмалар, окутуу формалары менен түшүндүрүлөт. Маалым болгондой, алардын көпчүлүгү кылымдын кылымга, доордон доорго эч өзгөрүүсүз бойдон калган. Кайсы бир учурларда айрым бир салтка айланган усулдарды, окутуу формаларын жаңылантуу аракеттери көрүлгөнү белгилүү.

Билим берүүнүн педагогикалык инновациялык процесстери Батыштагы чет өлкөлөрдө 1950-жылдын акырында, ал эми Орусияда акыркы он жылдыкта атайын изилдөөнүн предметине айланган. Кыргызстанда инновация боюнча макалалар 1990-жылдары жарыялана баштаган. «*Инновация*» түшүнүгү латын тилинен которулуп, илимий адабиятта кээ бир процессти жүргүзүүнүн жаңыча жолу катары түшүндүрүлөт [2]. Ошондуктан инновация аркылуу кайсы бир системада бир сапаттык абалдан экинчи бир сапаттык абалга өтүү процесси жүрөт десе да туура болот. Демек «инновациялык» процесс деген жаңычылдыкты жаратуучу, иштеп чыгуучу, өздөштүрүүчү, колдонуучу жана жайылтуучу комплекстүү аракеттенүүнү өзүнө камтыйт. Мына ушул санап өткөн бардык иш аракеттер окуу процессине киргизилгенде гана ал инновациялык окутуу болот. Эгер ушул жаңыча иш- аракеттер тарбиялык иштерде, өстүрүүгө же башкарууга байланыштуу болсо, анда ал инновациялык тарбиялоо, өстүрүү же башкаруу деп айтууга да болот.

Инновациялык окутуу окуу материалынын мазмунун, окутуунун усулун жана формасын жаңылоо катары да көрүүгө болот. Эгер инновациялык окутуунун көлөмү боюнча аныктап кетсек, ал жекече-локалдык, модулдук- (комплекс түрүндө өз ара байланышкан, мындайча айтканда бир түрдүү предметтер, же бирдей курактагы окуучулардын тобу), системалуу- (жалпы мектепти камтыган) болуусу ыктымал. Эгерде мектепте окулбай турган, программадан тышкаркы окуу материалы өздөштүрүлүүгө тийиш болсо, же класска жаңы технология киргизилсе, бул **жекече жаңычылдык** деп мүнөздөлөт. Эгер бардык класстарга бирдей, же бир нече класстарга жарыш түрдө жаңыча программа киргизилсе, ал **модулдук жаңычылдык** деп аталат. Эгер жаңычылдык бүткүл мектепти кайра курууга багытталса, же жаңычыл билим берүүчү мекеме уюштурулса, ал **системалуу жаңычылдык** деп аныкталат деп айтылган [1].

XXI кылымдын адамдарынын жашоосун интернетсиз же кол телефонсуз элестетүүгө мүмкүн эместей. Биз бүгүнкү күндө аалам мейкининде технологиянын өнүгүүсү бир топ жогорулап, санариптештирүү мезгилинде жашап жаткан мезгилдебиз. Бүгүн маалымат технологиялары коомдук турмуштун бардык тармактарына ийгиликтүү кире алды. Дүйнө жүзү боюнча технологиялык билим деңгээли өнүгүп жатканына байланыштуу, окуу программалары интернет тармагында абдан жогорку деңгээлде өсүп барууда. Албетте, мындай жаңылануудан, өзгөрүүдөн азыркы жалпы билим берүү системасыда четте калган жок. Мезгилдин актуалдуулугу менен коммуникациялык факторлор негизги ролго ээ. Аларга компьютердик технология жана телекоммуникацияны айтсак болот [3].

Азыркы мезгилде техника-технологиянын өнүгүшү менен адамдар да жашоосунун жаңылануу аракеттери болуп келүүдө. Маалымат технологиялары коомдук турмуштун бардык тармактарында иштей баштады. Азыркы билим берүү системасында инновациялык процесстердин тынымсыз өсүп-өнүгүүсү абдан курч алды.

Коомдун өнүгүшү менен ар бир заманбап мугалим жанылануу үчүн аракет кылып жаткан мезгил [5].

Мындан 10-жыл алдыңыраак курстарга барып окуп жаңы усулду ыкманы үйрөнүү үчүн башка район, шааларга же облуска, чет мамлекеттерге барып окуу керек болсо, техниканын өнүгүүсүнөн учурдун талабына ылайык мындай зарылчылыктар жокко эсе. Акыркы мезгилде ар тараптуу маалыматтын баарын көп убакыт коротпостон интернет булактарынан көрүп, окуп, үйрөнүп өз билимиңди өстүрүп, жаңыча иштөө мүмкүнчүлүктөрү жаралды деп айтып кетүүгө болот. Интернет бул академиктер, илим изилдөөчүлөр, студенттер, үчүн лабораторияларда, офистерде, класстарда кала берсе жеке үйлөрдө да колдонууга мүмкүн болгон билимдин жана илимдин булагы болууда. Жаңыланам, өнөмүн, өсөмүн деген адис үчүн интернет булактарында илим-билим, космос, медицина, техника, экономика, маданият, билим берүү жана башка толуп жаткан тармактар боюнча маалыматтын түрүн алууга болот.

Булардын ичинен интернеттин билим берүү тармагында көптөгөн интернет баракчаларды табууга болот. Алар негизинен электрондук почта менен же болбосо атайын шарты бар каттоодон өтүп андан кийин керектүү маалыматты алуу мүмкүнчүлүгүндө. Мындай маалымат алмашуу да белгилүү бир өлчөмдө жакшы жыйынтыктарды берет. Ал эми экономикалык жактан жетишкен өлкөлөрдө билим берүүнүн бул түрү алда канча алдыда. Алар видеолекциялар, бир мезгилде окутуучу менен окуучу бири бирин көрүп да, сүйлөшүп да маалымат алмаша алышат

Азыркы мезгилдеги “Дистанттык” окутуу боюнча учурдагы кырдаалга байланыштуу бүгүнкү күндө Билим берүүнүн бардык тармактарында окутуу дистанттык түрдө жүргүзүлүүдө. Алгач “дистанттык” деген эмне? экенин билип алсак.

Дистанттык окутуу термининин орусчасын алганда “Дистанционное обучение” - аралыктан окутуу деген маанини түшүндүрөт [6]. Азыркы кырдаалга байланыштуу мурдакыдай класста же аудиторияда окуучулар менен түздөн түз жолугуп, сабак окутуунун зарылдыгы жок болуп калды. Чет өлкөдөгү окуу жайлар окутуунун жаңы форматтарын дистанттык окутууну жакшы өздөштүрүп жатканын окуп, угуп жүргөнүбүз.

Ал эми карантин убагында анын зарылдыгы бизге да аябай эле сезилип калды.

Дистанттык (аралыктан) билим берүү деген эмне?

Дистанттык билим – бул билим алуучу кайда жашагандыгына карабастан, билим алууга мүмкүндүк берүүчү окутуу процессин уюштуруучу формалардын жана методдордун системасы. Бул жерде жаңы маалымат технологиялары жетектөөчү негизги ролду ойнойт [4].

Анда окуучу же студент кадимки эле салттуу окутуу формасында билим алып жатат, бирок окутуу дистанттык негизинде ишке ашырылууда дегенди түшүнүшүбүз керек. Мына дал ушундай окутуу **дистанттык окутуу** деп аталат.

ЖОЖдордо дистанттык окутуунун негизги максаты – студенттерге жашаган жеринен эле негизги жана кошумча кесиптик билим берүүчү программаларды инновациялык, педагогикалык жана маалымат технологияларын окуу процессинде колдонуу менен өздөштүрүүгө мүмкүндүк түзүү.

Мектеп окуучулары менен студенттер карантин убагында үйдө бекер отуруп калбасын деп окуу режими баары дистанттык түргө өттү. Бирок дистанттык окуу болгону менен дистанттык окуунун калыбына түшүп, түшүнүү кыйыныраак болду. Мамлекетибизде көпчүлүк адамдар дистанттык окутуу менен окуу форматынын башка түрлөрүн ажырата билбей турганы, мугалимдерибиз, жогорку окуу жайларынын окутуучулары буга даяр эмес экени көрүнүп калды. Бул форматка биз анчалык көнө элек болгонубузга байланыштуу алгачкы мезгилдерде мугалимдер менен окуучуларыбыз бир аз кыйналып калышты. Бирок ошол эле мезгилде чыныгы чыгармачыл педагог өзүнүн аракети менен изденүүнүн негизинде интернет тармагынан көптөгөн ийгиликтерди жарата алды десек жаңылышпайбыз.

Учурда Билим берүү жана илим министрлиги антикризистик пландын алкагында системдүү жумуштарды алып барууда. Мектеп окуучулары үчүн дистанттык окутуунун аралаш формасы сунушталып, бир нече багытта иштер жүргүзүлүп келүүдө:

1. *Телесабактар*. Анын алкагында Базалык окуу планына, календардык-тематикалык планга ылайык алдын ала видео сабактар тартылып, телеканалдардан жана интернет сайттарынан берилүүдө. Ушул эле сабактар ютуб (YouTube) каналдарына жана министрликтин атайын **oku.edu.gov.kg** порталына жайгаштырылып, кайталап көрүүгө мүмкүнчүлүгүн жаратып берди.

2. *Кайтарым байланыш*. Окуучулар менен мугалимдин ортосундагы кайтарым байланыш абдан маанилүү болгондуктан, учурдагы технологияларды *Zoom, Google classroom, Telegram, EduPage, WhatsAp*, ж.б. колдонууга сунуштар берилип, бул приложениялар аралыктан эле сабакты өтүп, тапшырмаларды берип, аларды текшерип алууга мүмкүнчүлүктөрдү берүүдө.

Билим берүү жана илим министрлигинин алдындагы педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо боюнча республикалык институту тарабынан мугалимдерге бул багытта атайын инструкциялар жана видеороликтер даярдалып, таратылды.

3. *Мобилдик байланыш аркылуу билим алуу*. Уюлдук байланыш операторлору бүгүнкү түзүлгөн кырдаалда четте турбай өз жардамдарын берип келди. «Megacom», «Beeline», «O!» ж.б. компаниялары мугалимдерди жана окуучуларды колдоп, өз тарифтери менен бардык билим берүү каналдарына жана интернет сайттарына акысыз кошулууга мүмкүндүк беришти жана атайын тиркемелерин иштеп чыгышты. Билим берүүчү каналдар үчүн бекер интернет-графикти сунуш кылынды.

4. *Электрондук-интернет ресурстар*. Билим берүү жана илим министрлиги дистанттык режимде билим берүү үчүн кыска аралыкта өнөктөштөрдүн жардамы электрондук библиотека, электрондук китептерди интернет ресурстарды жасап чыгышты. Дүйнөлүк билим берүү ресурстары дагы коронавирус пандемиясына байланыштуу өз кызматтарынан акысыз колдонууга мүмкүнчүлүк ачып берүүдө.

Дистанттык окуудагы жетишкендиктер жана көйгөйлөр. Дистанттык окуунун алгачкы күндөрүндө биздин кесиптик окуу жайыбызда да заманбап усулдарды колдонууда кээ бир мугалим, устаттар, окуучулар жана ата-энелер ар кандай кыйынчылыктарга дуушар болгону анык. Дистанттык окуутоода окуу материалдарын жана тапшырмаларды окуучуларга көбүнчө *WhatsAp* тиркемеси аркылуу жөнөтүп, ошол тиркеме боюнча окуучулар да кайтарым байланыштарын жөнөтүп турушту. Кийинчерээк мугалим, устаттар атайын окууга арналган платформалар боюнча окуп, үйрөнүп *Zoom, Google classroom*, же электрондук почта, аркылуу жөнөтүп окуучулар менен сабактарды үзгүлтүксүз жеткирип турууга аракет кылып келдик.

Дистанттык окууну өз убагында өздөштүрө албай кыйналган мугалим, устаттарыбыз, окуучуларыбыз көп болду. Кесиптик окуу жайы болгондуктан дистанттык окуунун алгачкы күндөрүндө Өндүрүштүк сабактарды практика жүзүндө видео кылып тартып жөнөтүү кыйынга турган сыяктуу терс жактары тийбей койгон жок. Себеби кандай сунушту өздөштүрүп чыгып, аны колдонуп видео сабак даярдап окуучуларга жеткирүүнү өздөштүрсөк да көптөгөн окуучуларыбыздын, мугалимдерибиздин заманбап телефон, компьютерлери жок болгон учурлар көпкө эле болду.

Кээ бир жашы өтүп калган мугалимдер онлайн учурунда сабак өтүүдө, жаны технологияларды колдонууда көптөгөн кыйынчылыктарга дуушар болушту. Канчалык аракет кылбасын компьютерде иштөөдө, же болбосо телефон аркылуу окуучулар менен кайтарым байланышта иштөөдө бир канча кыйынчылыктар болбой койгон жок. Кээ бир мугалим, окуучулардын үйүндө байланыш болбой, интернетти жакшы иштебей тапшырмаларды өз убагында жеткире албай, окуучулар кайтарым байланышка чыгалбай

калган мезгилдер да болду. Бирок ушул кыйынчылыктарга карабастан жаш мугалимдер улгайган мугалим, устаттарга колдон келген жардамдарын көрсөтүп, ынтымак менен биргеликте аракет кылып иштеп жатышат.

Кыйынчылыктарга карабай ар бир мугалим өзүнүн кесибинин артынан иштеп окуучуларга тапшырмаларды берип кайтарым байланышта болууга аракет кылып жатат. Мугалим, устаттар инновациялык окутуу боюнча Кесиптик агентство тарабынан уюшулган “Дистанттык билим берүү технологияларын колдонуу”, порталдар менен иштөө боюнча онлайн курстук окуучуларга жана “онлайн сабактарды даярдоо” боюнча акылуу курстарга жазылып, онлайн видео сабактарды даярдоо, үн жаздырууну өздөштүрүү жана аларды кантип жөнөтүү жолдорун үйрөнүп жеткиликтүү формада кызыгуу менен үйрөнүп өз билимдерин өстүрүп келишет.

Бул көрүнүш билимге жоопкерчилик менен көңүл буруп, окууга аракеттенүүгө үгүттөйт. Офлайн окуу менен онлайн окуунун айырмасы чоң экенин айгиленеп жеттик. Дистанттык окуу учурунда окутуучу менен окуучу да убактыларын үнөмдөө менен окуучулар окуу порталдарына кирип, материалдар менен таанышат жана көнүгүүлөргө катышып, берилген тапшырманы аткарып кайра жүктөшөт. Демек, окуучулар онлайн сабакка кайдан жана кайсы учурда болсо да, интернет байланышы болсо эле кире алат. Аралыктан билим алууда окуучу өз алдынча эмгектенет, изденет. Окуу формасы жок деле сабакка катышуу мүмкүнчүлүгү бар болот.

Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан дистанттык окутуу мезгилинде жаралган ар түрдүү суроолорго жооп берүү жана педагогикалык-психологиялык, усулдук жардам көрсөтүү боюнча ыкчам байланыш топтору уюштурулган.

Аралыктан билим берүү учурунда окуучуларга, ата-энелерге жардам берүү максатында республиканын ар бир жалпы билим берүү уюмдарында атайын педагогикалык-психологиялык жана методикалык жардам берүү максатында топтор түзүлдү. Анын курамына соцпедагогдор, мектептин окуу иштери, тарбия иштери боюнча директордун орун басарлары, класс жетекчилери киргизилген. Бул топтордун байланыш номерлери окуучуларга жана ата-энелерге маалымат берилген. Мындан сырткары райондук, облустук педагогикалык-психологиялык, методикалык жардам берүү штабдары түзүлүп, дистанттык окутуу учурунда жаралган ар кандай суроолорго жооп берүү мүмкүнчүлүктөрү каралган.

Заман талабына ылайык интернет байланышы аркылуу окуучу менен окутуучу бири бирин көрүп да, сүйлөшүп да, маалымат алышат. Бирок тилекке каршы кээ бир мугалимдердин көпчүлүгүнүн интернетке кирүү мүмкүнчүлүгү жок же болбосо интернетти жакшы түшүнүшпөгөн учурлар болду. Кээ бир алыскы тоолуу аймактарда, алыскы шаар, айылдарда интернет жакшы иштебей көпчүлүк мугалимдер кыйынчылык менен изденип, заман талабына ылайык мугалим болууга аракети күч.

КОРУТУНДУ

Технологияны жакшы өздөштүргөн адистердин жардамы менен эң ыңгайлуу программаларды окуу процессине киргизип, электрондук порталдарга видео сабактарды жүктөшүп, ушул сыяктуу азын-оолак аракет болуп жатат. Дистанттык окууда канчалык кыйынчылыктар жаралбасын ар бир педагог өзүнүн изденүү менен ишмердүүлүгүн көрсөтүп, аракет кылып иштеп келе жатат. Замандын агымына карай билим берүүдөгү инновациянын өсүп өнүгүүсү менен ошого карап мугалимдер да, жаңы усулдарды, жаңы технологияларды колдонуп, интернет аркылуу онлайн сабактарга катышып билимин өркүндөтүүгө аракет кылууда.

Мугалимдер билим берүү процессин инновациялык педагогикалык жана маалыматтык технологиялардын базасында түзүү менен сабактарда жаңы ыкма, усулдарды колдонуп, бири-бири менен тажрыйба алмашуу менен жаңылануу менен иштеп

келет. Канчалык тоскоолдуктарга карабай, ар бир педагог өзүнүн үзүрлүү эмгегин көрсөтүп, ардактуу кесибин сүйүү менен жаштарга билимин берип, эмгектенип жатат.

Колдонулган адабияттар:

1. Апыш Б. Жалпы дидактиканын негиздери: окуу китеби. – Бишкек, 2002. – 34 б.
2. Байгазиев С. Окутуунун интерактивдик методу. – Бишкек, 2004. – 25 б.
3. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Бишкек: Педагогика, 2003. – 35 б.
4. Бекбоев И.Б., Алимбеков А. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. – Бишкек: Бийиктик, 2001. – 28 б.
5. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований: Дидактический аспект [Текст] / Ю.К.Бабанский. – М.: Педагогика, 1982. – 192 с.
6. Мамбетакунов, Э. Педагогиканын негиздери [Текст] / Э.Мамбетакунов, Т.Сияев. – Бишкек: Айат, 2008. – 304 б.

УДК 378.147

*Топчубай кызы Таңсулуу,
магистрант, ОшМУ*

ИНСАНГА БАГЫТТАП ОКУТУУГАГЫ МУГАЛИМДИН ИШ АРАКЕТТЕРИ

Аннотация: макалада автор инсанга багыттап окутуу азыркы окуу процессинин эң негизги талаптарынын бири экендиги менен бирге инсанга багыттап окутуу түшүнүгүн ачып көрсөткөн. Ошондой эле инсанга багыттап окутуудагы мугалимдин иш аракеттерине кеңири токтогон.

Ачык сөздөр: Инсанга багытталган окутуу, мугалимдик кесипкөйлүк, методология, салттуу мектеп, субъектик тажрыйбалары, рефлексивдүү, эркин окуп – үйрөнүү, модератор, оптималдуу шарт, улуу өнөктөш, насаатчы.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ В ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ

Аннотация: в статье автором рассматривается значение и понятие лично-ориентированного обучения как основное требование современному учебному процессу. А также раскрыл основную деятельность учителя в лично-ориентированном обучении.

Ключевые слова: лично-ориентированное обучение, профессионализм учителя, методология, традиционная школа, субъективные эксперименты, рефлексно-свободное самообучение, модератор, оптимальные условия, старший партнер, наставник.

ACTIVITIES OF THE TEACHER IN PERSONALLY CENTERED LEARNING

Abstract: in the article, the author considers the meaning and concept of student-centered learning as the main requirement for the modern educational process. He also revealed the main activity of a teacher in student-centered learning.

Key words: student-centered learning, teacher professionalism, methodology, traditional school, subjective experiments, reflex-free self-learning, moderator, optimal conditions, senior partner, mentor.

Акыркы мезгилде инсанга багытталган окутуу кеңири белгилүү болууда. Анын негизги көз карашы- окуучунун жекечелигине, окутуу процессинде анын инсандыгынын өнүгүшүнө багыт алуу.

Бул илимий макалада, инсанга багытталган окутуу биринчи кезекте баланын инсандык тажрыйбасынын негизи экенине таяндык. Мына ошон үчүн мугалим баланын даярдыгынын деңгээлин, анын жөндөмүнүн деңгээлин так билиши керек. Антпесе зарыл натыйжага жетишүүгө мүмкүн эмес, балдарды ушундай жол менен окутууда алардын ар биринин жөндөмдүүлүгүнүн деңгээлин эсепке алуу, инсанга багытталган окутуу дагы негизги милдет [6].

Инсанга багытталган окутуу- таанып билүүнүн жана предметтик ишмердүүлүктүн субъекти катары жеке өзгөчөлүктөрүн ачыкка чыгаруу менен окуучунун инсандык өзүн-өзү өнүктүрүүсүн жана өнүгүүсүн камсыз кыла турган билим.

Инсанга багытталган окутуунун мазмуну адамга өзүнүн жеке инсандыгын негиздөөгө, турмуштагы жеке өзүнүн инсандык көз карашын аныктоого жардам берүүгө багытталган. Өзүнө маанилүү баалуулуктарды тандоо, белгилүү бир билим системасына ээ болуу, илимий жана турмуштук көйгөйлөргө кызыгуу кызыгуу чөйрөсүн таап, аны чечүү ыкмаларын үйрөнүүгө багытталган.

Инсанга багытталган окутуу бул принциптен келип чыгат- класстагы балдардын баары бирдей, бирок ар бир бала кайталангыс жана уникалдуу. Ушул мааниде алганда, инсанга багытталган мугалим көбүрөөк айткандай, класстагы балдарды “артта калгандар” жана “алдыңкылар”, же “ортолор” деп бөлбөйт. Класстагы ар бир баланын жеке өзгөчөлүгүнө сыйлоо менен мамиле жасайт жана өзүнүн ишин ушул жеке өзгөчөлүктү эске алуу менен жүргүзөт. Инсанга багытталган сабакты уюштурууда мугалимдин кесипкөйлүк көз карашы талкуулануучу теманын мазмуну боюнча окуучунун ар бир сөзүнө сыйлоо менен мамиле жасай билүүсүндө турат [3].

Инсанга багытталган окутуу ар бир окуучуну анын кандай жекече билим муктаждыктары бар экенине карабай баалуу билим тажрыйбасы менен камсыздоону көздөйт. Бир класста ар кандай талаттары ачылбай жүргөн жана таанып билүү стилдери ар башкача болгон көп окуучулар болушу мүмкүн. Ар бир мектепте окуучулардын мүмкүнчүлүктөрүн толук ачуу максатын көздөгөн окутууда өзгөчө, аяр мамилеге муктаж окуучулар бар. Бул окуучулар тез же жай таанып билүүсү мүмкүн, кээде аларды өзгөчө аяр мамилеге муктаж же шыктуу таланттуу окуучулар деп атайбыз.

Окутуунун жаңы мазмунуна ылайык келүүчү жаңы методдорду иштеп чыгуу төмөнкү үч багытта ишке ашырылышы ыктымал. Окутууну кыйынчылыктардын мүмүн болгон чектеги жогорку деңгээлинде уюштуруу, материалды окуп үйрөнүүнүн темпин мүмкүн болгон чекке чейин тездетүү, окуу материалынын практикалык бөлүгүнө караганда анын теориялык бөлүгүн күчөтүү. Окуучулардын активдүү, өз алдынча жана чыгармачылыктуу ойлоосун, өз алдынча туюнтуп билүү жана билимге өз алдынча ээ болуу, өзүн-өзү окутуу жөндөмдүүлүктөрүн кеңири калыптандыруу.

Окуучу билим берүү процессинин борборунда болуу менен окутуунун субъекти болуп калат. Окуучунун субъективдүүлүгү эки учурда көрүнөт. Биринчиден, окуучу педагогикалык таасирлердин объекти болуудан калып, өзүнө энчиленген кайталангыс *субъекттик тажрыйбалары* бар инсан катары каралат. Экинчиден, окуучу мектепке келер замат анын субъекттик тажрыйбасы менен жаңы илимий билимдердин «жолугушуусу» жүрөт. Окуу материалдарындагы *илимий* маалыматтарды бала өзүнүн субъекттик тажрыйбасы аркылуу «өткөрүп», аны жекече билимге айландырат. Ал эми мектептин милдети – маанисиз катары эсептеп баланын тажрыйбасын четке какпастан, тескерисинче аны ачыкка чыгаруу, максималдуу пайдалануу жана байытуу.

Инсанга багытталган окутуу бул принциптен келип чыгат - класстагы балдардын баары бирдей, бирок ар бир бала кайталангыс жана уникалдуу. Ушул мааниде алганда, инсанга багытталган мугалим салттуу мугалим көбүрөөк айткандай, класстагы балдарды «артта калгандар» жана «алдыңкылар», же «ортолор» деп бөлбөйт. Ал класстагы ар бир баланын жеке өзгөчөлүгүнө сыйлоо менен мамиле жасайт жана өзүнүн ишин ушул жеке өзгөчөлүктү эске алуу менен жүргүзөт.

Инсанга багытталган сабак салттуу сабактан айырмаланып биринчи кезекте өз ара аракеттешүүнүн «мугалим-окуучу» тибин өзгөртөт. Педагогдун буйрук берүүчү стилинен натыйжаларды эле эмес, окуучунун процессуалдык ишмердүүлүгүн талдоого багытталган кызматташууга өтөт.

Окуучунун позициясы өзгөрөт – кунт коюп аткаруудан жигердүү чыгармачылыкка карай, анын ой жүгүртүүсү башкача боло баштайт: рефлексивдүү, башкача айтканда натыйжага багытталат. Сабакта калыптанган мамилелердин мүнөзү өзгөрөт. Башкысы мугалим окуучунун инсандыгынын өнүгүүсү үчүн оптималдуу шарт түзөт. Окуучуга карата инсанга багытталган мамиле жасоодо окутуу окуучуну багып-өстүрүү сыяктуу болот. Бул окуучунун ички мазмунун ачыкка чыгаруу жана иш жүзүнө ашырууга багытталган окутуу, мугалимдин баланын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарт түзүүсүн билдирет. Мындай билимди «берүүгө» мүмкүн эмес, аны тиги же бул ыкма менен гана камсыз кылыш керек. Ошондуктан балдарга эркиндикти берүү аз болот, аларды аракеттенүүгө үйрөтүү зарыл. Так мына ушул милдетти инсанга багытталган окутуу коёт.

Педагог да чөйрөнү өзгөртүү менен баланы тарбиялайт». Салттуу мектепте авторитардык, эркин эмес окутуу жүргүзүлөт, үйрөнүү процесси мугалим тандаган билимди жана окуу программасын өздөштүрүүгө келип такалат. Окуучулар эркин өз алдынча ишмердүүлүктөгү, өздөрүнүн жеке тажрыйбасы аркылуу, талаш-тартыш, чечимдерди кабыл алуу процессинде окуша турган башка окутуу тибин киргизүү зарыл.

Окутуунун максаты инсанды өнүктүрүү, анын өзүн өзү андоосу, өзүн өзү жүзөгө ашыра билүүсү болуп саналат. Билим, мектеп программасы акыркы максат эмес, ал өнүгүүнүн каражаты. Ушундай окутууну түптөө үчүн төмөнкүлөр зарыл: мугалимдин позициясын алмаштыруу; класста «эркин окуп - үйрөнүү» атмосферасын түзүү, окуучунун жигердүүлүгүнө түрткү берүүчү жана аны өнүктүрүүчү методдорду колдонуу.

Мына ушинтип, инсанга багытталган окутууда окуучу жана мугалимдин жеке чыгармачылык өзүн өзү жүзөгө ашыруу эркиндигин камсыз кылуучу ишмердүүлүгүнүн методологиясы негизги болуп саналат.

Инсанга багытталган сабакты уюштурууда мугалимдин кесипкөйлүк көз карашы талкуулануучу теманын мазмуну боюнча окуучунун айткан ар бир сөзүнө сыйлоо менен мамиле жасай билүүсүндө турат. Педагог кандай материалды кабарлай турганы жөнүндө эле ойлонбостон, окуучулардын субъективдүү тажрыйбасындагы (ар кайсы мугалимден мурда үйрөнгөн жана жеке турмуштук ишмердүүлүгүнөн алган наыйжасы катары) ушул материалга байланыштуу кандай мазмундук мүнөздөмө болушу мүмкүндүгү тууралуу да ойлонот. Баланын «версиясын» катуу-баа берүүчүлүк кырдаалда эмес (туура-туура эмес), тең катар диалогдо талкуулоо үчүн эмне кылуу керектигин ойлоноу зарыл. Бул «версияны» кантип жапылоо, илимий мазмунга, сабактын темасына, окутуунун милдетине жана максатына туура келе тургандарын бөлүп, колдоо зарыл.

Мындай шарттарда окуучулар «аларды уга тургандай» болууга аракеттенишет, козголгон тема боюнча айтып бере башташат, ката кетирүүдөн коркпостон өзүнүн варианттарын сунушташат. Мугалим окуучуларды ушундай сүйлөшүүгө демилгелөөгө, жеке ойлорун ачык жигердүү билдирүүлөрүнө (илимий билимдин көз карышынан жеткиликтүү болбосо да) адегенде түрткү берүүгө даяр болушу керек. Аларды сабакта талкуулоо менен мугалим класстан өздөштүрүү үчүн даярдалган даяр үлгүлөрдү кайра айтып берүүнү эмес, «коллективдик» билимди калыптандырат.

Сабактагы атмосферанын өзү дагы түп тамыры менен өзгөрөт – эркин, жагымдуу жана жигердүү боло баштайт. Балдар мугалимге сурро бергенден коркушпай, ал эми мугалим тажатма чымындан коргонгондой, окуучуларга кол шилтебей калат. Сабактар насаат жана көзөмөл эмес, достук баарлашууга окшошо баштайт [2]. Анткени менен балдар кандай болгон күндө да балдар боюнча кала беришет. Аларга көзөмөл дагы керек – мугалим бул көзөмөлдү балага байкатпай, анын жөндөмдүүлүгүнө шек келтирбестен, анан калса анын наркына тийишпестен жетишерлик чеберчилик менен жүргүзүшү керек.

Мугалим бул талааны уюштурат жана түзөт: альтернативаларды толуктайт же өзгөртөт (анын саны, мазмуну, берүү формасы), жаңы шарттарды киргизет, тандоо кырдаалын алмаштырат, окуу каражаттарын жана материалдарын жаңылайт ж.б.[1]. Ошону менен бирге мугалим окуу программасынын талаптарынан эле чыкпастан, мезгилдин өтүшү менен өзгөрө турган кызыкчылыктарды, керектөөлөрдү жана мүмкүнчүлүктөрдү эске алат. Бул өз учурунда андан окуучулардын инсандык өсүшү жана өнүгүшүн ырааттуу байкоого алууну талап кылат.

Инсанга багытталган тапшырмалар окуу процессиндеги ар бир катышуучусунун интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүүнү камсыз кылат, ар бир окуучунун өзүнүн «Менин», өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн аңдоого шарт түзүүнү болжолдойт. Негизи билим системасын берүүчү окутуудан белгилүү бир чечимдерди иштеп чыгуу максатындагы тапшырмалардын (көйгөйлөрдүн) үстүндө ишке (жигердүү ишмердүүлүккө) өтүү; билимге ээ болуунун жүрүшүндөгү мугалим жана окуучунун кызматташуу, окутуунун мазмунун жана методун тандоого окуучунун жигердүү катышуусу жүзөгө ашат. Бул окуучунун таанып билүү ишмердүүлүгүнө түрткү берген методдор. Алар тиги же бул маселени чечүү жолдору тууралуу эркин пикир алмашууну, окуучулардын жигердүүлүгүнүн жогорку деңгээлин болжолдогон диалогдун негизинде курулат. Көп нерсе мугалимдин чеберчилигинен, анын окуу процессин уюштуруу билгичтигинен, анын чыгармачылыгынан жана жаңы формаларды, окутуунун ыкмаларын дайыма издөөсүнөн көз каранды.

Жогорудагы түшүнүктөрдөн мугалим кандайдыр бир даражада стандарттык сабактан баш тартып, көңүлдү бура турган кандайдыр бир жаңы нерсе киргизип, окуучулардын ишмердүүлүгүн активдештирип, аларды ойлонууга, изденүүгө, аракеттенүүгө мажбурлашы зарыл экендигин баса белгилейбиз. Өз кезегинде мугалимдин ролу да өзгөрөт: ал модератор, кеңешчи, улуу өнөктөш, насаатчы болуп калат. Жалпы билим берүү системаны окуучунун чыгармачылыгын белгилүү автордун чыгармачылыгы менен бирге кетиши керек деп бала белгилейт. *Инсанга багытталган окутууда бул чоң ката деп эсептейт.* Себеби, окуучу өзүнүн чыгармачылыгын белгилүүлөрдүн чыгармачылыгы менен салыштырууда, өзүнүкү окшошпой калганын сезип, чыгармачылыгынан корунуп аракет кылбай баштайт. Ошондуктан, окуучу чыгармачылыктын кайсы түрүнө кызыга турганын жана ошол тармакта иштей турганын өзү тандашы керек. Окуучу ошол чыгармачылыктан өзүн-өзү таба алгандан кийин гана маданиятка белгилүү чыгармачыл адамдардын чыгармалары менен тааныштырыш керек.

Окуучуну дүйнөлүк маданиятка тартуу баардык жактан өнүгүшүнө алып келет. Бул макаладан мугалим жүргүзө турган иш чараларды бөлүп карайлы:

1. Мугалим ар бир окуучу кайталангыс экенин таанып билет. Бул принципте окуучулар окууга ар кандай шык жөндөмгө ээ экенин эске алуу керек. Ал ар бир окуучу окуу ишмердүүлүгүнө индивидуалдуу мамиле кылуу формасында жана ошол ишмердүүлүктүн жыйынтыгы менен ишке ашат;

2. Ар бир адам уникалдуу экенин окуучу жана мугалим билиши керек. Бардык окуучулар ар бир окуучунун индивидуалдык баалуулуктары бар экенин билиши керек. Мугалим окуучунун пикирин жана оюн сыйлашы керек жана окуучулар да бирибирин, мугалимдин оюн жана пикирин сыйлашы керек. Адамдын уникалдуу баалуулуктарын таануу-бул инсанга багытталган окутуунун ийгилиги деп эсептейт;

3. Ар бир окуучу башка окуучу менен гумандуу мамиледе иш алып баруусу зарыл. Окуучулардын ортосунда толеранттуулук болуш керек. Окуучу башка окуучунун көз карашын,

мотивин жана иш аракетин кабыл алууга аракет кылуусу абзел. Биргеликте иштешүү анын оюн ошол бойдон калтырат же өзгөртөт. Коммуникативдик иш окуучулардын бири-бири менен иш алып баруусунда окуучунун инсан болуп калыптанышын камсыз кылат жана жаңы билимдерге ээ болот;

4. Өз алдынча же коллектив менен иштөө тарыхый-маданияттын жетишкен-диктерин танбайт, тескерисинче салыштырат. Коммуникативдик иш сыяктуу эле тарыхый-маданиятты окуучулар салыштыруу аркылуу окуп үйрөнүшөт;

5. Окуучунун окуудагы жыйынтыгын баалоо өзү жана мугалим тарабынан жүргүзүлөт [5].

Демек, бул макала боюнча инсанга багыттап окутууда мугалимдин кесипкөйлүгү негизги орунда экендигине ынандык.

Пайдаланган адабияттар:

1. Байгазиев С. Окутуунун интерактивдик методу. – Бишкек, 2004. – 25 б.
2. Асмолова А.Г. Психология личности. - 1990. - 367 с.
3. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. / И.Б. Бекбоев . - Б.: Бийиктик, 2011. - 384 б.
4. Бекбоев И.Б., Ибраева Н. Математиканы I–IV класстарда окутуу.- Бишкек, Кыргызстан, 1998. – 168б.
5. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. — М.: Сентябрь, 1996.-96с.
6. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного образования. — М., 2000.